

ΤΜΗΜΑ: ΒΡΕΦΟΝΗΠΙΟΚΟΜΙΑΣ
ΕΞΑΜΗΝΟ: Η΄
ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΕΜΑ:
ΝΟΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΔΙΑΖΥΓΙΟΥ ΚΑΙ
ΕΠΠΤΩΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ
ΠΑΙΔΙΟΥ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΙΤΣΟΣ

ΦΟΙΤΗΤΡΙΕΣ: ΑΝΔΡΕΑΚΗ ΜΑΡΙΑ
ΔΑΝΑ ΓΕΩΡΓΙΑ
ΚΑΝΝΗ ΦΩΤΕΙΝΗ

A.M. 11319
A.M. 11001
A.M. 11444

ΙΩΑΝΝΙΝΑ, ΜΑΡΤΙΟΣ 2012

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	3
2. ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	5

Α΄ ΜΕΡΟΣ: ΝΟΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΔΙΑΖΥΓΙΟΥ

3. ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΔΙΑΖΥΓΙΟΥ.....	7
4. ΕΙΔΗ ΔΙΑΖΥΓΙΟΥ.....	11
4.1. Το συναινετικό διαζύγιο.....	11
4.1.1. Προϋποθέσεις.....	12
4.1.2. Διαδικασία.....	14
4.2. Το διαζύγιο με αντιδικία.....	14
4.2.1. Λόγοι διαζυγίου.....	14
4.2.1.1. <i>Η αφάνεια</i>	14
4.2.1.2. <i>Ισχυρός κλονισμός του γάμου</i>	15
4.2.1.3. <i>Ισχυρός κλονισμός ύστερα από διετή διάσταση</i>	21
4.2.2. Δικαίωμα προς διάζευξη.....	24
4.2.2.1. <i>Αυστηρώς προσωποπαγής χαρακτήρας του δικαιώματος</i>	24
4.2.2.2. <i>Κατάχρηση του δικαιώματος προς διάζευξη</i>	25
4.2.2.3. <i>Απόσβεση του δικαιώματος προς διάζευξη</i>	26
5. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΔΙΑΖΥΓΙΟΥ.....	28
5.1. Διατροφή.....	28
5.1.1. Διατροφή πριν το διαζύγιο.....	28
5.1.1.1. <i>Προϋποθέσεις</i>	28
5.1.1.2. <i>Υπολογισμός της οφειλόμενης διατροφής</i>	30
5.1.1.3. <i>Παύση του δικαιώματος διατροφής</i>	31
5.1.2. Διατροφή μετά το διαζύγιο.....	32
5.1.2.1. <i>Προϋποθέσεις</i>	32
5.1.2.2. <i>Αποκλίσεις από τις γενικές διατάξεις περί διατροφής</i>	34
5.1.2.3. <i>Ο δυνητικός αποκλεισμός ή περιορισμός της διατροφής</i>	35
5.1.2.4. <i>Παύση της διατροφής</i>	36
5.2. Γονική μέριμνα.....	37
5.2.1. Η δικαστική παρέμβαση.....	38
5.2.2. Ανάθεση στον ένα γονέα.....	38
5.2.3. Από κοινού άσκηση.....	38
5.2.4. Κατανομή στην άσκηση.....	38
5.2.5. Ανάθεση της άσκησης στο τρίτο πρόσωπο.....	39
5.2.6. Κριτήρια για τη δικαστική παρέμβαση.....	39

5.3. Διαχωρισμός κοινής περιουσίας μεταξύ των συζύγων	41
5.3.1. Η αξίωση στα αποκτήματα.....	41
5.3.1.1. Προϋποθέσεις για τη γέννηση της αξίωσης.....	42
5.3.1.2. Οικογενειακή στέγη	45
5.3.1.3. Χρήση κινητών πραγμάτων	46
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ.....	49

**Β΄ ΜΕΡΟΣ: ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΔΙΑΖΥΓΙΟΥ ΣΤΗΝ
ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ**

6. ΕΝΑ ΝΕΟ ΕΙΔΟΣ ΓΟΝΙΟΥ	54
7. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΑΖΥΓΙΟΥ ΣΤΟ ΠΑΙΔΙ.....	56
8. ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ ΣΤΟ ΔΙΑΖΥΓΙΟ.....	58
8.1. Βρεφική ηλικία.....	59
8.2. Προσχολική ηλικία.....	59
8.3. Ανάλογα με το φύλο	62
8.4. Μακροπρόθεσμα.....	63
8.5. Παιδιά με ειδικές ανάγκες.....	65
9. ΟΙ ΔΕΣΜΟΙ ΑΓΑΠΗΣ	68
9.1. Άγχος αποχωρισμού.....	69
10. Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ ΜΕ ΤΟΝ ΠΑΤΕΡΑ ΜΕΤΑ ΤΟ ΔΙΑΖΥΓΙΟ.....	70
11. ΤΟ ΔΙΑΖΥΓΙΟ ΩΣ ΠΕΝΘΟΣ.....	72
12. ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΗ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΟΥ ΔΙΑΖΥΓΙΟΥ ΑΠΟ ΠΑΙΔΙΑ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΓΟΝΕΙΣ.....	74
13. ΟΤΑΝ ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΔΙΑΛΕΞΕΙ.....	75
14. Η ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ ΣΤΟ ΔΙΑΖΥΓΙΟ.....	76
15. ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΓΑΜΟΣ – ΘΕΤΟΙ ΓΟΝΕΙΣ.....	79
16. ΕΝΩΣΗ ΤΩΝ ΔΥΟ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΩΝ.....	83
17. ΨΥΧΟΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ.....	85
17.1. Για την οικογένεια.....	85
17.2. Για το παιδί.....	86
18. ΖΗΤΩΝΤΑΣ ΤΗ ΒΟΗΘΕΙΑ ΤΟΥ ΕΙΔΙΚΟΥ.....	89
19. ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ	92
20. ΜΕΡΙΚΑ ΠΡΕΠΕΙ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΑ	97
21. ΜΕΡΙΚΑ ΔΕΝ ΠΡΕΠΕΙ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΑ	99
22. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	100
23. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	102

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η έγγαμη σχέση, όπως κάθε ζωντανή σχέση, δεν είναι ασυννέφιαστη. Υπόκειται σε τριβές και συγκρούσεις βέβαια, τις περισσότερες φορές, τα προβλήματα που ανακύπτουν αντιμετωπίζονται με αμοιβαίες υποχωρήσεις. Σε άλλες, όμως, περιπτώσεις τα προβλήματα οδηγούν την έγγαμη σχέση σε κρίση, που συνήθως εκδηλώνεται με τη διακοπή της συμβίωσης. Το τοπίο των συζυγικών σχέσεων αλλάζει πλέον ριζικά.

Ιδιαίτερα στις μέρες μας το υψηλό ποσοστό των διαζυγίων, όπως και των χωρισμών σε ζευγάρια που ζουν μαζί και κάνουν παιδιά χωρίς να έχουν κάνει γάμο, συντελούν ώστε ένας μεγάλος αριθμός παιδιών σήμερα να μεγαλώνουν με έναν μόνο γονέα.

Παρόλο που σε πολλές περιπτώσεις το διαζύγιο και ο χωρισμός αποτελούν την καλύτερη λύση, οι μέχρι τώρα έρευνες δείχνουν ότι ο χωρισμός των γονέων αποτελεί μια τραυματική εμπειρία για το παιδί, όπως και για τους γονείς. Το να αποκτήσουν επομένως οι γονείς γνώσεις, στάση και τρόπους που θα αμβλύνουν τις αρνητικές επιπτώσεις του διαζυγίου για τους ίδιους και για τα παιδιά είναι σημαντική προσφορά για τη δημιουργία υγιών μονογονεϊκών οικογενειών. Ο μεγάλος αριθμός των οικογενειών αυτών σήμερα, όπως και άλλων τύπων διαφορετικών οικογενειών, δείχνει ότι η παραδοσιακή, πυρηνική οικογένεια δεν αποτελεί το μοναδικό μοντέλο οικογένειας. Η ποικιλία στη μορφή της οικογένειας αποτελεί τη σημαντικότερη αλλαγή που έχει γίνει στο θεσμό της οικογένειας μετά τη βιομηχανική εποχή, στην εποχή της πληροφορικής. Η οικογένεια όμως, ανεξάρτητα από τη μορφή την οποία έχει, εξακολουθεί να αποτελεί πολύ σημαντικό πλαίσιο για την υγιή ψυχοκοινωνική ανάπτυξη και προσαρμογή των μελών της, και κυρίως για τα παιδιά. Είναι σημαντικό, επομένως, να εξασφαλιστούν οι συνθήκες εκείνες που θα βοηθήσουν τις μονογονεϊκές οικογένειες να απολέσουν ένα χαρούμενο και υγιές πλαίσιο για τα μέλη τους.

Στην παρούσα εργασία παρουσιάζονται καταστάσεις που αντιμετωπίζουν τα παιδιά και οι γονείς εξαιτίας του διαζυγίου, και κυρίως παρέχει γνώσεις που θα βοηθήσουν τους ειδικούς να στηρίξουν τους γονείς ώστε να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα και τα θέματα που προκύπτουν. Κανένας γονιός δεν μπορεί να βοηθήσει το παιδί του αν δεν αισθάνεται ο ίδιος καλά και ασφαλής. Ιδιαίτερα οι γονείς που μεγαλώνουν μόνοι τα παιδιά τους έχουν αυξημένες υποχρεώσεις και ανάγκες, και ως εκ τούτου η προσωπική τους υποστήριξη είναι πολύ σημαντική.

Τέλος θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε τον κ. Παναγιώτη Κίτσο για την υπομονή που είχε στην συνεργασία μαζί μας, η οποία, λόγω της απόστασης, δεν ήταν και πολύ εύκολη.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η εργασία αυτή πραγματεύεται ένα από τα πιο κρίσιμα γεγονότα που συμβαίνουν στην ζωή των περισσότερων παιδιών· το διαζύγιο. Πιστεύουμε ότι η εργασία αυτή είναι χρήσιμη για τους γονείς, τους εκπαιδευτικούς και τους φοιτητές αφού επιτρέπει την καλύτερη κατανόηση του νομικού πλαισίου του διαζυγίου, καθώς επίσης και του τρόπου με τον οποίο το παιδί το βιώνει. Η διαπραγμάτευση του θέματος αυτού βασίζεται στη διεθνή και ελληνική βιβλιογραφία.

Συγκεκριμένα εξετάζουμε:

Στο νομικό μέρος

- Την ιστορική εξέλιξη του διαζυγίου.
- Τα είδη του διαζυγίου (συναινετικό και κατά αντιδικία).
- Τα αποτελέσματα του διαζυγίου (διατροφή, γονική μέριμνα, διαχωρισμός κοινής περιουσίας).

Στο ψυχολογικό μέρος

- Την επίδραση που έχει το διαζύγιο στο παιδί.
- Τις αντιδράσεις του παιδιού στο διαζύγιο ανάλογα με την ηλικία και το φύλο, μακροπρόθεσμα καθώς και τις αντιδράσεις των παιδιών με ειδικές ανάγκες.
- Την σχέση του παιδιού με τον πατέρα του μετά το διαζύγιο.
- Την αντιμετώπιση του διαζυγίου ως πένθος.
- Την διαφορετική αποτίμηση του διαζυγίου από τους γονείς και τα παιδιά.
- Την δυσκολία του παιδιού στο να διαλέξει με ποιον γονέα θα μείνει καθώς και την προσαρμογή του στην νέα ζωή.
- Την περίπτωση του δεύτερου γάμου και της ένωσης των δύο οικογενειών.
- Πως μπορούν να υποστηριχθούν οι γονείς και τα παιδιά ούτως ώστε να βοηθηθούν.
- Πως πρέπει να γίνει η ενημέρωση των παιδιών και
- ποιοι χειρισμοί πρέπει να γίνουν από τους εκπαιδευτικούς για την ομαλότερη ένταξη του παιδιού στη νέα του ζωή.

Το διαζύγιο είναι πια όλο και πιο συχνό γεγονός στην ελληνική κοινωνία. Είναι μια απώλεια που συνεπάγεται μεγάλες αλλαγές στον τρόπο ζωής του παιδιού. Όταν ο κοινός δρόμος του ζευγαριού με το πέρασμα του χρόνου διαφοροποιείται και η σχέση ατονεί ή γίνεται ανταγωνιστική και καταπιεστική, οι παράλληλες πορείες απομακρύνονται η μια από την άλλη, η επικοινωνία κόβεται και τότε παραμονεύει το διαζύγιο και καθώς το διαζύγιο είναι στις μέρες μας όλο και πιο συχνό θα πρέπει να είμαστε αισιόδοξοι και να το αντιμετωπίζουμε ως ένα γεγονός για εξέλιξη, προσαρμογή και ωρίμανση.

Α' ΜΕΡΟΣ: ΝΟΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΔΙΑΖΥΓΙΟΥ

3. ΈΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΔΙΑΖΥΓΙΟΥ

Ο γάμος μπορεί να λυθεί με δύο τρόπους, από τους οποίους ο ένας, δηλαδή ο θάνατος είναι άσχετος με τη βούληση των συζύγων, ενώ ο άλλος είναι σχετικός. Ο δεύτερος αυτός τρόπος είναι το διαζύγιο, που μπορεί ακριβώς να οριστεί ως τη λύση του συζυγικού δεσμού με δικαστική απόφαση, που επέρχεται με την πρωτοβουλία είτε ενός από τους συζύγους είτε και των δύο. Για τη λύση του γάμου δεν αρκεί από μόνη της η βούληση των συζύγων. Στο μέτρο που ο γάμος δεν είναι μια κοινή σύμβαση, που θα μπορούσε να λυθεί μόνο με την καταγγελία του ενός ή τη συμφωνία και των δύο μερών, όπως φαίνεται άλλωστε και από τη συνταγματική διάταξη που τον προστατεύει, η βούληση του ενός ή και των δύο συζύγων να λύσουν το γάμο τους πρέπει να ελέγχεται από τη δικαστική εξουσία κάτω από το πρίσμα των ιδιαίτερων κανόνων της Πολιτείας, που καθιερώνουν τους λόγους διαζυγίου. Εφόσον διαπιστώνονται στον γάμο παθολογικά φαινόμενα που αναιρούν τη δυνατότητα της εκπλήρωσης της κοινωνικής του αποστολής, η διατήρηση του γάμου δεν έχει πια νόημα και η λύση του είναι επιτρεπτή από την έννομη τάξη.

Ιστορικά ο θεσμός του διαζυγίου συνδέεται με την εμφάνιση της μονογαμίας, στο πλαίσιο της οποίας είναι απαραίτητη η διακοπή ενός αποτυχημένου πρώτου γάμου, προκειμένου να δημιουργηθεί ένας επιτυχημένος δεύτερος γάμος. Και γενικότερα, άλλωστε, η εξέλιξη του διαζυγίου είναι κατά κανόνα συνυφασμένη με την εξέλιξη του γάμου, με την έννοια ότι οι απόψεις για το αν, το γιατί, το πότε και το πώς επιτρέπεται το διαζύγιο είναι συνάρτηση των αντιλήψεων για τη νομική φύση και την κοινωνική αποστολή του γάμου. Πιο συγκεκριμένα, για το αν θα επιτρέπεται ή όχι η λύση του γάμου συνδέεται οπωσδήποτε με το θέμα της νομικής του φύσης, και δεν είναι τυχαίο πως η θεωρία ότι ο γάμος αποτελεί «θεσμό», που ξεπερνά τη βούληση των συζύγων που τον σύναψαν, έχει χρησιμοποιηθεί για να στηρίξει τη συντηρητική άποψη για το αδιάλυτο του γάμου. Η τελευταία αυτή άποψη, αντίθετα, δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή, καθώς ο γάμος μπορεί να θεωρηθεί από την μία πλευρά ως μια ιδιόρρυθμη συμβατική σχέση, που ενδιαφέρει βέβαια και το κράτος, αλλά από την άλλη έχει κατά κύριο λόγο ιδιωτικό χαρακτήρα (Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, 2009).

« Έτσι δεν είναι τυχαίο ότι το δίκαιο του διαζυγίου άρχισε να γίνεται στις μέρες μας πιο φιλελεύθερο, όταν συνειδητοποιήθηκε πως άλλαξε η κοινωνική αποστολή του γάμου και της οικογένειας, που με την ανάπτυξη της οικονομίας έπαψε να είναι παραγωγική μονάδα και λειτουργεί ήδη κατά κύριο λόγο ως χώρος ανάπτυξης αισθημάτων συντροφικότητας και αγάπης, αναγκαίων για την επιβίωση. Αν τα αισθήματα αυτά εκλείψουν, ο γάμος δεν έχει λόγο ύπαρξης, και δεν είναι πια απαραίτητο να δυσχεραίνεται η λύση του μέσω της αρχής της υπαιτιότητας, ώστε το διαζύγιο να χορηγείται μόνο όταν ο ένας ή και οι δύο σύζυγοι έχουν διαπράξει σοβαρά υπαίτια παραπτώματα. Το διαζύγιο παύει, λοιπόν, να λειτουργεί ως κύρωση κατά του φταίχτη συζύγου και αποτελεί στο εξής ένα μέσο θεραπείας μιας παθολογικής κατάστασης: της αδυναμίας των συζύγων να είναι ουσιαστικοί σύντροφοι στη ζωή» (Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη,2009, σελ. 326). Σύμφωνα με τα παραπάνω, στα περισσότερα σύγχρονα δίκαια καθιερώνεται αφενός το σύστημα του αντικειμενικού κλονισμού, ώστε όταν διαπιστώνεται κλονισμός της συζυγικής σχέσης ανεξάρτητα από την υπαιτιότητα του ενός ή και των δύο συζύγων το διαζύγιο να απαγγέλλεται, και αφετέρου το συναινετικό διαζύγιο, το οποίο προέρχεται ύστερα από την συμφωνία των δύο συζύγων και εισάγεται στο δίκαιο του διαζυγίου ως στοιχείο της ιδιωτικής αυτονομίας.

Τέλος και ο τρόπος διακοπής του γάμου με διαζύγιο επηρεάζεται από τις αντιλήψεις για τη νομική του φύση και την κοινωνική του λειτουργία. «Το αν ο γάμος, σε μια ορισμένη έννομη τάξη, λύνεται μόνο με τη συζυγική πρωτοβουλία ή αν χρειάζεται και μια διοικητική πράξη ή μια δικαστική απόφαση, προδίδει οπωσδήποτε κάποια προτίμηση είτε προς την άποψη ότι ο γάμος είναι μια απλή ιδιωτική σύμβαση, που μπορεί να λύνεται με μόνη την κοινή συναίνεση των συζύγων ή με τη μονομερή δήλωση του ενός από αυτούς, είτε προς την αντίληψη πως ένα λόγο στην υπόθεση του γάμου και της λύσης του έχει πάντως και η Πολιτεία, αφού ναι μεν η οικονομία των αναπτυγμένων τουλάχιστο χωρών δεν στηρίζεται πια σήμερα στην ομάδα της οικογένειας, εξακολουθεί όμως να στηρίζεται σ' αυτήν η κοινωνική τους συνοχή» (Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη,2009, σελ. 326).

Πολλές φορές σε συνδυασμό και με διάφορους ειδικούς παράγοντες οι παραπάνω σκέψεις μπορούν είτε να επαληθευθούν στην ιστορική παρατήρηση είτε να την εξηγήσουν. Η παρατήρηση αυτή στο χώρο του ελληνικού, ρωμαϊκού και βυζαντινορωμαϊκού δικαίου αποκαλύπτει σε πολύ γενικές γραμμές ότι το διαζύγιο ήταν ήδη γνωστό στο αττικό δίκαιο των κλασικών χρόνων, όπου καθιερωνόταν από

τη μια πλευρά το δικαίωμα του άνδρα να απομακρύνεται από τη σύζυγο του, και από την άλλη το δικαίωμα της γυναίκας να εγκαταλείπει τον άνδρα της. Συγκεκριμένοι λόγοι διαζυγίου καθιερώθηκαν για πρώτη φορά στο βυζαντινορωμαϊκό δίκαιο, όταν η οικογένεια άρχισε να παίζει ολοένα και μεγαλύτερο ρόλο στην οργάνωση και στην οικονομία του κράτους, αλλά επίσης και κάτω από την επίδραση της χριστιανικής διδασκαλίας (Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, 2009). «Ο Ιουστινιανός με την περίφημη «Νεαρά 117» συστηματοποίησε τους λόγους του διαζυγίου, που είχαν εισαχθεί ήδη από το Μεγάλο Κωνσταντίνο, και καθόρισε ποινές, κυρίως περιουσιακές, για την περίπτωση που κάποιος θα διέλυε το γάμο του παρά την ανυπαρξία ενός από αυτούς τους λόγους» (Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, 2009, σελ. 327). Η νομοθεσία του Ιουστινιανού εφαρμόστηκε και στην Τουρκοκρατία από τα εκκλησιαστικά δικαστήρια, που ήταν αρμόδια για τα διαζύγια, και στη νεότερη Ελλάδα μέχρι το 1920, οπότε ψηφίστηκε ειδικός νόμος περί διαζυγίου. Οι περισσότερες διατάξεις αυτού του νόμου, με μικρές παραλλαγές, επαναλήφθηκαν στη συνέχεια στον Αστικό Κώδικα του 1946.

Κατά το δίκαιο που θεσπίστηκε το 1946, κάθε σύζυγος είχε δικαίωμα να ζητήσει διαζύγιο, αν συνέτρεχε ένας λόγος εις βάρος του άλλου συζύγου από τους πέντε υπαίτιους (μοιχεία, διγαμία, επιβουλή της ζωής, κακόβουλη εγκατάλειψη επί μία διετία και ισχυρός κλονισμός) ή τους τέσσερις ανυπαίτιους (φρενοβλάβεια, λέπρα, αφάνεια, και ανικανότητα για συνουσία) που προέβλεπαν οι σχετικές διατάξεις. Δεδομένου, όμως, ότι τα διαζύγια που στηρίζονταν σε ανυπαίτιους λόγους λύσης του γάμου ήταν ελάχιστα, στη διάρκεια των περίπου 40 χρόνων που ίσχυσε το παραπάνω δίκαιο οι περισσότεροι γάμοι λύνονταν από το δικαστήριο μόνον όταν ο ένας σύζυγος ή και οι δύο είχαν διαπράξει σοβαρά υπαίτια παραπτώματα. Έτσι, στην ουσία το διαζύγιο αποτελούσε μια μάχη ανάμεσα στις δύο πλευρές και είχε τη μορφή κύρωσης κατά του συζύγου που είχε φταίξει και είχε διαλύσει την έγγαμη σχέση με τη συμπεριφορά του. Στη «μάχη» αυτή χρησιμοποιούσαν οι σύζυγοι κάθε είδους όπλα (αδιάντροπες λασπολογίες και ψεύδη, ψευδομάρτυρες, παράνομα μέσα παρακολούθησης) για να καταφέρουν να αποδείξουν την υπαιτιότητα του άλλου συζύγου. Συχνά ο πόλεμος κατέληγε στην παραδοχή από το δικαστήριο ότι είχαν εξίσου φταίξει και οι δύο στον κλονισμό της σχέσης. Αν ο ένας δεν μπορούσε να αποδείξει ότι ο άλλος ήταν υπαίτιος για τον κλονισμό, ήταν αδύνατο να χωρίσει, έστω και αν δεν τον έδενε τίποτα πια μαζί του.

Ακόμη, το διαζύγιο με κοινή συναίνεση των συζύγων απαγορευόταν, στην πράξη

όμως οι σύζυγοι το πετύχαιναν με διάφορες μεθοδεύσεις που καταστρατηγούσαν το νόμο.

Το 1983 το δίκαιο του διαζυγίου άλλαξε, σχεδόν ριζικά. Θεσπίστηκαν νέες διατάξεις, που επέφεραν μια «αποδραματοποίηση» και μια πιο σύγχρονη αντιμετώπιση του διαζυγίου, το οποίο από διαζύγιο-κύρωση μετατράπηκε σε διαζύγιο-θεραπεία ενός αποτυχημένου γάμου. Ο νόμος αυτός, που ενσωματωμένος σήμερα στον ΑΚ αποτελεί το ισχύον ελληνικό δίκαιο, μπορεί πραγματικά να χαρακτηριστεί ως ένα σημαντικότερο βήμα προσαρμογής της νομοθεσίας μας προς τις σύγχρονες κοινωνικές δομές και συνθήκες. Σήμερα, οι σύζυγοι που φτάνουν στο σημείο του χωρισμού και επιδιώκουν την οριστική λύση της έγγαμης σχέσης έχουν δύο εναλλακτικούς τρόπους να το επιτύχουν. Ο ένας είναι να επικαλεστούν κλονισμό της σχέσης τους από λόγους (γεγονότα ή καταστάσεις) που συνδέονται με το πρόσωπο του άλλου συζύγου ή και των δύο, ο άλλος είναι να διαζευχθούν με κοινή συναίνεση (Σκορίνη-Παπαρρηγοπούλου,2001).

4. ΕΙΔΗ ΔΙΑΖΥΓΙΟΥ

Ο γάμος λύνεται με διαζύγιο με δύο τρόπους: με συναινετικό διαζύγιο και με διαζύγιο κατ' αντιδικία. Και στις δύο βέβαια περιπτώσεις απαιτείται αμετάκλητη δικαστική απόφαση. Το διαζύγιο με αντιδικία προϋποθέτει ορισμένους λόγους διαζυγίου.

4.1 ΤΟ ΣΥΝΑΙΝΕΤΙΚΟ ΔΙΑΖΥΓΙΟ

«Συναινετικό διαζύγιο είναι η λύση του γάμου με δικαστική απόφαση, ύστερα από συμφωνία των συζύγων. Κατά συνέπεια, το συναινετικό διαζύγιο αναλύεται σε ένα *δικαιοπρακτικό* στοιχείο – η συμφωνία των συζύγων- και ένα *δικαιοδοτικό* (δικονομικό) – η δικαστική απόφαση-. Η συνύπαρξη των δύο αυτών στοιχείων δημιουργεί κρίσιμα ερωτηματικά σχετικά με τη νομική φύση του συναινετικού διαζυγίου.

Σύμφωνα με μια πρώτη άποψη, η οποία αντιμετωπίζει το συναινετικό διαζύγιο αποκλειστικά στη δικονομική του διάσταση, τόσο η συμφωνία των συζύγων, όσο και το συναινετικό διαζύγιο – στο σύνολό του είναι αμιγείς διαδικαστικές πράξεις. Στους αντίποδες βρίσκεται η γνώμη κατά την οποία το συναινετικό διαζύγιο συγκροτείται από δύο ισότιμα στοιχεία, τα δικαιοπρακτικό και το δικονομικό. Σύμφωνα με τρίτη άποψη το συναινετικό διαζύγιο αναλύεται σε αυτά τα δύο στοιχεία, τα οποία, όμως, δεν είναι ισότιμα, αφού υπερέχει το δικονομικό. Τέλος, υποστηρίζεται και η γνώμη, ότι μολονότι η συμφωνία των συζύγων έχει δικαιοπρακτικό χαρακτήρα, το συναινετικό διαζύγιο είναι μόνο δικαστική απόφαση, αφού το δικαιοπρακτικό στοιχείο «χωνεύεται» μέσα στην δικαστική απόφαση.

Η συζήτηση αυτή, για τη νομική φύση του συναινετικού διαζυγίου, δεν είναι άμοιρη πρακτικής σημασίας. Ανάλογα με τη νομική φύση, που αποδίδεται στο συναινετικό διαζύγιο, αντιμετωπίζεται και το πρόβλημα των επιπτώσεων από τυχόν

ακυρότητες της συμφωνίας ή ελαττώματα στη βούληση των συζύγων» (Παπαχρίστου, 2005, σελ.151).

4.1.1. ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ

✓ **Ελάχιστη διάρκεια του γάμου**

Η απόφαση των συζύγων να λύσουν το γάμο τους με συναινετικό διαζύγιο πρέπει να λαμβάνεται ύστερα από ώριμη σκέψη και όχι κάτω από ψυχολογική πίεση, που προκαλούν οι πρώτες απογοητεύσεις από τον έγγαμο βίο. Για αυτό και ο νόμος απαιτεί να έχει συμπληρωθεί τουλάχιστον ενός έτους έγγαμης ζωής, προκειμένου να ζητηθεί το συναινετικό διαζύγιο. Απαιτείται το έτος να έχει συμπληρωθεί πριν κατατεθεί η αίτηση και δεν απαιτείται να έχει προηγηθεί διάσταση (Παπαχρίστου, 2005).

✓ **Συμφωνία των συζύγων**

Απαραίτητη προϋπόθεση για να εκδοθεί συναινετικό διαζύγιο είναι να συμφωνούν οι δύο σύζυγοι. «Η νομική της φύσης αμφισβητείται. Υποστηρίζεται ότι αποτελεί ιδιόρρυθμη σύμβαση, οιονεί δικαιοπραξία, αμιγή δικαστική πράξη. Ορθότερη είναι η άποψη για τον ιδιόρρυθμο συμβατικό χαρακτήρα, με προσθήκη ότι η δήλωση της συμφωνίας στο δικαστήριο αποτελεί δικαστική πράξη» (Παπαχρίστου, 2005)

✓ **Δήλωση της συμφωνίας στο δικαστήριο**

Η συμφωνία των δύο συζύγων δηλώνεται στο δικαστήριο αυτοπρόσωπα ή με ειδικό πληρεξούσιο σε δύο συνεδριάσεις που απέχουν μεταξύ τους έξι (6) τουλάχιστον μήνες. Το αντίστοιχο ειδικό πληρεξούσιο πρέπει να έχει δοθεί μέσα στον τελευταίο μήνα πριν από την κάθε συνεδρίαση. Εφ' όσον από την πρώτη συνεδρίαση, πέρασαν δύο χρόνια, η δήλωση της συμφωνίας παύει να ισχύει (Spyridon, Spyridhs, 2010, www.griechischeranwalt.de/82/175/17).

✓ **Συμφωνία για τα ανήλικα τέκνα**

Σε περίπτωση που υπάρχουν ανήλικα τέκνα, οι γονείς οφείλουν να προσκομίζουν στο δικαστήριο έγγραφη συμφωνία τους, με την οποία να ρυθμίζουν την επιμέλεια τους και την επικοινωνία με τα παιδιά τους. σύμφωνα με το άρθρο 1513 του Αστικού Κώδικα η συμφωνία αυτή

επικυρώνεται από το δικαστήριο και ισχύει μέχρι να εκδοθεί δικαστική απόφαση, η οποία να ρυθμίζει το ζήτημα .

Στις περιπτώσεις όπου είχε προηγηθεί διάσταση των συζύγων και η άσκηση γονικής μέριμνας έχει ρυθμιστεί από το δικαστήριο καθώς και αν ο ένας σύζυγος έχει εκπέσει από την γονική μέριμνα ή του έχει αφαιρεθεί η άσκηση της η έγγραφη συμφωνία μεταξύ των συζύγων δεν απαιτείται.

Έτσι λοιπόν στο συναινετικό διαζύγιο μαζί με την αίτηση με την οποία ζητούν τη λύση του μεταξύ τους γάμου οι σύζυγοι, ενώπιον του κατά τόπον αρμόδιου Μονομελούς Πρωτοδικείου, που δικάζει κατά τη διαδικασία της εκούσιας δικαιοδοσίας, επισυνάπτουν και συμφωνία για τον τρόπο άσκησης της γονικής μέριμνας ή επιμέλειας. Αν ασκήσουν αγωγή διαζυγίου ενώπιον του κατά τόπον αρμόδιου Πολυμελούς Πρωτοδικείου για τη λύση του μεταξύ τους γάμου, λόγω ισχυρού κλονισμού της έγγαμης σχέσης τους, κατά τη διαδικασία των διαφορών, δύνανται είτε στο δικόγραφο της αγωγής αυτής να σωρεύσουν και το αίτημα για την ανάθεση της γονικής μέριμνας σ' έναν από αυτούς ή και στους δύο, είτε να ασκήσουν ξεχωριστή αγωγή ενώπιον του κατά τόπον αρμοδίου Μονομελούς Πρωτοδικείου, το οποίο αφού δικάσει με τη διαδικασία του άρθρου 681B του Αστικού Κώδικα, θα ρυθμίσει το θέμα αυτό σύμφωνα με το συμφέρον του ανηλίκου τέκνου. Σε περίπτωση διαζυγίου ή διάστασης της έγγαμης συμβίωσης, αν υπάρχει κατεπείγων κίνδυνος ή επείγουσα περίπτωση, το αρμόδιο κατά τόπον Μονομελές Πρωτοδικείο μετά από αίτηση ενός εκ των γονέων, δικάζον κατά τη διαδικασία των ασφαλιστικών μέτρων ρυθμίζει προσωρινά την άσκηση της γονικής μέριμνας. Αν οι γονείς συμφωνούν για τον τρόπο άσκησης της γονικής μέριμνας, κατά την εκδίκαση της αγωγής ενώπιον του εκάστοτε αρμοδίου κατά τόπον και καθ' ύλην δικαστηρίου, υποβάλλουν έγγραφη συμφωνία στο δικαστήριο, την οποία αναφέρουν και στις έγγραφες προτάσεις τους ή προκειμένου περί ασφαλιστικών μέτρων στο σημειώμά τους, με την οποία ορίζεται ο τρόπος άσκησης της γονικής μέριμνας και το δικαστήριο, αφού εξετάσει αν η συμφωνία είναι προς το συμφέρον του ανηλίκου, εκδίδει απόφαση και ρυθμίζει την άσκηση της γονικής μέριμνας κατά το συμφωνηθέντα τρόπο. (Παπαχρίστου,2005).

4.1.2 ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ

Σύμφωνα με το άρθρο 1441 του Αστικού Κώδικα, οι σύζυγοι υποβάλλουν προς το δικαστήριο κοινή αίτηση, ζητώντας να λυθεί ο γάμος τους. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω αρμόδιο καθ' ύλην δικαστήριο είναι το μονομελές Πρωτοδικείο, ενώ κατά τόπο αρμοδιότητα προσδιορίζεται είτε από τον τόπο της τελευταίας διανομής των συζύγων, είτε από τον τόπο της κατοικίας ή διαμονής του ενός από τους συζύγους και τέλος ακολουθείται η εκούσια δικαιοδοσία. (Παπαχρίστου, 2005)

4.2 ΤΟ ΔΙΑΖΥΓΙΟ ΜΕ ΑΝΤΙΔΙΚΙΑ

Διαζύγιο με αντιδικία εκδίδεται όταν οι σύζυγοι δεν συμφωνούν για την έκδοση συναινετικού διαζυγίου ή και οι δύο επικαλούνται κάποιο λόγο που έχει προκαλέσει τον ισχυρό κλονισμό της έγγαμης συμβίωσης και ζητούν τη λύση της. Η σχετική αγωγή μπορεί να ασκηθεί μόνο εφόσον

συντρέχουν ορισμένοι λόγοι διαζυγίου, που περιοριστικά αναφέρονται στο νόμο. Ο νόμος αναφέρει περιοριστικά τους λόγους που μπορούν να στηρίξουν την αγωγή διαζυγίου και αυτοί είναι η κήρυξη σε αφάνεια ενός εκ των συζύγων, ο ισχυρός κλονισμός της έγγαμης σχέσης για λόγο που δεν αφορά αποκλειστικά τον ενάγοντα και ο ισχυρός κλονισμός της έγγαμης σχέσης ύστερα από τετραετή διάσταση (Παπαχρίστου, 2005).

4.2.1. ΛΟΓΟΙ ΔΙΑΖΥΓΙΟΥ

4.2.1.1 Η ΑΦΑΝΕΙΑ

Η κήρυξη σε αφάνεια ενός εκ των συζύγων θα έπρεπε κανονικά να έλυνε το γάμο, αφού η δικαστική απόφαση περί αφάνειας δημιουργεί αμάχητο τεκμήριο θανάτου. Σύμφωνα με το άρθρο 40 του Αστικού Κώδικα αν ο θάνατος ενός προσώπου είναι

πολύ πιθανός επειδή αυτός εξαφανίστηκε ενώ βρισκόταν σε κίνδυνο ζωής ή επειδή απουσιάζει πολύ καιρό χωρίς ειδήσεις, το δικαστήριο τον κηρύσσει άφαντο μετά από αίτηση οποιουδήποτε εξαρτά δικαιώματα από τον θάνατό του. Ο σύζυγος του άφαντου μπορεί να ζητήσει, εφόσον το επιθυμεί, αγωγή διαζυγίου. Μόλις το δικαστήριο κηρύξει σε αφάνεια τον σύζυγο, ο άλλος σύζυγος μπορεί να ζητήσει την έκδοση διαζυγίου. Αν επανεμφανισθεί ο σύζυγος που κηρύχθηκε σε αφάνεια διακρίνονται οι εξής περιπτώσεις :

- 1) Σε περίπτωση που εμφανισθεί πριν καταστεί αμετάκλητη η απόφαση περί διαζυγίου, η αγωγή περί διαζυγίου θα απορριφθεί.
- 2) Εφόσον, εμφανισθεί μετά την αμετάκλητη απόφαση περί διαζυγίου, ο γάμος δεν αναβιώνει.

Αν η αφάνεια δεν έχει κηρυχθεί με δικαστική απόφαση, ο σύζυγος μπορεί να θεμελιώσει την αγωγή διαζυγίου του σε ισχυρό κλονισμό λόγω της απουσία του συζύγου για μεγάλο χρονικό διάστημα. Ωστόσο, ειδικά ο γάμος δε λύνεται με την απόφαση αυτή` απλώς η κήρυξη σε αφάνεια αποτελεί λόγο διαζυγίου. Η δίκη, επομένως, διαζυγίου για αφάνεια έχει καθαρά τυπικό χαρακτήρα (Παπαχρίστου, 2005).

4.2.1.2 ΙΣΧΥΡΟΣ ΚΛΟΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΓΑΜΟΥ

« Σύμφωνα με το άρθρο 1439 §1 και 2 Αστικού Κώδικα καθιερώνεται ως λόγος διαζυγίου ο ισχυρός κλονισμός της έγγαμης σχέσης για λόγο που δεν αφορά αποκλειστικά τον ενάγοντα. Το πραγματικό, επομένως, του κανόνα περιλαμβάνει δυο στοιχεία: Τον ισχυρό κλονισμό του γάμου και ένα λόγο του κλονισμού που δεν αφορά αποκλειστικά τον ενάγοντα.» (Παπαχρίστου, 2005, σελ.156)

Ο ΚΛΟΝΙΣΜΟΣ

«Κλονισμός του γάμου, όταν επέρχεται ριζική μεταστροφή στα συναισθήματα του συζύγου απέναντι στο γάμο, όταν, δηλαδή, εκλείπει η ψυχική διάθεση για τη συνέχιση της έγγαμης σχέσης. Στην κυριολεξία δεν κλονίζεται ο γάμος, αλλά ο συναισθηματικός κόσμος του συζύγου. Το πότε επέρχεται η μεταστροφή αυτή εξαρτάται από τα συγκεκριμένα γεγονότα ή καταστάσεις σε συνδυασμό, όμως, με το συγκεκριμένο γάμο` και τούτο, γιατί ένα γεγονός που κλονίζει το συναισθηματικό

κόσμο ενός συζύγου, μπορεί να αφήνει αδιάφορο τον άλλον.» (Παπαχρίστου, 2005, σελ.157)

ΚΛΟΝΙΣΜΟΣ ΙΣΧΥΡΟΣ

Κατά τη διάρκεια της έγγαμης συμβίωσης η ψυχική αρμονία των συζύγων μπορεί να διαταραχθεί ανεπανόρθωτα λόγω γεγονότων ή καταστάσεων που αφορούν την μεταξύ τους σχέση, με συνέπεια να μην έχουν διάθεση να συνεχίσουν τον έγγαμο βίο και να προβούν σε διαζύγιο. Ο νόμος όμως, δεν αρκείται σε κάθε μεταστροφή των αισθημάτων του συζύγου απέναντι στο γάμο. Πρέπει, ο κλονισμός αυτός να είναι ισχυρός, η μεταστροφή, δηλαδή των αισθημάτων να είναι τόσο σημαντική, ώστε η εξακολούθηση της έγγαμης συμβίωσης να είναι βασίμως αφόρητη για τον ενάγοντα.

Η έντονη αυτή απαίτηση του νόμου για κλονισμό τόσο ισχυρό, ώστε βασίμως να καθιστά αφόρητη τη συμβίωση για τον ενάγοντα, έχει οδηγήσει στην άποψη ότι η κρίση «περί ισχυρού κλονισμού» γίνεται με κριτήρια τόσο υποκειμενικά (χαρακτήρας του ενάγοντος, η ψυχροσύνθεσή του, τα βιώματα του, ο κοινωνικός του περίγυρος κ. α.), όσο και αντικειμενικά (το όριο ψυχικής θυσίας που μπορεί να απαιτηθεί γενικά και αφηρημένα από τον κάθε σύζυγο, με βάση τα κρατούντα ήθη).

Τόσο, όμως, ο κλονισμός (η μεταστροφή των αισθημάτων απέναντι στο γάμο), όσο και η ένταση του, ώστε να καθίσταται «βασίμως αφόρητη» η συμβίωση, αφορούν αποκλειστικά τον ενάγοντα. Κατά συνέπεια, τα κριτήρια, με βάση τα οποία πρέπει να διαπιστωθεί αν το συγκεκριμένο γεγονός προκάλεσε κλονισμό τόσο ισχυρό, ώστε η συνέχιση της έγγαμης συμβίωσης βασίμως να καθίσταται αφόρητη για τον ενάγοντα δεν μπορεί παρά να είναι υποκειμενικά, να συνδέονται, δηλαδή, με τον συγκεκριμένο σύζυγο και το πλαίσιο ζωής που έχει διαμορφώσει με τον άλλο σύζυγο. Γι' αυτό λοιπόν, για την διαμόρφωση της τελικής κρίσης περί βασίμως αφόρητου της έγγαμης σχέσης θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη τόσο υποκειμενικά όσο και αντικειμενικά κριτήρια. Η κρίση για τον αν υπάρχει ή όχι «ισχυρός κλονισμός» σε βαθμό που βασίμως η έγγαμη συμβίωση να καθίσταται αφόρητη για τον ενάγοντα, θα πρέπει να είναι και αντικειμενική. Αντικειμενική κρίση σημαίνουν λογική κρίση, που δεν πρέπει να συνδέεται με κάποια αφηρημένη σύλληψη του «μέσου συζύγου». Για να διαπιστωθεί, επομένως, ο ισχυρός κλονισμός, που βασίμως καθιστά αφόρητη την έγγαμη συμβίωση, θα συνεκτιμηθούν όλα τα στοιχεία της συγκεκριμένης έγγαμης σχέσης και με βάση αυτά τα συγκεκριμένα στοιχεία, που συνθέτουν το πλαίσιο ζωής του ζεύγους, θα κριθεί αν εξαντλήθηκαν τα όρια αντοχής του ενάγοντος.

Σύμφωνα με την άποψη που επικρατεί, η έννοια του «ισχυρού κλωνισμού που βάσιμα καθιστά την εξακολούθηση της έγγαμης σχέσης αφόρητη για τον ενάγοντα» είναι αόριστη νομική έννοια. Σύμφωνα με την διάταξη του άρθρου 1439 §1 όταν ο κλωνισμός θεμελιώνεται σε κάποια αιτία, η οποία αφορά αποκλειστικά το πρόσωπο του ενάγοντος συζύγου, δεν του παρέχει το δικαίωμα να αιτηθεί δικαστικώς το διαζύγιο, δεδομένου ότι ο κλωνισμός προκλήθηκε αποκλειστικά από τον ίδιο, είτε λόγω υπαιτιότητάς του είτε όχι (Παπαχρίστου, 2005).

ΙΣΧΥΡΟΣ ΚΛΟΝΙΣΜΟΣ ΓΙΑ ΛΟΓΟ ΠΟΥ ΔΕΝ ΑΦΟΡΑ ΑΠΟΚΛΕΙΣΤΙΚΑ ΤΟΝ ΕΝΑΓΟΝΤΑ

«Εκτός από το ισχυρό κλωνισμό του γάμου, σε βαθμό που βασίμως καθιστά αφόρητη η συνέχιση της συμβίωσης για τον ενάγοντα, στοιχείο του πραγματικού της Αστικού Κώδικα 1439 §§ 1 και 2, αποτελεί και η σύνδεση του λόγου του κλωνισμού με το πρόσωπο του εναγόμενου. Αυτό σημαίνει ότι το κλωνιστικό γεγονός (ο λόγος του κλωνισμού) δεν μπορεί, προκειμένου να στοιχειοθετηθεί ο λόγος διαζυγίου του Αστικού Κώδικα 1439 της §§ 1 και 2, να αφορά αποκλειστικά τον ενάγοντα πρέπει να συνδέεται με τον εναγόμενο, ή, τουλάχιστον, και με τον εναγόμενο. Δεν είναι δυνατό για παράδειγμα, ο ενάγων να ισχυριστεί ότι ο γάμος κλονίστηκε, γιατί αυτός ερωτεύθηκε κάποιο τρίτο πρόσωπο` μπορεί, όμως, να επικαλεσθεί ότι η συμπεριφορά του εναγόμενου τον απομάκρυνε ψυχικά από αυτόν, με αποτέλεσμα να συνάψει ερωτικό δεσμό με άλλον. Στην περίπτωση αυτή ο λόγος του κλωνισμού αφορά τον εναγόμενο. Βέβαια, ο ενάγων θα πρέπει να αποδείξει τη βασιμότητα της μεταστροφής των συναισθημάτων του, πράγμα όχι εύκολο» (Παπαχρίστου, 2005, σελ. 158-159).

Ο λόγος του κλωνισμού (το κλωνιστικό γεγονός) είναι τελείως αδιάφορο. Οποιοδήποτε γεγονός, από τη στιγμή που κλονίζει το συγκεκριμένο γάμο αποτελεί λόγο κλωνισμού. Αυτό που ενδιαφέρει είναι το κλωνιστικό αποτέλεσμα. Το κλωνιστικό γεγονός (ο λόγος κλωνισμού) είναι καταρχήν αδιάφορο και η μόνη του σημασία έγκειται στο ότι δεν πρέπει να αφορά αποκλειστικά τον ενάγοντα.

Η αναφορά στο πρόσωπο του εναγόμενου δεν σημαίνει, σε καμιά περίπτωση, ότι ο εναγόμενος πρέπει να είναι υπαίτιος (ή, έστω, συνυπαίτιος), αφού το διαζύγιο είναι πλέον αποσυνδεδεμένο από την υπαιτιότητα. Η σχέση ανάμεσα στο κλωνιστικό γεγονός και στο πρόσωπο του εναγόμενου είναι σχέση αιτιότητας και όχι υπαιτιότητας, δηλαδή το δικαστήριο ερευνά το αίτιο που οδήγησε στο διαζύγιο και ψάχνει ποιός είναι υπεύθυνος γι' αυτό.

Το πρόβλημα δημιουργείται, όταν το κλονιστικό γεγονός συνδέεται με τη συμπεριφορά τρίτων προσώπων (παράδειγμα, συνεχείς παρεμβάσεις στη συζυγική ζωή των γονέων του ενός συζύγου) ή με τυχαία περιστατικά ή καταστάσεις (παράδειγμα, ο θάνατος ενός παιδιού ή σοβαρά οικονομικά προβλήματα). Υποστηρίζεται, ότι, παρά το γράμμα του νόμου («για λόγο που αφορά το πρόσωπο του εναγόμενου ή και των δύο συζύγων») και με βάση το σκοπό της διάταξης (αποκλεισμός του διαζυγίου, όταν το κλονιστικό γεγονός αφορά αποκλειστικά τον ενάγοντα), η συμπεριφορά τρίτων ή τυχαία περιστατικά θα επηρεάζουν τη συμπεριφορά των συζύγων, με συνέπεια ο κλονισμός να επέρχεται πλέον από τη δική τους συμπεριφορά (Παπαχρίστου, 2005).

Στην κατά την οποία ο κλονισμός επήλθε από τη συμπεριφορά και των δύο συζύγων, δεν υπάρχει κανένας λόγος για σύγκριση της βαρύτητας των κλονιστικών γεγονότων από τη στιγμή που λόγος διαζυγίου είναι ο κλονισμός, αρκεί η σύνδεση του κλονιστικού γεγονότος με το πρόσωπο των δύο συζύγων (ή μόνο του εναγόμενου) για να υπάρχει δικαίωμα διαζυγίου. Ακόμη και αν το κλονιστικό γεγονός, που συνδέεται με το πρόσωπο του εναγόμενου, είναι απόρροια της συμπεριφοράς του ενάγοντος (π.χ. οι εξωσυζυγικές σχέσεις του ενός προκαλούν στους άλλο σοβαρές ψυχικές διαταραχές, με συνέπεια να υπάρχει και άλλο κλονιστικό γεγονός), μπορεί να υπάρχει κλονισμός από λόγο που οφείλεται στο πρόσωπο του εναγόμενου και επομένως, είναι δυνατό να ζητηθεί διαζύγιο» (Παπαχρίστου, 2005, σελ.160).

ΤΑ ΤΕΚΜΗΡΙΑ ΤΟΥ ΚΛΟΝΙΣΜΟΥ

Ορισμένα κλονιστικά γεγονότα έχουν μεγάλη σημασία για την απόδειξη του κλονισμού, γιατί αποτελούν μαχητά τεκμήρια του κλονισμού της έγγαμης σχέσης. ο νόμος καλύπτει ορισμένα κλονιστικά γεγονότα με την ιδιότητα των τεκμηρίων του κλονισμού της εγγάμου σχέσεως, τα οποία είναι τα εξής: η μοιχεία, η διγαμία, η εγκατάλειψη και η επιβουλή της ζωής. Τα παραπτώματα αυτά δεν αποτελούν βέβαια λόγους διαζυγίου. Απλώς από αυτά τεκμαίρεται ο κλονισμός του γάμου, έκτος αν ο εναγόμενος αποδείξει ότι παρά τα γεγονότα αυτά (παράδειγμα, τη μοιχεία του) ο γάμος δεν κλονίσθηκε.

Τα τεκμήρια του κλονισμού, που καθιερώνει ο νόμος, αναφέρονται στον «κλονισμό» (τη μεταστροφή, δηλαδή, των αισθημάτων του ενάγοντος απέναντι στην

έγγαμη σχέση), αλλά και στον ισχυρό του χαρακτήρα, που βασίμως καθιστά αφόρητη την εξακολούθηση της έγγαμης συμβίωσης για τον ενάγοντα (Παπαχρίστου, 2005).

ΜΟΙΧΕΙΑ

Η μοιχεία τιμωρούνταν σαν αδίκημα και κατά τους αρχαίους χρόνους, εθεωρείτο παλαιότερα ποινικό αδίκημα. Μοιχεία, στο αστικό δίκαιο, αποτελεί κάθε σαρκική επαφή έγγαμου προσώπου με τρίτον, είτε του ιδίου είτε του αντίθετου φύλλου, η οποία αποβλέπει στη σεξουαλική ικανοποίηση. Δεν συνιστά, πάντως, μοιχεία, η τεχνητή σπερματέγχυση σε έγγαμη γυναίκα με γενετικό υλικό τρίτου δότη, έστω και αν γίνεται χωρίς τη συγκατάθεση του συζύγου` στην περίπτωση αυτή μπορεί να υπάρχει κλωνισμός του γάμου, αλλά η απόδειξή του θα πρέπει να γίνει από τον σύζυγο, αφού δεν ισχύει το τεκμήριο της μοιχείας (Παπαχρίστου, 2005).

ΔΙΓΑΜΙΑ

Διγαμία στοιχειοθετείται εφόσον ο σύζυγος τέλεσε νέο γάμο πριν αμετακλήτως διαλυθεί ή ακυρωθεί ο προηγούμενος (ανεξαρτήτως θρησκευτικού ή πολιτικού γάμου). Όταν υπάρχει διγαμία, ο δεύτερος γάμος είναι άκυρος, αφού έγινε κατά παράβαση του κωλύματος του υφιστάμενου γάμου και ταυτόχρονα συντρέχει τεκμήριο κλωνισμού για τον πρώτο γάμο (Παπαχρίστου, 2005).

ΕΠΙΒΟΥΛΗ ΖΩΗΣ

Επιβουλή της ζωής είναι κάθε πράξη ή παράλειψη του συζύγου, με την οποία εκδηλώνεται η πρόθεσή του να σκοτώσει τον άλλο σύζυγο. Ο σκοπός αυτός θανάτωσης θα πρέπει να έχει εκδηλωθεί είτε με κάποια πράξη (παράδειγμα, ώθηση σε ένα γκρεμό) είτε με κάποια παράλειψη (παράδειγμα, ο σύζυγος γνωρίζει ότι η σύζυγός του δεν έχει μάθει να κολυμπάει , την πείθει να κολυμπήσει μαζί του και στην συνέχεια ενώ αυτή πνίγεται αυτός παραλείπει να την σώσει). Επίσης στην έννοια της «επιβουλής» εμπίπτουν και οι προπαρασκευαστικές πράξεις (παράδειγμα, αγορά δηλητηρίου) καθώς και πράξεις απρόσφορες (η σύζυγος προσπαθεί με εξορκισμούς και μάγια να σκοτώσει τον σύζυγο, ή πυροβολισμός του συζύγου προς την σύζυγο με κενό όπλο χωρίς ο σύζυγος να γνωρίζει ότι το όπλο δεν είχε σφαίρες). Απαιτείται, λοιπόν, επιδίωξη θανάτωσης, η οποία πρέπει να εξωτερικεύεται με συγκεκριμένες ενέργειες, έστω και αν αυτές δεν συνιστούν «απόπειρα», υπό την έννοια του ποινικού δικαίου (Παπαχρίστου, 2005).

ΕΓΚΑΤΑΛΕΙΨΗ

Ο γάμος και οι προσωπικές σχέσεις των συζύγων κατά κύριο λόγο δεν διέπονται από νομικούς κανόνες αλλά από ηθικές κυρίως δεσμεύσεις και αντιλήψεις που πηγάζουν από τα κοινωνικά ήθη. Μια εκ των αμοιβαίων υποχρεώσεων των συζύγων αποτελεί η κοινή συμβίωση, η οποία περιλαμβάνει ειδικότερες υποχρεώσεις όπως αυτή της συνοίκησης, του σεβασμού, της ειλικρίνειας και αγάπης προς τον σύντροφο. Εγκατάλειψη λοιπόν, είναι η διακοπή της έγγαμης συμβίωσης χωρίς εύλογη αιτία, η παράβαση, δηλαδή, της γενικής υποχρέωσης για έγγαμη συμβίωση. Από τη στιγμή που αποδεικνύεται η εγκατάλειψη, ισχύει το τεκμήριο για τον ισχυρό κλονισμό του γάμου, χωρίς να απαιτείται και η συμπλήρωση κάποιου ελάχιστου χρονικού διαστήματος διάστασης. Θα πρέπει, πάντως, η εγκατάλειψη να εμφανίζει στοιχεία μονιμότητας, να μην έχει δηλαδή παροδικό χαρακτήρα. Σε περίπτωση που διαρκέσει άνω των τεσσάρων ετών θεμελιώνεται αμάχητο τεκμήριο ισχυρού κλονισμού.

Όταν, η διακοπή της έγγαμης συμβίωσης είναι δικαιολογημένη και για τους δύο συζύγους (παράδειγμα, χωριστή διαβίωση για σοβαρούς λόγους με επακόλουθο και την ψυχική αποξένωση) δεν υπάρχει βέβαια εγκατάλειψη ο ισχυρός κλονισμός του γάμου, που πιθανότατα θα υπάρχει, δεν θα τεκμαίρεται, αλλά θα πρέπει να αποδειχθεί από τον ενάγοντα. Αντίστροφα, αν και οι δυο σύζυγοι διέκοψαν την έγγαμη συμβίωση χωρίς εύλογη αιτία, τότε η αμοιβαία αυτή εγκατάλειψη δημιουργεί τεκμήριο κλονισμού και για τους δύο. Τέλος, αν ο ένας σύζυγος διέκοψε την έγγαμη συμβίωση για εύλογη αιτία, μπορεί να ζητήσει διαζύγιο, είτε αποδεικνύοντας τον ισχυρό κλονισμό, είτε επικαλούμενος άλλο τεκμήριο ισχυρού κλονισμού (παράδειγμα, μοιχεία του εναγόμενου).

Από την στιγμή που δημιουργείται οικογενειακή στέγη η εγκατάλειψη εξωτερικευθεί με αυτόβουλη αποχώρηση ενός ή και των δύο συζύγων ή με άρνηση του ενός ή και των δύο να ακολουθήσουν ο ένας τον άλλο στην οικογενειακή στέγη. Δεν αποκλείεται να υπάρχει εγκατάλειψη, παρά τη συστέγαση των συζύγων, εφόσον εκλείπει η ψυχική διάθεση για γάμο. Για παράδειγμα, οι δύο σύζυγοι, μολονότι, παραμένουν στην ίδια στέγη, παύουν να έχουν οποιαδήποτε ψυχική επικοινωνία και διάθεση για γάμο. Αντίστοιχα, η χωριστή διαβίωση, ακόμη και χωρίς εξωτερικές εκδηλώσεις της έγγαμης σχέσης, δεν συνιστά από μόνη της διακοπή της συμβίωσης` είναι, πραγματικά, δυνατό, να είναι ακόμη ζωντανό το ψυχικό στοιχείο της έγγαμης συμβίωσης. Στην περίπτωση αυτή δεν υφίσταται διάσταση και, επομένως, δεν τίθεται ζήτημα εγκατάλειψης. Αν, όμως, εκλείψει και το ψυχικό

στοιχείο, τότε θα υπάρξει διακοπή της συμβίωσης, δικαιολογημένη ή αδικαιολόγητη (εγκατάλειψη) (Παπαχρίστου, 2005).

«Ο σύζυγος, που αδικαιολόγητα διέκοψε την έγγαμη συμβίωση, είναι δυνατό να αλλάξει γνώμη και να ζητήσει την επανάληψή της. Αν ο άλλος σύζυγος, υπέρ του οποίου υπάρχει το τεκμήριο κλονισμού από την εγκατάλειψη, αρνηθεί, δεν χάνει ούτε το δικαίωμα να ζητήσει διαζύγιο, ούτε τη βοήθεια του τεκμηρίου. Μόνο στην περίπτωση κατά την οποία παραλείπει, παρά την εγκατάλειψη του από άλλο σύζυγο, να ασκήσει αγωγή διαζυγίου και περνά έτσι μεγάλο χρονικό διάστημα χωρίς να έχει ασκηθεί η αγωγή. Η αδράνεια αυτή μπορεί να υποδηλώνει, κάτω από τις συγκεκριμένες συνθήκες, ότι ο σύζυγος που εγκαταλείφθηκε δεν θεωρεί κλονισμένη την έγγαμη σχέση. Στην οριακή αυτή περίπτωση, η αδράνεια αυτή, σε συνδυασμό με την άρνησή του να αποδεχθεί την επανάληψη της έγγαμης συμβίωσης, όπως ζητεί ο άλλος σύζυγος, είναι δυνατό να σημαίνει εγκατάλειψη, αυτή τη φορά από το δικό του μέρος.» (Παπαχρίστου, 2005, σελ.163)

4.2.1.3 ΙΣΧΥΡΟΣ ΚΛΟΝΙΣΜΟΣ, ΥΣΤΕΡΑ ΑΠΟ ΔΙΕΤΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ

ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΣ ΚΛΟΝΙΣΜΟΣ

Σύμφωνα με το άρθρο 1439 § 1 του Αστικού Κώδικα, καθένας από τους συζύγους μπορεί να ζητήσει διαζύγιο, όταν οι μεταξύ τους σχέσεις έχουν κλονισθεί τόσο ισχυρά από λόγο που αφορά το πρόσωπο του εναγόμενου ή και των δύο συζύγων, ώστε βάσιμα η εξακολούθηση της έγγαμης συμβίωσης να είναι αφόρητη για τον ενάγοντα. Σε αντίθεση με την §1, η § 3 του ίδιου άρθρου καθιερώνει τον κλονισμό ως λόγο διαζυγίου, ανεξάρτητα από το πώς αυτός προκλήθηκε. Με την διάταξη αυτή καθιερώνεται ως λόγος διαζυγίου ο αντικειμενικός κλονισμός της έγγαμης σχέσης, χωρίς να απαιτείται το στοιχείο της υπαιτιότητας για να μπορεί να ζητηθεί το διαζύγιο. Πρέπει, όμως, να έχει συμπληρωθεί διετής διάσταση, από την οποία τεκμαίρεται αμάχητα ο κλονισμός του γάμου. Ακόμη, λοιπόν, και αν ο κλονισμός οφείλεται σε γεγονός, που αφορά αποκλειστικά τον ενάγοντα, αυτός έχει δικαίωμα να ζητήσει διαζύγιο, αφού η διετής διάσταση αποτελεί αμάχητο τεκμήριο κλονισμού. Ο νόμος θεωρεί ότι με τη συμπλήρωση τεσσάρων ετών διακοπής της συμβίωσης, ο γάμος έχει αντικειμενικά κλονισθεί και πρέπει να λυθεί με διαζύγιο (Παπαχρίστου, 2005).

ΔΙΑΣΤΑΣΗ

Η διάσταση είναι γνωστή` αυτή εδράζεται στο πραγματικό γεγονός της έκλειψης της επιθυμίας έστω ενός από τους συζύγους να συμβιώνει πλέον με τον άλλον και να ανταποκρίνεται στις εκ του γάμου γεννηθείσες έννομες υποχρεώσεις του. Στην πράξη η διακοπή της έγγαμης συμβίωσης εκδηλώνεται κατά κανόνα με την αποχώρηση ενός εκ των συζύγων από τον κοινό οίκο και την εγκατάστασή του σε άλλο τόπο με πρόθεση διάσπασης της έγγαμης συμβίωσης. Είναι δυνατό δηλαδή να απουσιάζει τόσο η συνοίκηση, όσο και κοινή συζυγική εμφάνιση, αλλά να διατηρείται η ψυχική διάθεση για έγγαμη συμβίωση, οπότε δεν υφίσταται διάσταση. Ωστόσο, όπως ήδη έχει αναφερθεί, διάσταση των συζύγων υπάρχει αναμφίλεκτα και στην περίπτωση που οι σύζυγοι εξακολουθούν μεν, για πραγματικούς λόγους, να κατοικούν υπό την ίδια στέγη, χωρίς όμως να έχουν την ψυχική διάθεση να συνεχίσουν την έγγαμη συμβίωση, δηλαδή όταν παύουν να συμπεριφέρονται μεταξύ τους ως σύζυγοι, διακόπτοντας τον ψυχικό δεσμό που τους συνέδεε ως τότε και ζώντας πλέον αποξενωμένοι ο ένας από τον άλλον. Απουσιάζει δηλαδή, το ψυχικό στοιχείο, η ψυχική, δηλαδή, διάθεση για έγγαμη σχέση (Παπαχρίστου, 2005).

ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ § 3 (ΔΙΕΤΟΥΣ ΔΙΑΣΤΑΣΗΣ)

«Για την εφαρμογή της διάταξης της § 3, δηλαδή τη γέννηση του δικαιώματος διαζυγίου βάση της διάταξης αυτής απαιτείται η συνδρομή δύο στοιχείων, της επέλευσης διάστασης μεταξύ των συζύγων και της διάρκειας της διάστασης για δύο συναπτά έτη (Βαθρακοκοίλη, 2004)».

Η ΔΙΕΤΙΑ

Η διάσταση αποτελεί αμάχητο τεκμήριο για τον κλονισμό του γάμου, εφόσον έχει διαρκέσει επί δύο έτη συνεχώς. Εφόσον οι σύζυγοι βρίσκονται σε διάσταση συνεχώς δύο τουλάχιστον χρόνια, ο ισχυρός κλονισμός τεκμαίρεται αμάχητα και το διαζύγιο μπορεί να ζητηθεί έστω και αν ο λόγος του κλονισμού αφορά το πρόσωπο του ενάγοντα. Η συμπλήρωση του χρόνου της διάστασης δεν εμποδίζεται από μικρές διακοπές που έγιναν στα πλαίσια προσπάθειας αποκατάστασης των συζυγικών σχέσεων. Μικρές διακοπές, που συνήθως συνδέονται με την προσπάθεια των συζύγων να συμφιλιωθούν και να επαναλάβουν την έγγαμη συμβίωση, δεν παρακωλύουν τη συμπλήρωση της τετραετίας. Είναι απαραίτητο όμως, να πρόκειται για πραγματικά «μικρές» διακοπές και όχι για επανάληψη της έγγαμης συμβίωσης, που αυτή βέβαια διακόπτει τη ροή του χρόνου και εμποδίζει τη συμπλήρωση της

διετίας. Η εξειδίκευση της αόριστης έννοιας «μικρές» διακοπές δεν είναι πάντοτε ευχερής.

Η διετή διάσταση, ξεκινά την επόμενη κιόλας ημέρα από εκείνη κατά την οποία έπαψε να υπάρχει έγγαμη συμβίωση. Συνήθως θα πρόκειται για την εξαφάνιση και των δύο στοιχείων της, τόσο του υλικού (εξωτερικού), όσο και του ψυχικού. Σύμφωνα με τη νομολογία του Αρείου Πάγου, διάσταση νοείται η φυσική και ψυχική απομάκρυνση των συζύγων μεταξύ τους, με την πρόθεση του ενός τουλάχιστον να μην έχουν πλέον κοινωνία βίου, χωρίς να αποκλείεται η έννοια της διάστασης και στις περιπτώσεις εκείνες που οι σύζυγοι κατοικούν ή διαμένουν χωριστά στην ίδια οικεία. Αν, η διακοπή επήλθε με μόνη την εξαφάνιση του ψυχικού στοιχείου, είναι ευνόητο ότι η διετία αρχίζει από την επόμενη ημέρα από εκείνη που εξέλιπε η ψυχική διάθεση για το γάμο. Το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση, που η ψυχική αποξένωση ακολούθησε την υλική απομάκρυνση.

Κρίσιμος χρόνος για τη συμπλήρωση της διετίας είναι ο χρόνος της συζητήσεως της αγωγής διαζυγίου για διετή διάσταση στο πρωτόδικο δικαστήριο (πρέπει κατά το χρόνο αυτό να έχει συμπληρωθεί η διετία της διάστασης). Η διετία δηλαδή συμπληρώνεται κατά το χρόνο της πρώτης συζήτησης της αγωγής στο πρωτοβάθμιο δικαστήριο. Η διετία πρέπει να έχει συμπληρωθεί κατά το χρόνο της συζήτησης στο ακροατήριο, αφού ως κρίσιμο χρονικό σημείο της κατάταξης της δίκης κατά το οποίο πρέπει να έχουν συμπληρωθεί οι προϋποθέσεις παροχής έννομης προστασίας θεωρείται γενικά ο χρόνος της πρώτης συζήτησης στο ακροατήριο του πρωτοβάθμιου δικαστηρίου. Υποστηρίζεται, η άποψη ότι πρέπει να έχει συμπληρωθεί, όταν επιδίδεται η αγωγή διαζυγίου (Παπαχρίστου, 2005).

Η ΥΠΑΙΤΙΟΤΗΤΑ ΣΤΗ ΔΙΕΤΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ

Σύμφωνα με την διάταξη της § 3, αναγνωρίζεται το δικαίωμα διαζυγίου όταν οι σύζυγοι «βρίσκονται σε διάσταση συνεχώς από δύο τουλάχιστον χρόνια», καθώς τεκμαίρεται αμάχητα ο κλονισμός. Το δικαστήριο, διαπιστώνοντας την τόσης χρονικής διάρκειας διάσταση, δεν είναι υποχρεωμένο να ερευνήσει ποιος από τους συζύγους είναι υπαίτιος στην επέλευση της διάστασης, αφού η αιτία μπορεί να ζητηθεί και αποκλειστικά και στο πρόσωπο του ενάγοντος. Συνακόλουθα το δικαστήριο δεν υποχρεούται να απαντήσει σε αίτημα για την κήρυξη του υπαίτιου της διάστασης του ενάγοντος, ούτε από τη διάταξη του άρθρου 1444 § 1 Αστικού Κώδικα που δίνει στον εναγόμενο διατροφή, ένσταση για μείωση του ποσού της διατροφής,

αν ο δικαιούχος αυτής είναι υπαίτιος του διαζυγίου, που θα ερευνηθεί στη δίκη διατροφής και όχι στη δίκη διαζυγίου, για να αποτελέσει πρόκριμα υπέρ του αναίτιου της διάστασης της έγγαμης σχέσης και δικαιούχου διατροφής – εναγόμενου στη δίκη διαζυγίου συζύγου. Επιβεβαίωση αυτού αποτελεί και το γεγονός της μη πρόβλεψης παρόμοιου δικαιώματος, που θέσπιζε το άρθρο 3 του ν 868/79, με το οποίο ο εναγόμενος, με αίτηση και χωρίς ανταγωγή, μπορούσε να ζητήσει να κηρυχτεί υπαίτιος του διαζυγίου ο ενάγων. Επομένως η άσκηση ανταγωγής με αίτημα την αναγνώριση της υπαιτιότητας του ενάγοντος, για το διαζύγιο, πρέπει να απορρίπτεται για έλλειψη εννόμου συμφέροντος και μόνο αν συνδέεται με αναγνώριση δικαιώματος διατροφής ή αίτημα επιδίκασης αυτής, έχει έννομη επιρροή, και μπορεί αναγνωριστεί η έλλειψη υπαιτιότητας του εναγόμενου. Δεν έχει συνεπώς πλέον έρεισμα το αίτημα να αναγραφεί στην απόφαση ο υπαίτιος του διαζυγίου που απαγγέλλεται με την εφαρμογή της άνω διάταξης όπως και των άλλων της Αστικού Κώδικα 1439 (Βαθρακοκοίλη, 2004).

4.2.2 ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΠΡΟΣ ΔΙΑΖΕΥΞΗ

Στο συναινετικό διαζύγιο και οι δύο σύζυγοι έχουν κοινό δικαίωμα να ζητήσουν από το δικαστήριο να διαπιστώσει τη βούλησή τους να διακόψουν το γάμο με διαζύγιο και, εφόσον συντρέχουν οι νόμιμες προϋποθέσεις, να απαγγείλει το διαζύγιο. Στο διαζύγιο με αντιδικία η ύπαρξη λόγου διαζυγίου δημιουργεί δικαίωμα προς διάζευξη. Διαπιστώνουμε λοιπόν, ότι και τα δύο είδη διαζυγίου, τόσο το συναινετικό, όσο και το κατ' αντιδικία διαζύγιο, προϋποθέτουν δικαίωμα προς διάζευξη (Παπαχρίστου, 2005).

4.2.2.1 ΑΥΣΤΗΡΩΣ ΠΡΟΣΩΠΟΠΑΓΗ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ

ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ

Το δικαίωμα προς διάζευξη δεν μπορεί να ασκηθεί από αντιπρόσωπο (νόμιμο ή εκούσιο), αλλά ούτε και από τους κληρονόμους του δικαιούχου συζύγου. Έτσι κι αλλιώς, στην περίπτωση του θανάτου ο γάμος λύνεται.

Σε ορισμένες περιπτώσεις, ένας από τους συζύγους μπορεί να τελεί υπό πλήρη στερητική δικαστική συμπαράσταση και παρά την κατάσταση που έχει διαμορφωθεί,

σε βάρος βέβαια της προσωπικότητας του να μην μπορεί να εγείρει αγωγή διαζυγίου, ούτε να μπορεί να συμφωνήσει σε συναινετικό διαζύγιο και έτσι, εξαναγκάζεται, να παραμένει στο γάμο. Θα πρέπει, λοιπόν, να γίνει δεκτό ότι στη περίπτωση αυτή και παρά τον αυστηρώς προσωποπαγή χαρακτήρα του δικαιώματος για διάζευξη, το δικαίωμα αυτό μπορεί να ασκηθεί από τον δικαστικό συμπαραστάτη, ύστερα από άδεια του εποπτικού συμβουλίου. Προς αποφυγή, πάντως, του προβλήματος αυτού, ορθό είναι το δικαστήριο να εξαίρει, όπως έχει τη δυνατότητα, το διαζύγιο, από τις πράξεις τις οποίες υπάρχει ανικανότητα του συμπαραστατούμενου.

Ο περιορισμένα δικαιοπρακτικά ανίκανος σύζυγος ασκεί μόνος την αγωγή διαζυγίου, χωρίς να απαιτείται συναίνεση του δικαστικού συμπαραστάτη. Το ίδιο ισχύει και για τη συμφωνία και αίτηση συναινετικού διαζυγίου, με ανάλογη εφαρμογή (Παπαχρίστου, 2005).

4.2.2.2 ΚΑΤΑΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΠΡΟΣ ΔΙΑΖΕΥΞΗ

Το δικαίωμα προς διάζευξη υπόκειται στο άρθρο 281 του Αστικού Κώδικα, οπότε, δεν πρέπει να ασκείται αντίθετα προς την καλή πίστη, τα χρηστά ήθη και τον κοινωνικό του σκοπό.

Η καταχρηστική άσκηση προς διάζευξη διαφαίνεται κυρίως στο κατ' αντιδικία διαζύγιο, αλλά και στο συναινετικό διαζύγιο είναι θεωρητικά δυνατή. Στην περίπτωση του συναινετικού διαζυγίου, που κατά τη (νεότερη) νομολογία η καταχρηστική άσκηση δεν λαμβάνεται αυτεπαγγέλτως υπόψη από το δικαστήριο, αλλά μόνο ύστερα από ένσταση, η καταχρηστική άσκηση του δικαιώματος προς διάζευξη, μπορεί να γίνει μόνο ύστερα από έφεση κατά της πρωτόδικης απόφασης είναι δυνατό να ελεγχθεί.

Υπάρχει καταχρηστική άσκηση, όταν οι συνέπειες από τη λύση του γάμου με διαζύγιο είναι εξαιρετικά σκληρές για τον εναγόμενο σύζυγο ή, ενδεχομένως, και για τα ανήλικα τέκνα. Πρόβλημα ανακύπτει από την προγενέστερη συμπεριφορά του ενάγοντος. Η προγενέστερη συμπεριφορά του ενάγοντος μπορεί, σε οριακές έστω περιπτώσεις, να ληφθεί υπόψη, προκειμένου να αποκρουσθεί, ως καταχρηστική, η άσκηση του δικαιώματος προς διάζευξη (παράδειγμα, η βάνανση συμπεριφορά κατά τη διάρκεια του γάμου του ενάγοντος προκάλεσε τις ψυχικές διαταραχές στον άλλο σύζυγο, τις οποίες τώρα επικαλείται ο ενάγων ως λόγο κλονισμού του γάμου).

Στην περίπτωση του κλονιστικού λόγου, που αφορά το πρόσωπο του εναγόμενου ή

και του εναγόμενου, η συνεκτίμηση της συμπεριφοράς που είχε ο ενάγων, οδηγεί αναπόφευκτα σε ηθικές αξιολογήσεις, συγκρίσεις παραπτώματων, και «τιμωρία» του ενάγοντος, μέσα από την εφαρμογή της διάταξης του Αστικού Κώδικα 281.

Οι συνέπειες από τη λύση γάμου με διαζύγιο θα πρέπει να λαμβάνονται με μεγάλη φειδώ άποψη, προκειμένου να διαπιστωθεί η καταχρηστική άσκηση του δικαιώματος προς διάζευξη. Η καταχρηστική άσκηση του δικαιώματος προς διάζευξη θα πρέπει να γίνεται δεκτή μόνο σε ακραίες περιπτώσεις, όταν οι συνέπειες από τη λύση του γάμου με διαζύγιο είναι πραγματικά εξαιρετικά σκληρές και για τον άλλο σύζυγο ή, ενδεχομένως, και για τα ανήλικα τέκνα (π.χ. ασκείται αγωγή διαζυγίου κατά του συζύγου που είναι ανίατα ασθενής και ο θάνατος του είναι επικείμενος) (Παπαχρίστου, 2005).

«Ο νόμος δεν καθιερώνει «ρήτρα σκληρότητας», όπως συμβαίνει σε άλλα δίκαια. Κρίθηκε ορθά ότι οι σχετικές περιπτώσεις, κατά τις οποίες το διαζύγιο συνεπάγεται εξαιρετικά δυσμενείς και σκληρές περιπτώσεις, για τον εναγόμενο σύζυγο ή και τα ανήλικα τέκνα, αντιμετωπίζονται από το άρθρο 281 Αστικού Κώδικα (Παπαχρίστου, 2005, σελ.168)».

4.2.2.3 ΑΠΟΣΒΕΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΠΡΟΣ ΔΙΑΖΕΥΞΗ

ΘΑΝΑΤΟΣ

«Ο θάνατος του ενός ή του άλλου συζύγου λύνει το γάμο, το διαζύγιο δεν έχει πλέον νόημα. Το σχετικό δικαίωμα αποσβέννυται. Η δίκη διαζυγίου, αν έχει αρχίσει, καταργείται (Παπαχρίστου, 2005, σελ.168).»

Η ΠΑΡΑΙΤΗΣΗ

«Το δικαίωμα προς διάζευξη καταργείται και με την παραίτηση. Η παραίτηση είναι ισχυρή, εφόσον γίνεται μετά τη γέννηση του σχετικού δικαιώματος. Υποστηρίζεται, όμως, και η άποψη, κατά την οποία ούτε μετά τη γέννηση του δικαιώματος προς διάζευξη δεν είναι δυνατή η παραίτηση από αυτό (Παπαχρίστου, 2005, σελ.169).»

Η ΣΥΓΝΩΜΗ

«Η έννοια της συγνώμης είναι αναπόσπαστα συνδεδεμένη με την έννοια του παραπτώματος, καθώς συνίσταται στην εξωτερίκευση της συμφιλιωτικής διάθεσης του συζύγου, που δικαιούται να ζητήσει διαζύγιο, απέναντι σε παράπτωμα του άλλου

σύζυγο. Από τη στιγμή, λοιπόν, που το νέο οικογενειακό δίκαιο απομακρύνεται από την υπαιτιότητα και το παράπτωμα, η συγνώμη δεν έχει πλέον νόημα ως αποσβεστικός λόγος του δικαιώματος προς διάζευξη. Ωστόσο, η συγνώμη διατηρεί τη σημασία για την κρίση περί του αν υπάρχει κλονισμός, γιατί, βέβαια, η παροχή συγνώμης από τον σύζυγο, σημαίνει ότι τα συναισθήματά του απέναντι στο γάμο δεν άλλαξαν, και άρα ότι δεν υπάρχει στην πραγματικότητα κλονισμός, άρα ούτε δικαίωμα προς διάζευξη (Παπαχρίστου, 2005, σελ.169)».

Η ΠΑΡΟΔΟΣ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ

«Η αδράνεια του δικαιούχου για μεγάλο χρονικό διάστημα δεν αποτελεί, αυτή καθαυτή, αποσβεστικό λόγο του δικαιώματος προς διάζευξη. Εάν ο δικαιούχος σύζυγος δεν άσκησε αγωγή διαζυγίου, μπορεί να σημαίνει ότι δεν υφίσταται πλέον κλονισμός. Υποστηρίζεται και η άποψη, ότι η πάροδος μεγάλου χρονικού διαστήματος μπορεί, ανάλογα με τις συνθήκες, είτε να ισοδυναμεί με συγνώμη, είτε να οδηγεί σε καταχρηστική άσκηση του δικαιώματος προς διάζευξη» (Παπαχρίστου, 2005, σελ. 169).

5. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΔΙΑΖΥΓΙΟΥ

5.1. ΔΙΑΤΡΟΦΗ

5.1.1. ΔΙΑΤΡΟΦΗ ΠΡΙΝ ΤΟ ΔΙΑΖΥΓΙΟ

« Όσο διαρκεί ο γάμο και η έγγαμη συμβίωση, η διατροφή των συζύγων, όπως και των παιδιών τους, εξασφαλίζεται στο πλαίσιο της υποχρέωσης για συνεισφορά στις οικογενειακές ανάγκες» (Παπαχρίστου, 2005, σελ. 136). Η υποχρέωση για έγγαμη συμβίωση ισούται με την υποχρέωση των συζύγων για διατροφή και περιλαμβάνει τόσο την υποχρέωση και των δύο γονέων για τη διατροφή των παιδιών τους, όσο και την μεταξύ τους υποχρέωση για τη δική τους διατροφή.

Έτσι η υποχρέωση των δύο συζύγων για συνεισφορά στις οικογενειακές ανάγκες παύει να λειτουργεί με τη διακοπή της έγγαμης συμβίωσης και στη θέση της εμφανίζονται ξεκάθαρες υποχρεώσεις διατροφής: Κοινή υποχρέωση διατροφής των τέκνων και υποχρέωση διατροφής του ενός συζύγου από τον άλλο. Η κοινή υποχρέωση των συζύγων για τη διατροφή των τέκνων υπάγεται στις γενικές διατάξεις της διατροφής «από το νόμο», ενώ η υποχρέωση διατροφής μεταξύ των συζύγων που βρίσκονται σε διάσταση ρυθμίζεται από τα άρθρα 1390-1391 του Αστικού Κώδικα (Παπαχρίστου, 2005).

5.1.1.1. ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ

Για να δικαιούται κάποιος διατροφή βασική προϋπόθεση είναι η «απορία» του δηλαδή, να μην μπορεί να καλύψει τις ανάγκες του με τις οικονομικές δυνατότητες που έχει. Ωστόσο, η αξίωση διατροφής μεταξύ των συζύγων που βρίσκονται σε διάσταση δεν προϋποθέτει «απορία» του δικαιούχου συζύγου. Ο σύζυγος, ο οποίος, αν υπήρχε έγγαμη συμβίωση, θα ήταν οικονομικά ασθενέστερος, θα όφειλε μικρότερη συνεισφορά, δικαιούται διατροφή από τον άλλο, ο οποίος θα όφειλε μεγαλύτερη συνεισφορά, έστω και αν οι δικές του δυνάμεις του επιτρέπουν άνετη διαβίωση, έστω δηλαδή, και αν δεν είναι άπορος. Και αυτό, γιατί κατά τη διάρκεια της διάστασης ο γάμος εξακολουθεί, τουλάχιστον τυπικά να υφίσταται και, επομένως, η διατροφή θα πρέπει να εξασφαλίζει στον οικονομικά ασθενέστερο σύζυγο το ίδιο βιοτικό επίπεδο, με εκείνο που είχε όσο διαρκούσε η έγγαμη συμβίωση. Αν, λοιπόν ο Σ1 θα συνεισέφερε, εφόσον θα υπήρχε η έγγαμη συμβίωση, το ποσό των 1.000 ευρώ

μηνιαίως και η Σ2 το ποσό των 500 ευρώ, η Σ2 δικαιούται διατροφή, έστω κι αν οι οικονομικές της δυνάμεις επαρκούν για τη διαβίωσή της. Έτσι το δικαίωμα διατροφής πάει υπέρ του συζύγου που είναι οικονομικά ασθενέστερος σε σύγκριση με τον άλλο, μετά τη διακοπή της συμβίωσης (Παπαχρίστου, 2005).

Εύλογη αιτία διακοπής της συμβίωσης

Την έγγαμη συμβίωση μπορεί να διακόψει είτε ο καταρχήν υπόχρεος σύζυγος (ο οικονομικά ισχυρότερος), είτε ο καταρχήν δικαιούχος (ο οικονομικά ασθενέστερος). Εξάλλου, η διακοπή, είναι δυνατό να οφείλεται είτε σε εύλογη αιτία, είτε όχι (εγκατάλειψη).

Σύμφωνα με το νόμο στην περίπτωση που ο δικαιούχος της διατροφής διέκοψε την έγγαμη συμβίωση με εύλογη αιτία, η διατροφή που του οφείλεται από τον άλλο σύζυγο πληρώνεται σε χρήμα και προκαταβάλλεται κάθε μήνα. Στη διάταξη αυτή αναφέρεται ότι ο δικαιούχος χάνει το δικαίωμα διατροφής όταν διακόπτει την έγγαμη συμβίωση χωρίς εύλογη αιτία. Εξάλλου, στην περίπτωση, που ο υπόχρεος της διατροφής διακόπτει την έγγαμη συμβίωση χωρίς εύλογη αιτία, γίνεται δεκτό ότι οφείλει πλήρη διατροφή. Αν, τέλος, ο υπόχρεος διακόπτει την έγγαμη συμβίωση με εύλογη αιτία, οφείλει διατροφή, η οποία, όμως, θα είναι ελαττωμένη, όταν η εύλογη αιτία οφείλεται σε υπαίτια συμπεριφορά του δικαιούχου, που συνιστά και βάσιμο λόγο διαζυγίου. Γίνεται επίσης δεκτό ότι ο καθένας από τους συζύγους, έστω και αν διακόπτει την έγγαμη συμβίωση για εύλογη αιτία, δεν μπορεί, με δική του πρωτοβουλία να στερεί τον άλλο σύζυγο από το δικαίωμα διατροφής.

Με βάση τις παραπάνω λύσεις, η κατάσταση σχηματικά διαγράφεται ως εξής: α) Διακοπή από το δικαιούχο με εύλογη αιτία = Πλήρης διατροφή σε χρήμα β) Διακοπή από το δικαιούχο χωρίς εύλογη αιτία = Καθόλου διατροφή γ) Διακοπή από τον υπόχρεο χωρίς εύλογη αιτία = Πλήρης διατροφή σε χρήμα δ) Διακοπή από τον υπόχρεο με εύλογη αιτία = Πλήρης διατροφή. Αν όμως, η εύλογη αιτία προκύπτει από παράπτωμα του δικαιούχου (του οικονομικά ασθενέστερου συζύγου) που αποτελεί βάσιμο λόγο διαζυγίου, οφείλεται ελαττωμένη διατροφή (Παπαχρίστου, 2005).

5.1.1.2. ΥΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΟΦΕΙΛΟΜΕΝΗΣ ΔΙΑΤΡΟΦΗΣ

Η διατροφή μετά τη διακοπή της συμβίωσης εξασφαλίζει στο δικαιούχο σύζυγο το ίδιο επίπεδο ζωής, με εκείνο που είχε κατά την διάρκεια της έγγαμη συμβίωση. Έτσι το ποσό της οφειλόμενης διατροφής πρέπει να υπολογίζεται με βάση τις ανάγκες του δικαιούχου συζύγου, όπως αυτές είχαν διαμορφωθεί κατά την έγγαμη συμβίωση, και σύμφωνα με την αναλογία με την οποία θα συνεισέφεραν οι σύζυγοι στις οικογενειακές ανάγκες. Επειδή, όμως, η χωριστή διαβίωση αλλάζει τα δεδομένα σχετικά με τις ανάγκες του κάθε συζύγου, κατά τον υπολογισμό της διατροφής, πρέπει να υπολογίζονται και οι τυχόν νέες ανάγκες του δικαιούχου ή το αυξημένο κόστος που απαιτείτε για την ικανοποίηση των αναγκών που ήδη υπάρχουν κατά την έγγαμη συμβίωση (Παπαχρίστου, 2005).

«Σύμφωνα με τα παραπάνω, το ποσό της οφειλόμενης διατροφής θα ισούται με τη διαφορά ανάμεσα στο μισό της αξίας των οικογενειακών αναγκών και στο ποσό της συνεισφοράς του δικαιούχου συζύγου. Αν, όμως υπάρχουν παιδιά, που δικαιούνται διατροφής από τους γονείς τους, ο υπολογισμός γίνεται ως εξής: Από το συνολικό ποσό των οικογενειακών αναγκών αφαιρείτε το ποσό το οποίο αντιστοιχεί στη διατροφή των παιδιών το υπόλοιπο, που αποδίδει την αξία των συζυγικών μόνο αναγκών, όσο υπήρχε έγγαμη συμβίωση, διαιρείται δια του δύο προκειμένου να προσδιορισθεί η αξία των αναγκών κάθε συζύγου. Από το ποσό αυτό (πηλίκον της διαίρεσης) αφαιρείτε το ποσό της συνεισφοράς του δικαιούχου συζύγου, αφού, όμως, προηγουμένως αφαιρεθεί το ποσό που του αναλογεί για τη διατροφή των τέκνων. Γιατί βέβαια και μετά τη διακοπή της συμβίωσης, οι γονείς υποχρεούνται από κοινού και αναλόγως με τις δυνάμεις τους να καταβάλλουν διατροφή στα τέκνα τους» (Παπαχρίστου, 2005 σελ. 139).

Παραδείγματα: α) Ζεύγος σε διάσταση χωρίς παιδιά

Κατά τη διάρκεια της έγγαμης συμβίωσης οι οικογενειακές ανάγκες των Σ1 και Σ2 ανέρχονται σε ευρώ 4.500 μηνιαίως. Ο Σ1 συνεισέφερε 3.000 ευρώ και η Σ2 1.500 ευρώ κάθε μήνα. Δικαιούχος της διατροφής κατά τη διάσταση είναι η Σ2, που συνεισέφερε λιγότερο και που διέκοψε την έγγαμη συμβίωση με εύλογη αιτία. Ο Σ1 θα της οφείλει το ποσό των 750 ευρώ το μήνα ($4.500 : 2 = 2250 - 1500 = 750$). Αν, όμως, η διακοπή της συμβίωσης συνεπάγεται νέες ανάγκες για τη Σ2 ή υψηλότερο κόστος για την αντιμετώπιση των υφιστάμενων αναγκών της, η αποτίμηση δεν θα περιορίζεται στο μισό των οικογενειακών αναγκών, αλλά θα στηριχθεί και στα νέα

δεδομένα, που υφίστανται κατά το χρόνο άσκησης της αγωγής διατροφής. Το αυτό βέβαια ισχύει και για ενδεχόμενες μεταβολές στην αναλογία δυνάμεων των συζύγων (Παπαχρίστου, 2005).

β) Ζεύγος σε διάσταση με παιδιά που δικαιούνται διατροφής

«Το ζεύγος Σ1-Σ2 έχει ένα ανήλικο τέκνο, που δικαιούται διατροφής, τον Τ. Οι συνολικές οικογενειακές ανάγκες, όσο διαρκούσε η έγγαμη συμβίωση, αποτιμώνται σε 4.000 ευρώ. Από το ποσό αυτό, 900 ευρώ αντιστοιχούν στις ανάγκες του Τ και 3.100 στις συζυγικές ανάγκες. Κατά τη διάρκεια της έγγαμης συμβίωσης, ο Σ1 συνεισέφερε 3.000 ευρώ και η Σ2 1.000 ευρώ. Η Σ2 δικαιούται, μετά τη διάσταση, διατροφής. Εξακολουθεί, όμως, να οφείλει διατροφή στον Τ το ποσό των 300 ευρώ, ενώ ο Σ1 θα οφείλει για διατροφή του Τ, το ποσό των 600 ευρώ. Κατά συνέπεια, η Σ2 θα δικαιούται διατροφής από τον Σ1 το ποσό των 850 ευρώ $[4.000 - 900 = 3.100 : 2 = 1.550 - 700 (1.000 - 300) = 850]$ ευρώ» (Παπαχρίστου, 2005 σελ. 140).

5.1.1.3. ΠΑΥΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΔΙΑΤΡΟΦΗΣ

«Το δικαίωμα διατροφής μετά τη διάσταση παύει στις ακόλουθες περιπτώσεις:

- α) Λύση του γάμου με θάνατο ή διαζύγιο καθώς και ακύρωση. Μετά το διαζύγιο ή την ακύρωση του γάμου, μπορεί να οφείλεται διατροφή, αλλά υπό διαφορετικούς όρους.
- β) Επανάληψη της έγγαμης συμβίωσης, οπότε αναβιώνει η υποχρέωση συνεισφοράς στις οικογενειακές ανάγκες.
- γ) Ειδικές περιστάσεις, που δικαιολογούν όχι απλώς τη μείωση, αλλά και την παύση της διατροφής.
- δ) Η πάροδος μεγάλου χρονικού διαστήματος, χωρίς να ασκείται αγωγή διαζυγίου. Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι η επί μακρόν αδράνεια του δικαιούχου να ασκήσει αγωγή διαζυγίου, μολονότι η εύλογη αιτία διακοπής της συμβίωσης συνιστά και κλονιστικό γεγονός του γάμου, συνεπάγεται την απώλεια του δικαιώματός του διατροφής κατά τη διάσταση. Υποστηρίζεται, όμως, και η αντίθετη άποψη» (Παπαχρίστου, 2005 σελ. 142).

5.1.2. ΔΙΑΤΡΟΦΗ ΜΕΤΑ ΤΟ ΔΙΑΖΥΓΙΟ

Δικαίωμα διατροφής του διαζευγμένου συζύγου

5.1.2.1. ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ

α) Γενικές προϋποθέσεις: «Απορία» - «Ευπορία»

Η διατροφή μεταξύ των διαζευγμένων συζύγων προϋποθέτει τη συνδρομή των γενικών όρων της διατροφής, της απορίας, δηλαδή, του δικαιούχου, και της ευπορίας του υπόχρεου. «Απορία» είναι η αδυναμία να αντιμετωπίσει κάποιος τις ανάγκες του με τις δικές του δυνάμεις. «Ευπορία», είναι η δυνατότητα καταβολής της διατροφής, χωρίς να διακινδυνεύει η διατροφή του ίδιου του υπόχρεου. Επομένως, είναι δυνατό ο σύζυγος που δικαιούταν διατροφή, όσο διαρκούσε η διάσταση, να μη δικαιούται, μετά το διαζύγιο, αφού μπορεί να διατρέφει τον εαυτό του με τις δικές του δυνάμεις.

β) Ειδικές προϋποθέσεις

Σύμφωνα με το άρθρο, που ρυθμίζει τη διατροφή μετά το διαζύγιο, για να υπάρξει δικαίωμα διατροφής του διαζευγμένου συζύγου, απαιτείται η συνδρομή ειδικών προϋποθέσεων, που ορίζουν ότι είναι αδύναμος να συντηρείται μόνος του. Οι προϋποθέσεις αυτές είναι οι εξής:

i) Ηλικία ή κατάσταση υγείας του δικαιούχου

Ο διαζευγμένος σύζυγος δικαιούται διατροφής, αν η ηλικία του ή η κατάσταση της υγείας του δεν του επιτρέπουν να αρχίσει ή να εξακολουθήσει να εργάζεται σε κατάλληλο επάγγελμα. Για την καταλληλότητα του επαγγέλματος θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι ατομικές, οι σωματικές και πνευματικές ικανότητες του δικαιούχου καθώς επίσης και η μόρφωση του, οι κλίσεις και τα ενδιαφέροντά του, στο κοινωνικό του περιβάλλον.

ii) Επιμέλεια ανήλικου τέκνου

Δικαίωμα διατροφής έχει ο διαζευγμένος γονέας που έχει την επιμέλεια ανήλικου τέκνου και γι' αυτό το λόγο εμποδίζεται στην άσκηση κατάλληλου επαγγέλματος, ώστε να εξασφαλίσει από αυτό τη διατροφή. Ο νόμος δεν διευκρινίζει αν το ανήλικο τέκνο πρέπει να είναι κοινό των δύο διαζευγμένων συζύγων. Κατά μία πρώτη άποψη, μόνο η επιμέλεια κοινού τέκνου δικαιολογεί την αξίωση διατροφής. Πρέπει να γίνει όμως δεκτό ότι η ρύθμιση αφορά την άσκηση επιμέλειας τέκνων όχι μόνο κοινών των δύο διαζευγμένων συζύγων αλλά και ανήλικων τέκνων του δικαιούχου από τυχόν

άλλο γάμο.

iii) Αδυναμία για ανεύρεση εργασίας

Η τρίτη περίπτωση της ειδικής προϋπόθεσης αναφέρεται στην παροχή διατροφής μετά το διαζύγιο όταν ο διαζευγμένος σύζυγος αδυνατεί να ανεύρει «σταθερή» (είναι η εργασία που παρέχει κάποιο εισόδημα και που υποδηλώνεται ως μόνιμη και όχι ως προσωρινή) και «κατάλληλη» εργασία (είναι η εργασία που συνδέεται με τις ατομικές, πνευματικές, σωματικές ιδιότητες και ικανότητες του δικαιούχου) ή όταν χρειάζεται επαγγελματική εκπαίδευση. Αλλά στην περίπτωση αυτή το δικαίωμα διατροφής του θα υπάρχει για τρία μόνο χρόνια από την έκδοση του διαζυγίου. Η αδυναμία για ανεύρεση εργασίας μπορεί να οφείλεται και σε γενικότερους λόγους, π.χ. ανεργία.

iv) Επιείκεια

Ακόμη και αν δεν συντρέχει μία από τις ειδικές προϋποθέσεις στις οποίες οφείλεται η αδυναμία του διαζευγμένου συζύγου να διατρέφει τον εαυτό του μετά το διαζύγιο, δικαίωμα διατροφής μπορεί να υπάρξει, εφόσον τούτο επιβάλλεται από λόγους επιείκειας. Παραδείγματος χάριν έχει τη φροντίδα ενήλικου τέκνου, με ειδικές ανάγκες.

v) Χρονικό σημείο, κατά το οποίο πρέπει να υπάρχουν οι ειδικές προϋποθέσεις:

α) Ηλικία και υγεία

Η ηλικία ή η κατάσταση υγείας του διαζευγμένου συζύγου, που τον εμποδίζουν από την άσκηση ή τη συνέχιση κατάλληλου επαγγέλματος, πρέπει να υπάρχουν κατά την έκδοση του διαζυγίου, κατά την ενηλικίωση του τέκνου, του οποίου είχε την επιμέλεια, κατά τη συμπλήρωση της τριετίας (αδυναμία ανεύρεσης εργασίας) ή όταν πάντως οι λόγοι επιείκειας.

β) Επιμέλεια τέκνου

Ο διαζευγμένος σύζυγος δικαιούται διατροφής, εφόσον έχει την επιμέλεια ανήλικου τέκνου είτε κατά την έκδοση του διαζυγίου, είτε και μεταγενέστερα. Παραδείγματος χάριν, την επιμέλεια του ανήλικου τέκνου την έχει ο σύζυγος. Αργότερα, με μεταγενέστερη δικαστική απόφαση, η επιμέλεια ανατίθεται στη μητέρα, η οποία πλέον δυσκολεύεται να εργάζεται. Στην περίπτωση αυτή η σύζυγος θα δικαιούται διατροφής από τη στιγμή που ανέλαβε την επιμέλεια του παιδιού.

γ) Αδυναμία εύρεσης εργασίας

Η αδυναμία να ευρεθεί κατάλληλη και σταθερή εργασία μπορεί να εμφανισθεί οποτεδήποτε μετά το διαζύγιο και να δικαιολογήσει δικαίωμα διατροφής στον

διαζευγμένο σύζυγο (μέσα στο όριο των τριών ετών από την έκδοση του διαζυγίου).

δ) Λόγοι επιείκειας

Οι λόγοι επιείκειας πρέπει να υπάρχουν κατά το χρόνο που εκδίδεται η αμετάκλητη δικαστική απόφαση του διαζυγίου (Βαθρακοκοίλη 2004).

5.1.2.2. ΑΠΟΚΛΙΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΓΕΝΙΚΕΣ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ ΠΕΡΙ ΔΙΑΤΡΟΦΗΣ

Στη διατροφή μετά το διαζύγιο, υπάρχουν δύο σημαντικές αποκλίσεις, σε σχέση με το γενικό δίκαιο της διατροφής, το εφάπαξ καταβολής και το κληρονομητό της υποχρέωσης.

α) *Εφάπαξ καταβολή*

Βασικός κανόνας στο γενικό δίκαιο της διατροφής είναι η περιοδικότητα της καταβολής. Η παραίτηση, άλλωστε, από τη διατροφή για το μέλλον είναι άκυρη. Ωστόσο, για τη διατροφή μετά το διαζύγιο, ο νόμος επιτρέπει την εφάπαξ καταβολή της οφειλόμενης διατροφής (κεφαλαιοποίηση της διατροφής), γιατί θέλει να διευκολύνει την εκκαθάριση των εκκρεμοτήτων μεταξύ των πρώην συζύγων. Η εφάπαξ καταβολή μπορεί να γίνει εγγράφως μετά από συμφωνία των διαζευγμένων συζύγων. Ακόμη και αν δεν υπάρχει παρόμοια συμφωνία, το δικαστήριο έχει τη δυνατότητα να το αποφασίσει, εφόσον συντρέχουν ιδιαίτεροι λόγοι, για παράδειγμα, το δικαστήριο κρίνει ότι ο υπόχρεος διατροφής δεν θα είναι συνεπής στην υποχρέωσή του, γιατί πρόκειται να εγκατασταθεί στο εξωτερικό ή να ξαναπαντρευτεί.

β) *Κληρονομητό της υποχρέωσης*

Με το θάνατο τόσο του δικαιούχου, όσο και του υπόχρεου, η υποχρέωση διατροφής σταματάει. Στη διατροφή μετά το διαζύγιο, με το θάνατο του υπόχρεου δεν παύει το δικαίωμα της διατροφής. Ο διαζευγμένος σύζυγος, που δικαιούται διατροφή, μπορεί να στραφεί, μετά το θάνατο του υπόχρεου κατά των κληρονόμων του (Παπαχρίστου, 2005).

5.1.2.3. Ο ΔΥΝΗΤΙΚΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ Ή ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΔΙΑΤΡΟΦΗΣ

Η διατροφή μετά το διαζύγιο δικαιολογείται από την κοινότητα βίου, που κάποτε συνέδεε τους διαζευγμένους πλέον συζύγους. Ο δικαιολογητικός αυτός λόγος δεν υπάρχει, σε ορισμένες περιπτώσεις, γεγονός που οδηγεί στον αποκλεισμό ή τον περιορισμό της διατροφής.

Η διατροφή μπορεί να αποκλεισθεί ή περιορισθεί, όταν συντρέχει κάποιος «σπουδαίος λόγος». Ενδεικτικά η διάταξη αναφέρει ως σπουδαίους λόγους τη μικρή διάρκεια του γάμου, την υπαιτιότητα του δικαιούχου, όσον αφορά το διαζύγιο, την εκούσια πρόκληση της απορίας.

α) «Μικρή» διάρκεια του γάμου

Είναι εύλογο η μικρή διάρκεια της συμβίωσης να αποτελεί σπουδαίο λόγο για τον αποκλεισμό ή τον περιορισμό της διατροφής από τη στιγμή που το δικαίωμα διατροφής μετά το διαζύγιο θεμελιώνεται στην κοινότητα βίου, που υπήρξε στο παρελθόν για τους συζύγους. Το πότε, όμως, θεωρείται «μικρή» η διάρκεια του γάμου δεν είναι εύκολο να προσδιορισθεί. Τη λύση στο πρόβλημα δεν την δίνουν ούτε η σύγκριση με το μέσο όρο διάρκειας των γάμων που λύνονται με διαζύγιο, ούτε η αυθαίρετη καθιέρωση ελάχιστων χρονικών διαστημάτων (για παράδειγμα τριετίας) δίνουν λύση στο πρόβλημα. Θα πρέπει, λοιπόν, ο δικαστής να κρίνει με βάση τις συνθήκες ζωής του κάθε ζευγαριού, αν η διάρκεια του συγκεκριμένου γάμου δικαιολογεί αποκλεισμό ή περιορισμό της διατροφής. Ωστόσο, αν ο γάμος διαρκέσει λιγότερο από ένα έτος, δεν θα πρέπει να οφείλεται διατροφή. Πρέπει να νοηθεί ως διάρκεια του γάμου, όχι η κατά τον νόμο τυπική διάρκεια του γάμου, αλλά ο χρόνος της πραγματικής συμβίωσης των συζύγων, δηλαδή, έως το χρονικό σημείο διακοπής της συζυγικής συμβίωσης και όχι της έγγαμης σχέσης. Το ζήτημα δεν έχει πάντως πρακτική σημασία, αφού το δικαστήριο μπορεί να εκτιμήσει την παρατεταμένη διάσταση των συζύγων ως «σπουδαίο λόγο» και, επομένως, να αποκλείσει ή να περιορίσει τη διατροφή.

β) *Η υπαιτιότητα*

Και η υπαιτιότητα για το διαζύγιο αποτελεί, «σπουδαίο λόγο», που δικαιολογεί τον αποκλεισμό ή τον περιορισμό της διατροφής μετά το διαζύγιο. Ενώ, λοιπόν, ο νόμος αδιαφορεί, κατά την κατάστροψη των λόγων του διαζυγίου, για την υπαιτιότητα, το υπαίτιο παράπτωμα διαδραματίζει κάποιο ρόλο, όταν ζητείται διατροφή μετά το διαζύγιο. Στην περίπτωση, κατά την οποία το κλονιστικό γεγονός (νοείται κάθε πράξη ή παράληψη του συζύγου, από δόλο ή από αφέλεια η οποία εμπεριέχει προσβολή των υποχρεώσεων που απορρέουν από την ηθική και νομική σχέση του γάμου) ανάγεται σε υπαιτιότητα του δικαιούχου, η διατροφή μπορεί να αποκλεισθεί ή να περιορισθεί. Αν υπάρχει συνυπαιτιότητα, τότε, το δικαστήριο θα αποφασίσει, συγκρίνοντας ενδεχομένως τα εκατέρωθεν παραπτώματα.

γ) *Εκούσια πρόκληση της απορίας*

Στη διατροφή μετά το διαζύγιο, η αδυναμία του διαζευγμένου συζύγου να αντιμετωπίσει με τους δικούς του πόρους τις ανάγκες του, γιατί κατασπατάλησε την περιουσία του ή εγκατάλειψε την εργασία του, αποτελεί «σπουδαίο λόγο» για αποκλεισμό ή περιορισμό της διατροφής (Βαθρακοκοίλη 2004).

5.1.2.4. ΠΑΥΣΗ ΤΗΣ ΔΙΑΤΡΟΦΗΣ

α) « *Νέος γάμος ή συμβίωση σε ελεύθερη ένωση του δικαιούχου*»

Ο διαζευγμένος σύζυγος χάνει το δικαίωμα για διατροφή, αν συνάψει νέο γάμο. Αν ο νέος αυτός γάμος ακυρωθεί, το δικαίωμα διατροφής δεν αναβιώνει. Η αναδρομική εξαφάνιση του νέου γάμου, μετά την ακύρωσή του με αμετάκλητη δικαστική απόφαση, δεν επαναφέρει σε ισχύ αποτελέσματα συνδεδεμένα με άλλο γάμο. Άλλωστε, παρά την ακύρωση του γάμου, η συμβίωση των «συζύγων» μπορεί να εμφανίζει τα στοιχεία της «ελεύθερης ένωσης», που επίσης συνεπάγεται απώλεια του δικαιώματος διατροφής. Αν ο δεύτερος γάμος λυθεί με διαζύγιο, δικαίωμα διατροφής μπορεί να υφίσταται από το δεύτερο αυτό γάμο.

Η συμβίωση σε «ελεύθερη ένωση» οδηγεί επίσης σε απώλεια του δικαιώματος διατροφής. Κατά την άποψη που επικρατεί, ο διαζευγμένος σύζυγος χάνει το δικαίωμα διατροφής, αν συζεί σε «ελεύθερη ένωση» με πρόσωπο του άλλου φύλου.

Ωστόσο, ορθότερη είναι η άποψη που δέχεται την παύση του δικαιώματος και με συμβίωση σε «ελεύθερη ένωση» με πρόσωπο του αυτού φύλου.

β) *Θάνατος του δικαιούχου*

Το δικαίωμα διατροφής παύει με το θάνατο του δικαιούχου, όχι, όμως, και με το θάνατο του υπόχρεου» (Παπαχρίστου, 2005 σελ. 176).

5.2 ΓΟΝΙΚΗ ΜΕΡΙΜΝΑ

«Η προστασία των προσωπικών και περιουσιακών συμφερόντων των ανηλίκων τέκνων εξασφαλίζεται, καταρχήν, στο πλαίσιο της γονικής μέριμνας, η οποία αποτελεί δικαίωμα, αλλά και καθήκον των γονέων (λειτουργικό δικαίωμα).

Ο νόμος διακρίνει ανάμεσα σε φορέα του δικαιώματος και δικαιούχου της άσκησής του. Κατά κανόνα, οι ιδιότητες αυτές συμπίπτουν στο πρόσωπο και των δύο γονέων. Σε ορισμένες, όμως, περιπτώσεις η άσκηση της γονικής μέριμνας αποχωρίζεται από το φορέα του δικαιώματος. Αυτό συμβαίνει όταν υπάρχει αδυναμία για άσκηση της γονικής μέριμνας από τον ένα γονέα (ή και από τους δύο), όταν η άσκηση αφαιρείται από τον ένα γονέα (ή και από τους δύο), όταν η άσκηση ανατίθεται στον ένα γονέα (ή και σε τρίτον), μετά το διαζύγιο ή τη διακοπή της συμβίωσης, καθώς όταν πρόκειται για τέκνο γεννημένο χωρίς γάμο, η γονική μέριμνα του οποίου ασκείται, καταρχήν, μόνο από τη μητέρα του, έστω κι αν έχει αναγνωρισθεί η πατρότητα.

Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, ο γονέας που απλώς έχει τη γονική μέριμνα χωρίς όμως, και να την ασκεί, δεν αποξενώνεται από το παιδί · δικαιούται να επικοινωνεί μαζί του, καθώς επίσης και να ενημερώνεται για κάθε ζήτημα που αφορά το πρόσωπο ή την περιουσία του τέκνου · μπορεί, ακόμη να αναλάβει αυτός (ή και αυτός) την άσκηση της γονικής μέριμνας, είτε αυτοδικαίως, είτε με νέα δικαστική απόφαση» (Παπαχρίστου, 2005, σελ. 317).

5.2.1 Η ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ

Στην περίπτωση του διαζυγίου τα δεδομένα σχετικά με την άσκηση της γονικής μέριμνας μεταβάλλονται. Και οι δύο γονείς παραμένουν φορείς του δικαιώματος η άσκησή της, όμως, ρυθμίζεται από το δικαστήριο. Η παρέμβαση του δικαστηρίου είναι επικουρική, υπό την έννοια ότι εφόσον οι γονείς συνεχίζουν, παρά τη διάσταση, το διαζύγιο ή την ακύρωση του γάμου, να ασκούν από κοινού τη γονική μέριμνα, δεν υφίσταται λόγος για δικαστική ρύθμιση (Χατζηχρήστου, 1999).

5.2.2 ΑΝΑΘΕΣΗ ΣΤΟΝ ΕΝΑ ΓΟΝΕΑ

Αν η άσκηση της γονικής μέριμνας ρυθμίζεται από το δικαστήριο, τότε συνήθως η ανάθεση της άσκησης δίνεται στον γονέα εκείνο που θεωρείται καταλληλότερος. Κάτι τέτοιο φυσικά δεν σημαίνει ότι ο άλλος γονέας δεν είναι ικανός απλά ο άλλος είναι πιο κατάλληλος. Άλλωστε, αν ο γονέας στον οποίο ανατέθηκε η άσκηση πέθανε ή εξέπεσε της γονικής μέριμνας, την άσκηση αναλαμβάνει αυτοδικαίως ο άλλος γονέας (Παπαχρίστου 2005).

5.2.3 ΑΠΟ ΚΟΙΝΟΥ ΑΣΚΗΣΗ

Εάν οι γονείς έχουν συμφωνήσει ότι μπορούν να συνεχίσουν να ασκούν από κοινού την γονική μέριμνα και τον τόπο διαμονής του παιδιού, δηλαδή, με ποιόν από τους δύο θα μένει και ποιες μέρες τότε το δικαστήριο μπορεί να υιοθετήσει αυτή τη λύση. Μέσα σε ένα τέτοιο περιβάλλον από την μία το παιδί μπορεί να νιώσει την παρουσία και των δύο γονιών του, έστω μόνο σε επίπεδο λήψης αποφάσεων, και των δύο γονέων του, και από την άλλη επιτρέπει και στους δύο γονείς να εκπληρώνουν τον γονικό τους ρόλο ενεργά (Παπαχρίστου, 2005).

5.2.4 ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΣΤΗΝ ΑΣΚΗΣΗ

«Ανάμεσα στις δυνατές λύσεις, για την άσκηση της γονικής μέριμνας μετά το διαζύγιο, την ακύρωση του γάμου ή τη διακοπή της συμβίωσης, το άρθρο 1513 ΑΚ περιλαμβάνει και την κατανομή στην άσκηση. Η κατανομή αυτή μπορεί να είναι είτε λειτουργική, είτε χρονική.

Η λειτουργική κατανομή συνίσταται στην άσκηση μέρους της γονικής μέριμνας από τον ένα γονέα, ενώ το υπόλοιπο το ασκεί ο άλλος. Π.χ. ο ένας γονέας ασκεί την επιμέλεια του προσώπου, ενώ ο άλλος διαχειρίζεται την περιουσία του ανηλίκου και τον αντιπροσωπεύει.

Η χρονική κατανομή (εναλλασσόμενη άσκηση της γονικής μέριμνας) συνεπάγεται την άσκηση της γονικής μέριμνας από τον ένα γονέα για ορισμένο χρονικό διάστημα (π.χ. κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους), ενώ για το υπόλοιπο χρονικό διάστημα (για τις σχολικές διακοπές) η άσκηση θα ανήκει στον άλλο γονέα. Είναι, πάντως, πολύ αμφίβολο το αν η εναλλασσόμενη αυτή άσκηση της γονικής μέριμνας, με τη συνεχή αλλαγή περιβάλλοντος και την εναλλαγή του γονέα, που αποφασίζει για τα θέματα του παιδιού, ανταποκρίνεται στο πραγματικό του συμφέρον» (Παπαχρίστου, 2005, σελ. 320).

5.2.5 ΑΝΑΘΕΣΗ ΤΗΣ ΑΣΚΗΣΗΣ ΣΤΟ ΤΡΙΤΟ ΠΡΟΣΩΠΟ

Αν το δικαστήριο κρίνει ακατάλληλους για την άσκηση της γονικής μέριμνας του παιδιού τους και τους δύο γονείς τότε ως έσχατη λύση για αυτό είναι η ανάθεση της άσκησης της γονικής μέριμνας σε τρίτο πρόσωπο, που θα είναι βέβαια επίτροπος, χωρίς ωστόσο να παύει η γονική μέριμνα (Παπαχρίστου, 2005).

5.2.6 ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΡΥΘΜΙΣΗ

α) Το συμφέρον του τέκνου.

Όπως και για κάθε άλλη απόφαση που αφορά το τέκνο, έτσι και η ρύθμιση από το δικαστήριο της άσκησης της γονικής μέριμνας γίνεται με βασικό κριτήριο το «συμφέρον του τέκνου». Κατά την εξειδίκευση της αόριστης αυτής νομικής έννοιας, το δικαστήριο δεν μπορεί να συνεκτιμά στοιχεία, όπως το φύλο, η φυλή, η γλώσσα, η θρησκεία, οι πολιτικές ή ιδεολογικές πεποιθήσεις, η ιθαγένεια, η εθνική ή κοινωνική προέλευση, η περιουσία, οι πολιτισμικές ιδιαιτερότητες των γονέων παρόμοια αναφορά στα στοιχεία αυτά οδηγεί σε απαράδεκτες διακρίσεις. Στην πράξη, όμως, τα στοιχεία αυτά υπεισέρχονται στη δικαστική κρίση για το συμφέρον του τέκνου, έστω και με έμμεσο ή λανθάνοντα τρόπο.

β) Οι δεσμοί του τέκνου με τους γονείς και τα αδέρφια του .

Το δικαστήριο, προσπαθώντας να εξειδικεύσει το συμφέρον του τέκνου, οφείλει να συνεκτιμήσει τους ψυχικούς δεσμούς του τέκνου τόσο με τον καθένα από τους γονείς του, όσο και με τα αδέρφια του. Η ύπαρξη περισσότερων ανηλίκων τέκνων θα πρέπει, τουλάχιστον καταρχήν, να οδηγεί στο να ανατίθεται η άσκηση της γονικής μέριμνας στον ίδιο γονέα για όλα τα παιδιά, ώστε να μη διασπάτε η σχέση των αδερφών μεταξύ τους. Εξάλλου, η απαρίθμηση του νόμου είναι ενδεικτική · το δικαστήριο μπορεί να συνεκτιμήσει τους δεσμούς του παιδιού και με άλλα πρόσωπα (π.χ. με τον παππού του) ή με ορισμένο περιβάλλον (σχολείο, γειτονιά, φίλοι κ.λπ.).

γ) Οι συμφωνίες των γονέων.

Προκειμένου το δικαστήριο να ρυθμίσει την άσκηση της γονικής μέριμνας συνεκτιμά και τις ενδεχόμενες συμφωνίες των γονέων οι οποίες όμως, δεν το δεσμεύουν. Σε περίπτωση συναινετικού διαζυγίου, η επικύρωση από το δικαστήριο της αρχικής συμφωνίας των συζύγων και η ρύθμιση, με βάση αυτή, της άσκησης της γονικής μέριμνας δεν αποκλείουν βέβαια μεταγενέστερη μεταβολή, αν άλλαξαν τα δεδομένα.

δ) Η γνώμη του παιδιού.

Κάθε απόφαση, είτε των γονέων, είτε του δικαστηρίου, που αφορά το παιδί, πρέπει να λαμβάνεται, αφού προηγουμένως το παιδί εκφράσει τη γνώμη του, με την προϋπόθεση βέβαια ότι έχει την απαιτούμενη προς τούτο ωριμότητα. Κατά συνέπεια και η απόφαση του δικαστηρίου με την οποία ρυθμίζεται η άσκηση της γονικής μέριμνας μετά το διαζύγιο, την ακύρωση του γάμου ή τη διάσταση των γονέων, οφείλει να συνεκτιμά και τη γνώμη του παιδιού.

ε) Η δικαστική απόφαση και η ανάκληση ή η μεταρρύθμισή της .

Η δικαστική απόφαση, με την οποία ρυθμίζεται η άσκηση της γονικής μέριμνας μετά τη διάσταση, το διαζύγιο ή την ακύρωση του γάμου, πρέπει να είναι αιτιολογημένη, να προκύπτουν, δηλαδή, από το αιτιολογικό της τα ειδικότερα κριτήρια που στοιχειοθετούν το «συμφέρον του τέκνου».

Η απόφαση αυτή υπόκειται σε ανάκληση ή μεταρρύθμιση, αν μεταβληθούν οι συνθήκες, οι οποίες οδήγησαν στην αρχική λύση. Παρόμοια μεταβολή μπορεί να επέλθει όταν αλλάζουν τα αρχικά δεδομένα ή εμφανίζονται νέα πραγματικά περιστατικά, που επιβάλλουν διαφορετική ρύθμιση. Η ανάκληση ή η μεταρρύθμιση της αρχικής απόφασης επέρχονται ύστερα από αίτηση του ενός ή και των δύο γονέων, των πλησιέστερων συγγενών του τέκνου, καθώς και του εισαγγελέα.

Η άσκηση της γονικής μέριμνας επανέρχεται αυτοδικαίως – χωρίς δηλαδή νέα δικαστική απόφαση – στο γονέα που ήταν απλός φορέας της, όταν ο μοναδικός δικαιούχος της, μετά τη διάσταση το διαζύγιο ή την ακύρωση του γάμου, πέθανε, κηρύχθηκε άφαντος ή εξέπεσε από τη γονική μέριμνα, όταν αδυνατεί να ασκήσει τη γονική μέριμνα, καθώς και όταν με δικαστική απόφαση αφαιρεθεί από αυτόν η άσκηση της γονικής μέριμνας.

5.3. ΔΙΑΧΩΡΙΣΜΟΣ ΚΟΙΝΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΣΥΖΥΓΩΝ

5.3.1. Η ΑΞΙΩΣΗ ΣΤΑ ΑΠΟΚΤΗΜΑΤΑ

«Το σύστημα της περιουσιακής αυτοτέλειας που ισχύει από το νομό, εφόσον δεν υπάρχει συμβατική επιλογή κοινοκτημοσύνης, εμφανίζει αδικίες, όταν, κατά τη διάρκεια του γάμου, η περιουσία του ενός συζύγου αυξάνεται, χάρη στην υλική ή (και) ηθική βοήθεια του άλλου συζύγου, και η αύξηση αυτή ωφελεί μόνον αυτόν. Το μειονέκτημα προσπαθεί ο νόμος να άρει, καθιερώνοντας την αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα. Ο σύζυγος, που με οποιοδήποτε τρόπο συνέβαλε στην αύξηση της περιουσίας του άλλου συζύγου, μπορεί μετά τη λύση ή την ακύρωση του γάμου, καθώς και τη συμπλήρωση τριετούς διάστασης, να απαιτήσει από το σύζυγο, του οποίου η περιουσία αυξήθηκε (ή από τους κληρονόμους του), μέρος της αύξησης ή και ολόκληρη. Η κοινότητα βίου που δημιουργείται με το γάμο δικαιολογεί την

απαίτηση, αφού συχνά η αύξηση της περιουσίας του ενός συζύγου οφείλεται και στη συνδρομή του άλλου. Συνδρομή που δεν έχει απαραίτητα τη μορφή υλικής συμβολής, αλλά και ψυχικής συμπαράστασης, ηθικής ενίσχυσης, καλλιέργειας κατάλληλου κλίματος» (Παπαχρίστου, 2005 σελ. 100).

5.3.1.1.ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΗΣ ΑΞΙΩΣΗΣ

α) Λύση ή ακύρωση του γάμου – συμπλήρωση τριετούς διάστασης

Η πρώτη προϋπόθεση για την αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα γεννάται όταν λυθεί ο γάμος (με θάνατο ή αμετάκλητη απόφαση περί διαζυγίου), όταν ακυρωθεί (με αμετάκλητη απόφαση) και, ακόμη, όταν συμπληρωθεί τριετής διάσταση.

β) Αύξηση της περιουσίας

Βασική προϋπόθεση για να υπάρχει αξίωση στα αποκτήματα είναι η περιουσία του ενός συζύγου να έχει, κατά τη διάρκεια του γάμου, αυξηθεί σε σχέση με την αρχική του περιουσία. Έτσι είναι, αναγκαία η σύγκριση ανάμεσα σε αρχική και τελική περιουσία του συζύγου.

Τις περισσότερες φορές η αύξηση της περιουσίας αφορά και τους δύο συζύγους. Στην περίπτωση αυτή υπάρχουν, σύμφωνα με την άποψη που επικρατεί, δύο αυτοτελείς αξιώσεις, οι οποίες, εφόσον υπάρχουν οι σχετικές προϋποθέσεις, υπόκεινται σε συμψηφισμό. Σύμφωνα με άλλη άποψη, συγκρίνονται οι αυξήσεις των δύο περιουσιών, και μέρος της διαφοράς που προκύπτει αποτελεί αντικείμενο της αξίωσης συμμετοχής στα αποκτήματα του ενός μόνο συζύγου κατά του άλλου (με τη μεγαλύτερη αύξηση) (Βαθρακοκοίλη 2004).

i) Αρχική περιουσία.

Η περιουσία που ο κάθε σύζυγος είχε πριν από το γάμο είναι η αρχική περιουσία. Αν η περιουσία ήταν παθητική (τα χρέη της ήταν, δηλαδή, μεγαλύτερα από το ενεργητικό της), τότε, σύμφωνα με την πιο σωστή άποψη, ο υπολογισμός της πρέπει να συμπεριλαμβάνει και το αρνητικό ποσό, έτσι ώστε, αν στο τέλος του γάμου διαπιστώνεται περιουσιακή επαύξηση, η επαύξηση αυτή να περιλαμβάνει όχι μόνο το θετικό ποσό, αλλά και το ποσό που αντιστοιχεί στα χρέη της αρχικής περιουσίας. Αν, π.χ. ο Σ1 όφειλε, πριν από το γάμο 20.000 ευρώ στους δανειστές του, χωρίς η περιουσία του να είχε κανένα ενεργητικό στοιχείο, και μετά τη λύση του γάμου με διαζύγιο βρίσκεται με περιουσία 40.000 ευρώ, η πραγματική αύξηση της περιουσίας

του είναι 60.000 ευρώ (40.000 ευρώ = θετικό ποσό, 20.000 ευρώ = αρνητικό ποσό αύξησης) (Παπαχρίστου, 2005).

«Η αποτίμηση της αρχικής περιουσίας πρέπει να ακολουθεί τα οικονομικά δεδομένα του χρόνου, κατά τον οποίο γίνεται η σύγκριση με την τελική περιουσία. Διαφορετικά υπάρχει ο κίνδυνος η αρχική περιουσία να εμφανίζεται υποτιμημένη και επομένως, να διαπιστώνεται αύξηση, που θα είναι μόνο πλασματική. Αυτό συμβαίνει κυρίως εξαιτίας του πληθωρισμού, ο οποίος, αν δεν συνεκτιμηθεί, οδηγεί σε ονομαστικές μόνο αυξήσεις. Παραδείγματος χάριν ο Σ1 είχε πριν από το γάμο διαμέρισμα αξίας (τότε) 30.000 ευρώ. Κατά τη λύση του γάμου, το διαμέρισμα αυτό αξίζει 120.000 ευρώ αξία, σε μεγάλο βαθμό, πλασματική, αφού οφείλεται στον πληθωρισμό. Θα ήταν, λοιπόν, άδικο ο υπολογισμός της αρχικής περιουσίας να γίνει με βάση τις τρέχουσες, κατά τη λύση του γάμου, τιμές, οπότε θα διαπιστωθεί ότι η αύξηση είναι πολύ μικρότερη ή και μηδενική. Αν, βέβαια, η διαφορά της αξίας που έχει η αρχική περιουσία κατά το χρόνο της σύγκρισης σε σχέση με το χρόνο πριν από το γάμο, οφείλεται σε βελτιώσεις ή προσθήκες στο συγκεκριμένο περιουσιακό στοιχείο, τότε η αξία των ενεργειών αυτών θα συνεκτιμηθεί, προκειμένου να διαπιστωθεί η αύξηση της περιουσίας» (Παπαχρίστου, 2005 σελ. 105).

ii) Τελική περιουσία.

Τελική περιουσία κάθε συζύγου είναι, εκείνη που υπάρχει, όταν γεννάται η αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα. Σύμφωνα, με μια πρώτη άποψη, ο κρίσιμος χρόνος για τον προσδιορισμό της τελικής περιουσίας είναι το χρονικό σημείο του θανάτου (όταν ο γάμος λύνεται με θάνατο), της αμετάκλητης δικαστικής απόφασης (όταν ο γάμος λύνεται με διαζύγιο ή ακυρώνεται), καθώς και της συμπλήρωσης τριετούς διάστασης. Ωστόσο η άποψη, που επικρατεί υποστηρίζει ότι κρίσιμος χρόνος για τον προσδιορισμό της τελικής περιουσίας είναι το χρονικό σημείο κατά το οποίο επέρχεται ο θάνατος, επιδίδεται η αγωγή διαζυγίου ή ακύρωσης του γάμου, αρχίζει η διάσταση και τούτο, γιατί μετά την επίδοση της αγωγής ή την έναρξη της διάστασης είναι απίθανο να συμβάλει ο δικαιούχος στην επαύξηση της περιουσίας του υπόχρεου, ενώ, από την άλλη μεριά, ο σύζυγος με τη μεγαλύτερη αύξηση μπορεί να προβεί σε, ψεύτικες συνήθως, απαλλοτριώσεις, εκμηδενίζοντας ή περιορίζοντας την αύξηση της περιουσίας του. Σύμφωνα με τρίτη άποψη, κρίσιμος χρόνος παραμένει το χρονικό σημείο κατά το οποίο γεννάται η αξίωση (θάνατος, αμετάκλητη απόφαση, συμπλήρωση τριετούς διάστασης) όμως, σταματάει να ισχύει το δικαίωμα συμβολής μετά την επίδοση της αγωγής διαζυγίου ή ακύρωσης του γάμου, καθώς και μετά την

έναρξη της διάστασης.

Από τις απόψεις αυτές, προτιμότερη είναι η πρώτη, η οποία είναι η πιο σαφής και η πιο απλή. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι το ζήτημα του χρόνου προσδιορισμού της τελικής περιουσίας (= ποια στοιχεία την αποτελούν) είναι διαφορετικό από εκείνο του υπολογισμού της χρηματικής της αξίας (= ποια είναι η αξία σε χρήμα των περιουσιακών αυτών στοιχείων). Ο προσδιορισμός της τελικής περιουσίας με βάση το χρόνο κατά τον οποίο γεννάτε η αξίωση στα αποκτήματα, δεν εμποδίζει την αποτίμηση σε χρήμα της τελικής περιουσίας με βάση το χρόνο κατά τον οποίο ασκείται η αγωγή.

Στην τελική περιουσία δεν ανήκει ό, τι αποκτήθηκε από δωρεά, κληρονομία ή κληροδοσία, καθώς και με διάθεση αποκτημάτων από αυτές τις αιτίες. Αν, λόγω χάρη, κατά τη διάρκεια του γάμου, ο Σ1 απέκτησε ένα διαμέρισμα, ύστερα από δωρεά του θείου του Ψ, η αξία του διαμερίσματος αυτού δεν προσμετράτε στην τελική του περιουσία το ίδιο θα ισχύει και αν ο Σ1 πουλήσει το διαμέρισμα και με τα χρήματα αυτά αγοράσει μετοχές. Η αξία των μετοχών αυτών δεν θα υπολογισθεί στην τελική του περιουσία. Η πιο σωστή άποψη είναι εκείνη που δέχεται ότι οι γονικές παροχές θεωρούνται χαριστικές δικαιπραξίες και εξαιρούνται από την περιουσιακή επαύξηση. Κέρδη, επομένως, από λαχεία, στοιχήματα και παίγνια συνυπολογίζονται στην τελική περιουσία εκτός και αν υπάρχουν αποδείξεις ότι δεν συνέβαλε στην απόκτηση των σχετικών κερδών.

Κατά την άποψη που επικρατεί στη θεωρία, αποκτήματα από παράνομη ή ανήθικη δραστηριότητα συνυπολογίζονται στην περιουσιακή επαύξηση, αφού, σκοπός είναι η προστασία του οικονομικά ασθενέστερου και όχι η πάταξη της παρανομίας ή της ανηθικότητας. Έτσι, όμως, η πραγματική ή τεκμαιρόμενη συμβολή στην παράνομη ή ανήθικη δραστηριότητα, αν δεν επιβραβεύεται, τουλάχιστον αναγνωρίζεται ως αξία προστασίας από το δίκαιο. Σωστότερο είναι να μην υπολογίζονται τα αποκτήματα αυτά στην περιουσιακή επαύξηση.

γ) Η συμβολή

Για να υπάρξει αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα δεν αρκεί να διαπιστώνεται περιουσιακή αύξηση · πρέπει, ακόμη, η αύξηση αυτή να οφείλεται και στη συμβολή του άλλου συζύγου.

Μορφές συμβολής είναι η απασχόληση χωρίς αμοιβή στο επάγγελμα ή στην επιχείρηση του άλλου συζύγου, οικιακή εργασία που υπερβαίνει τα όρια της

υποχρέωσης συνεισφοράς στις οικογενειακές ανάγκες, επιχειρηματικές συμβουλές, δανειοδότηση, ακόμη και η διαμόρφωση κλίματος κατάλληλου για απερίσπαστη επιχειρηματική ή επαγγελματική δραστηριότητα.

Ωστόσο, η συμβολή στην αύξηση της περιουσίας δεν θα ήταν εύκολο να αποδειχθεί, αν ο νόμος δεν καθιέρωνε τεκμήριο συμβολής. Από τη στιγμή που διαπιστώνεται η περιουσιακή επαύξηση στον ένα σύζυγο, συνεπάγεται η συμβολή του άλλου, τουλάχιστον για το 1/3 της αύξησης. Ο υπόχρεος πάντως σύζυγος μπορεί να αποδείξει ότι δεν υπήρχε καθόλου συμβολή ή ότι η συμβολή είναι μικρότερη του τεκμαιρόμενου 1/3 αντίστοιχα, ο δικαιούχος σύζυγος έχει τη δυνατότητα να αποδείξει ότι η συμβολή του ήταν μεγαλύτερη του 1/3, που προκύπτει από το τεκμήριο (Παπαχρίστου, 2005).

5.3.1.2. ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΣΤΕΓΗ

Η οικογενειακή στέγη, στην οποία διαμένουν οι σύζυγοι και τα παιδιά τους μπορεί να ανήκει στον ένα από αυτούς ή μόνο ο ένας να είναι μισθωτής του ακινήτου. Με τη διακοπή της έγγαμης συμβίωσης, ο σύζυγος που δεν είναι κύριος ή μισθωτής οφείλει καταρχήν να εγκαταλείψει το σπίτι, αφού το σχετικό δικαίωμα ανήκει στον άλλο σύζυγο. Και αυτό, ανεξάρτητα από το ποιος διέκοψε τη συμβίωση, ή από το αν αυτή έγινε με εύλογη ή όχι αιτία.

Η ρύθμιση αυτή, μπορεί, κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες, να εμφανίζεται ιδιαίτερα ανεπιεικής για το σύζυγο, που υποχρεώνεται να αλλάξει σπίτι. Ο νόμος, λοιπόν, προβλέπει τη δυνατότητα να παραχωρηθεί η οικογενειακή στέγη στο μη δικαιούχο σύζυγο, ύστερα από δικαστική απόφαση και εφόσον αυτό επιβάλλεται από λόγους επιείκειας, σύμφωνα με τις ειδικές συνθήκες ζωής του κάθε συζύγου και κυρίως, με το συμφέρον των τέκνων. Το δικαστήριο, δηλαδή, ερμηνεύοντας τις αόριστες αυτές έννοιες (επιείκεια, συνθήκες ζωής, συμφέρον των τέκνων) θα κρίνει για το αν πρέπει να παραχωρηθεί στο μη δικαιούχο σύζυγο η ολική ή μερική χρήση της οικογενειακής στέγης. Βασικό κριτήριο αποτελεί το συμφέρον των τέκνων, για τα οποία η αλλαγή σπιτιού (και συνακόλουθα σχολικού και κοινωνικού περιβάλλοντος) μπορεί να έχει αρνητικές επιπτώσεις. Αλλά και άλλα περιστατικά είναι δυνατό να δικαιολογήσουν την παραχώρηση αυτή: Κακή κατάσταση της υγείας του μη δικαιούχου συζύγου, το γεγονός ότι ο δικαιούχος σύζυγος έχει και άλλο ακίνητο, στο οποίο μπορεί να διαμείνει, η εγκατάσταση του δικαιούχου συζύγου σε άλλη πόλη και

τα λοιπά.

Η παραχώρηση της οικογενειακής στέγης, μετά τη διακοπή της συμβίωσης στο μη δικαιούχο σύζυγο είναι ανεξάρτητη από την αιτία της διάστασης · εφόσον συντρέχουν λόγοι επιείκειας, ακόμη και ο σύζυγος που χωρίς εύλογη αιτία διέκοψε την έγγαμη συμβίωση μπορεί να ζητήσει να του παραχωρηθεί η οικογενειακή στέγη. Βέβαια, το δικαστήριο θα συνεκτιμήσει τη συμπεριφορά του μη δικαιούχου συζύγου. Η παραχώρηση της οικογενειακής στέγης αφορά μόνο το ακίνητο που χρησιμεύει ως κύρια διαμονή των συζύγων · επομένως, δεν εκτείνεται, επομένως, σε τυχόν δευτερεύουσα ή εξοχική κατοικία.

Η παραχώρηση της οικογενειακής στέγης στο μη δικαιούχο σύζυγο ισχύει μόνο κατά τη διάσταση. Αν ακολουθήσει η λύση του γάμου με διαζύγιο, ο σύζυγος στον οποίο έχει παραχωρηθεί η οικογενειακή στέγη οφείλει να αλλάξει σπίτι. Ο νόμος δεν προβλέπει δυνατότητα παραχώρησης μετά το διαζύγιο (Παπαχρίστου, 2005).

5.3.1.3. ΧΡΗΣΗ ΚΙΝΗΤΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

Κατά τη διάρκεια της έγγαμης συμβίωσης χρησιμοποιούνται από τους συζύγους διάφορα κινητά πράγματα, τα οποία ανήκουν κατά κυριότητα είτε στον ένα, είτε στον άλλο, είτε και στους δύο (συγκύριοι). Όσο η έγγαμη σχέση εξελίσσεται ομαλά, η κυριότητα των κινητών πραγμάτων δεν απασχολεί τους συζύγους· όταν, όμως, έρθει η διακοπή της έγγαμης συμβίωσης, προκύπτει το ζήτημα ποιος από τους δυο συζύγους θα χρησιμοποιεί αυτά τα πράγματα, ζήτημα στενά συνδεδεμένο με την κυριότητά τους. Ο σχετικός νόμος ρυθμίζει τη χρήση των κινητών κατά τη διάσταση, αναλόγως με το αν πρόκειται για κοινά πράγματα ή για κινητά που ανήκουν κατά κυριότητα στον ένα σύζυγο.

α) Κοινά πράγματα

Τα κινητά πράγματα, που ανήκουν κατά κυριότητα και στους δύο συζύγους κατανέμονται, μεταξύ των συζύγων, σύμφωνα με τις προσωπικές ανάγκες του καθενός. Η κατανομή γίνεται από τους ίδιους τους συζύγους, αλλά αν διαφωνούν, τότε αποφασίζει το δικαστήριο. Το δικαστήριο, παραχωρώντας τη χρήση του κοινού πράγματος στον ένα σύζυγο, μπορεί να αποφασίσει ότι ο σύζυγος αυτός θα δώσει στον άλλο σύζυγο αποζημίωση, ως αντάλλαγμα για τη χρήση που του παραχωρείται.

Η ρύθμιση αυτή ισχύει και για τα κινητά που υπολογίζεται ότι ανήκουν από κοινού

και στους δύο συζύγους κατά ίσα μέρη. Λόγου χάρι αν κατά τη διάρκεια της έγγαμης συμβίωσης οι δύο σύζυγοι (ή και ο ένας από αυτούς) χρησιμοποιούν τον ηλεκτρονικό υπολογιστή, που βρίσκεται στο σπίτι, ο ηλεκτρονικός υπολογιστής υπολογίζεται ότι ανήκει και στους δύο αν διακοπεί η συμβίωση, το τεκμήριο εξακολουθεί να ισχύει, με αποτέλεσμα να ρυθμισθεί η χρήση του σύμφωνα με το νόμο. Αντίθετα, αν το κινητό πράγμα κατά τη διάρκεια της έγγαμης συμβίωσης προοριζόταν για την αποκλειστική χρήση του ενός συζύγου, τότε, και μετά τη διάσταση θεωρείται δικό του.

β) Κινητά που ανήκουν στον ένα σύζυγο – οικιακά αντικείμενα

Τα κινητά που ανήκουν στον ένα σύζυγο παραλαμβάνονται από αυτόν μετά τη διακοπή της συμβίωσης, χωρίς να έχει σημασία το αν τα πράγματα αυτά τα χρησιμοποιούσαν κατά τη διάρκεια της έγγαμης συμβίωσης και οι δύο σύζυγοι ή και μόνο ο άλλος (ο μη δικαιούχος). Παραδείγματος χάριν ο σύζυγος παραλαμβάνει μετά τη διακοπή της συμβίωσης τον ηλεκτρονικό υπολογιστή, εφόσον αποδείξει την κυριότητά του.

Ωστόσο, όταν πρόκειται για «οικιακά αντικείμενα», για κινητά, δηλαδή, πράγματα τα οποία αποτελούν τον οικιακό εξοπλισμό (έπιπλα, ηλεκτρικές συσκευές, εργαλεία απαραίτητα για τη λειτουργία του οίκου, ζωγραφικοί πίνακες που διακοσμούν το σπίτι, η γενική βιβλιοθήκη, οι δίσκοι κ.λπ., όχι, όμως, και τα ειδικά βιβλία του ενός συζύγου ή η προσωπική του συλλογή δίσκων), ο σύζυγος που είναι κύριος υποχρεούται να παραχωρήσει τη χρήση τους στον άλλο σύζυγο, εφόσον τα οικιακά αυτά αντικείμενα είναι απολύτως απαραίτητα για τη χωριστή του εγκατάσταση και εφόσον η παραχώρηση αυτή επιβάλλεται από λόγους επιείκειας. Παραδείγματος χάριν, όταν υπάρχουν παιδιά που σπουδάζουν, η γενική βιβλιοθήκη θα πρέπει να παραμείνει στο σύζυγο που ασκεί τη γονική μέριμνα και με τον οποίο κατοικούν τα παιδιά, έστω και αν έχει αγορασθεί με χρήματα του άλλου συζύγου. Η παραχώρηση, πάντως, γίνεται με κάποιο χρηματικό αντάλλαγμα.

Ενώ το δικαίωμα του δικαιούχου συζύγου να πάρει τα κινητά πράγματα που του ανήκουν είναι ανεξάρτητο από το αν διέκοψε την έγγαμη συμβίωση με ή χωρίς εύλογη αιτία (παραδείγματος χάριν διακόπτει την έγγαμη συμβίωση για να συγκατοικήσει με άλλο πρόσωπο, και για τούτο χρειάζεται τα δικά του πράγματα), αντίθετα για την παραχώρηση της χρήσης των οικιακών αντικειμένων (που του ανήκουν) στον άλλο σύζυγο (στον οποίο τα οικιακά αυτά αντικείμενα του είναι

απολύτως αναγκαία για τη χωριστή του εγκατάσταση) συνεκτιμάται το αν αυτός διέκοψε την έγγαμη συμβίωση με ή χωρίς εύλογη αιτία (Παπαχρίστου, 2005).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

ΑΓΩΓΗ ΜΕ ΔΙΕΤΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ

ΕΝΩΠΙΟΝ ΤΟΥ ΠΟΛΥΜΕΛΟΥΣ ΠΡΩΤΟΔΙΚΕΙΟΥ ΑΘΗΝΑΣ

ΑΓΩΓΗ

Δ..... Χ..... του Γ....., συζύγου Ι..... Κ....., κατοίκου Αθηνών, οδός
.....αρ.....

ΚΑΤΑ

Ι..... Κ..... του Π....., κατοίκου Αθηνών, οδός αρ.....

Με τον εναγόμενο - εν διαστάσει σύζυγο μου, τελέσαμε νόμιμο θρησκευτικό γάμο στην Αθήνα την/9/1990 σύμφωνα με τους κανόνες της Ανατολικής ορθόδοξης Εκκλησίας. Από τον γάμο μας αυτό αποκτήσαμε τον υιό μας Γεώργιο, που γεννήθηκε την .../10/1991. Από την αρχή της εγγάμου συμβίωσης μου με τον εναγόμενο παρουσιάσθηκαν στις μεταξύ μας σχέσεις σοβαρότατα προβλήματα εξαιτίας της υβριστικής, βιαίας και εν γένει ανάρμοστης συμπεριφοράς του εναντίον μου και παρά τις προσπάθειες που κατέβαλα για την βελτίωση των προβλημάτων και την εξομάλυνση των σχέσεων μας, τελικά η έγγαμη συμβίωση μας με τον εναγόμενο διεκόπη οριστικά και αμετάκλητα την/12/1991, οπότε και ανεχώρησα από την οικία μας στις ΗΠΑ, όπου τότε κατοικούσαμε, και ήλθα στην Ελλάδα, άσκησα δε και την σχετική αίτηση μετοικήσεως μου, επιμελείας και διατροφής του ανηλίκου τέκνου μας ενώπιον του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αθήνας (διαδικασία ασφ.μέτρων), επί της οποίας εκδόθηκε η με αριθμό/1992 απόφαση, που δέχθηκε, μεταξύ άλλων, την οριστική διάσπαση της εγγάμου συμβίωσης μου με τον εναγόμενο. Έκτοτε και μέχρι σήμερα η διάσπαση της έγγαμης συμβίωσης μας συνεχίζεται συνεχώς και αδιαλείπτως, ευρισκόμαστε δε σε φυσική και ψυχική διάσταση με τον εναγόμενο επί μία επταετία και πλέον, με πρόθεση να λυθεί ο μεταξύ μας τελεσθείς γάμος. Έχω επομένως έννομο συμφέρον να ζητήσω την λύση

του μεταξύ εμού και του εναγομένου τελεσθέντος γάμου λόγω της υπερδιετούς διάστασης μας.

ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΛΟΓΟΥΣ ΑΥΤΟΥΣ

και με την επιφύλαξη κάθε νομίμου δικαιώματος μου

ΖΗΤΩ

1 .Να γίνει δεκτή η αγωγή μου.

2.Να κηρυχθεί λυμένος ο γάμος μου με τον εναγόμενο που τελέσθηκε στην Αθήνα την .../9/1990 λόγω διετούς διάστασης.

3.Να καταδικασθεί ο εναγόμενος στην εν γένει δικαστική μου δαπάνη.

Αθήνα, .../.../2000 ·

Η πληρεξούσια δικηγόρος

ΑΓΩΓΗ ΠΟΥ ΑΦΟΡΑ ΤΑ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΚΑ ΤΩΝ ΣΥΖΥΓΩΝ ΕΝΩΠΙΟΝ ΤΟΥ ΠΟΛΥΜΕΛΟΥΣ ΠΡΩΤΟΔΙΚΕΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

ΑΓΩΓΗ

Ε....Μ...του Ν....., κατοίκουΑττικής, οδός.....αρ....

ΚΑΤΑ

Γ.....Α... του Μ....., κατοίκουΑττικής, οδός....αρ....

Με τον εναγόμενο τελέσαμε νόμιμο θρησκευτικό γάμο , πρώτο και για τους δύο, στις/1995, στην Αθήνα. Από το γάμο μας αυτό αποκτήσαμε ένα τέκνο, την Ελένη, που γεννήθηκε στις/1997. Ο ως άνω γάμος μας λύθηκε με συναινετικό διαζύγιο κατ' άρθρο 1441 ΑΚ, δυνάμει της υπαριθμόν/1999 απόφασης του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αθηνών, η οποία στις/1999 κατέσται αμετάκλητος και στη συνέχεια εκδόθηκε το από/1999 διαζευκτήριο της αρμόδιας Αρχιεπισκοπής Αθηνών. Αφότου τελέστηκε ο γάμος μας, κατά τη διάρκειά του και μέχρι τη λύση του η περιουσία του εναγομένου πρώην συζύγου μου αυξήθηκε σημαντικά. Στην αύξηση αυτή συνέβαλα και εγώ αποφασιστικότερα και για το λόγο αυτό δικαιούμαι να απαιτήσω την απόδοση του μέρους της αύξησης που προέρχεται από τη δική μου συμβολή, αφού, αντιστρόφως, κατά το ίδιο χρονικό διάστημα η δική μου περιουσία δεν αυξήθηκε καθόλου. Κατά το χρόνο σύναψης του γάμου μας το 1995, με τον εναγόμενο διατηρούσαμε ως επιχείρηση ένα φροντιστήριο ξένων γλωσσών στηνΑττικής και συγκεκριμένα στο επί της οδού.....αρ. ισόγειο κτίριο, το οποίο εκμισθώναμε, στην οποία επιχείρηση ήδη από το 1990 (πολύ πριν το γάμο μας δηλαδή) ήμουν συνέταιρος, όπως αποδεικνύεται και από τις σχετικές κατά το χρόνο εκείνο φορολογικές δηλώσεις και των δύο μας. Πριν από το γάμο μας και οι δύο δεν είχαμε άλλα περιουσιακά στοιχεία ούτε χρέη. Κατά το χρόνο λύσεως του γάμου μας, εγώ μεν είχα αυξήσει την περιουσία μου μόνο κατά ένα Ι.Χ επιβατηγό αυτοκίνητο, μάρκας, ο δε εναγόμενος είχε αυξήσει την περιουσία του ή

άλλως είχε ωφεληθεί κατά τη διάρκεια της έγγαμης συμβίωσής μας κατά τα ακόλουθα περιουσιακά στοιχεία [περιγραφή των περιουσιακών στοιχείων του εναγομένου]

Επισημαίνω , ότι κατά τη διάρκεια του γάμου μας ο εναγόμενος πρώην σύζυγός μου και εγώ συμμετείχαμε εξίσου και ισοβαρώς στην αντιμετώπιση των οικογενειακών αναγκών του γάμου μας, συμπεριλαμβανομένων των δαπανών για το τέκνο μας, με χρήματα τα οποία κερδίζαμε από την επιχείρησή μας. Δεν είχαμε άλλα εισοδήματα πέρα αυτά της εργασίας μας στην κοινή μας επιχείρηση. Τονίζω δε ότι από τα χρήματα που κερδίζαμε από την εργασία μας ελάμβανα μόνο τα αναγκαία για τις ανάγκες του σπιτιού και του τέκνου μας, ενώ την αποκλειστική διαχείριση των οικονομικών μας θεμάτων είχε εξολοκλήρου και αποκλειστικά ο εναγόμενος πρώην σύζυγός μου, χωρίς ποτέ να μου αποδίδει λογαριασμό για οποιοδήποτε οικονομικό θέμα. Τέλος, δεν έχω συνάψει με τον εναγόμενο καμία σύμβαση κατά το χρόνο πριν ή κατά τη διάρκεια του γάμου μας η οποία να αφορά τη ρύθμιση των περιουσιακών μας σχέσεων. Κατά το χρόνο λύσεως του γάμου μας αλλά και μέχρι σήμερα, η χρηματική αξία των ως άνω αποκτημάτων ή ωφελειών που σώζονται στο πρόσωπο του εναγομένου, όπως λεπτομερώς περιγράφησαν ως άνω ανέρχονται στο ποσό των(.....) δραχμών. Έτσι η περιουσία του εναγομένου αυξήθηκε συνολικά κατά το ποσό των(.....) δραχμών. Σύμφωνα με τα όσα εκτέθηκαν ανωτέρω και κατά το άρθρο 1400 ΑΚ έχω νόμιμο δικαίωμα να απαιτήσω από τον εναγόμενο την απόδοση του μέρους εκείνου της αύξησης της περιουσίας του που προέρχεται από δική μου συμβολή.

Επομένως δικαιούμαι να απαιτήσω ποσοστό τουλάχιστον 50 % , ήτοι δραχμές(.....) Άλλως και όλως επικουρικώς δικαιούμαι κατά το τεκμήριο του άρθρου 1400 παρ. 1 εδ β' ΑΚ, να ζητήσω να μου αποδώσει ο εναγόμενος το 1/3 της περιουσιακής του αύξησης, δηλ. να μου καταβάλει εντόκως από την επίδοση της παρούσας δραχμές.....(.....) άλλως και επικουρικώς, ο εναγόμενος υποχρεούται να μου καταβάλει το άνω ποσόν των δραχμών(.....), άλλως των(.....) και κατά τις διατάξεις του αδικαιολόγητου πλουτισμού, διότι σύμφωνα με τα όσα ως άνω αναλυτικά εκτέθηκαν, ο εναγόμενος ωφελήθηκε αδικαιολόγητα και κατέστη πλουσιότερος κατά το ποσό αυτό από αιτίες μη νόμιμες, άλλως από αιτίες λήξασες, αφού οι αναφερθείσες παροχές μου προς αυτόν δεν είχαν τον χαρακτήρα νόμιμης και

έγκυρης σύμβασης ή υποχρέωσης επιβαλλόμενης από διάταξη νόμου αλλά αποτελούσαν απλή παράδοση χρημάτων η δε συναίνεσή μου για χρήση διατήρηση και εκμετάλλευσή τους από τον εναγόμενο τελούσε υπό την αίρεση της διατηρήσεως του γάμου μας, ο οποίος πλέον δεν υφίσταται και ο δημιουργηθείς και σωζόμενος πλουτισμός του έγινε σε βάρος της περιουσίας μου και με ισόποση αποθετική ζημία μου μετά τη θετική, αφού κατά τη συνήθη πορεία των πραγμάτων, με τα πιο πάνω χρήματα μου και με ανάλογη προς όφελος μου διάθεσή τους θα επαυξάνονταν η δική μου περιουσία κατά ποσό ίσο με το 50 % άλλως και επικουρικώς με το 1/3 ως άνω, της αυξήσεως της περιουσίας του εναγομένου πρώην συζύγου μου.

ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΛΟΓΟΥΣ ΑΥΤΟΥΣ

Και με την επιφύλαξη κάθε νομίμου δικαιώματός μου

ΖΗΤΩ

Να γίνει δεκτή η παρούσα αγωγή μου.

Να υποχρεωθεί ο εναγόμενος για τις ως άνω , κύρια και επικουρικές αιτίες να μου καταβάλει εντόκως από την επίδοση της αγωγής το ποσό των δραχμών.....(.....), άλλως και επικουρικώς το ποσό των δραχμών.....(.....)

Να κηρυχθεί η εκδοθησομένη απόφαση προσωρινά εκτελεστή.

Να καταδικασθεί ο εναγόμενος στην εν γένει δικαστική μου δαπάνη.

Αθήνα,.....

Η πληρεξουσία δικηγόρος

Β΄ ΜΕΡΟΣ: ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΔΙΑΖΥΓΙΟΥ ΣΤΗΝ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ

6. ΕΝΑ ΝΕΟ ΕΙΔΟΣ ΓΟΝΙΟΥ

«Κάποτε, όταν δυο άνθρωποι χώριζαν, έπαιναν να έχουν σχέσεις μεταξύ τους. Δεν ανησυχούσαν αν θα τα πηγαίνουν καλά μετά. Κανείς δεν τους έλεγε να μην τσακώνονται. Όλα ήταν απλά. Ο ένας έπαιρνε τα παιδιά και ο άλλος ήταν ελεύθερος να ζήσει την ζωή του» (Judith Wallerstein-Sandra Blakeslee, 2003, σελ.159).

Με το πέρασμα των αιώνων, η κηδεμονία των παιδιών πέρασε από πολλές διακυμάνσεις. Τον 19^ο αιώνα, όταν τα παιδιά θεωρούνταν ιδιοκτησία, συνήθως έπαιρνε την κηδεμονία ο πατέρας, ενώ τον 20^ο αιώνα, που αναδείχθηκε μεγάλη η σημασία της σχέσης μητέρας – παιδιού, σύμφωνα με την πρόοδο της ψυχολογίας και της ψυχανάλυσης, το δικαστήριο ευνοούσε τη μητέρα στην κηδεμονία – ειδικά για τα «ανήλικα» παιδιά, που σήμαινε κάτω των επτά ετών. Στα τέλη της δεκαετίας του '60, όταν τα διαζύγια άρχισαν να αυξάνονται, τα περισσότερα παιδιά μετά το χωρισμό έμεναν με τη μητέρα τους και επισκέπτονταν τον πατέρα σύμφωνα με το πώς όριζε το δικαστήριο.

Επιπλέον, στις αρχές της δεκαετίας του '70 εμφανίσθηκε μια νέα δημογραφική κατηγορία, στην οποία κατατάσσονταν περισσότερα από ένα εκατομμύριο παιδιά το χρόνο, η μονογονεϊκή οικογένεια. Οι μονογονεϊκές οικογένειες, ήταν οι οικογένειες που αποτελούνταν από έναν μόνο γονιό (συνήθως τη μητέρα) που μεγάλωνε μόνος του τα παιδιά. Μέχρι να ξαναπαντρευτεί η μητέρα, αν συνέβαινε ποτέ αυτό, αμέτρητα παιδιά ζούσαν υπό την κηδεμονία της μητέρας και επισκέπτονταν τον πατέρα δύο Σαββατοκύριακα το μήνα και ένα απόγευμα την εβδομάδα. Παρόλο που πολλοί πατεράδες διατηρούσαν αυτό το πρόγραμμα επισκέψεων, αμέτρητοι άλλοι εξαφανίζονταν από τη ζωή των παιδιών τους. Για κάποια χρόνια αυτό γίνονταν αποδεκτό ως ατυχές συμβάν της ζωής: Ο πατέρας εξαφανίστηκε. Πολλοί δεν πλήρωναν διατροφή. Τρομερό, αλλά δεν προκαλεί έκπληξη. Ακόμα και οι πατεράδες που πλήρωναν διατροφή και ήταν συνεπείς στις οικονομικές τους υποχρεώσεις δεν ήταν υποχρεωμένοι να διατηρούν στενή σχέση με τα παιδιά τους. Κάτω από τέτοιες συνθήκες λοιπόν, η μητέρα είχε την υποχρέωση να αναλαμβάνει μόνη, χωρίς τον σύντροφό της, να μεγαλώσει τα παιδιά της, έχοντας να αντιμετωπίσει ένα πλήθος

προβλημάτων, που διακρίνονται κυρίως σε τρεις μεγάλες κατηγορίες: οικονομικά, ψυχοκοινωνικά και νομικά. Η μητέρα καλούνταν να αναλάβει όλες τις ευθύνες της φροντίδας των παιδιών και του σπιτιού και της διαχείρισης των οικονομικών και των κοινωνικών υποχρεώσεων της οικογένειας, αλλά και να αντιμετωπίσει τόσο τις δικές της ψυχικές αντιδράσεις όσο και εκείνες των παιδιών του (λύπη, θρήνος, αποδιοργάνωση, κατάθλιψη, μειωμένη αυτοεκτίμηση, άγχος).

Σήμερα αυτό δεν ισχύει πια. Η σύγχρονη κοινωνία θεωρεί τον πατέρα και την μητέρα ισάξιους στο ρόλο του γονιού. Από την πλευρά του δικαστηρίου και οι δύο γονείς έχουν το δικαίωμα και την ικανότητα να μεγαλώσουν ένα παιδί. Παρά τα προβλήματα και τις δυσκολίες που έχουν στην μεταξύ τους σχέση, πρέπει να συνειδητοποιήσουν ότι ο ρόλος τους στην αγωγή των παιδιών τους, είναι πολύ σημαντικός για την μετέπειτα νοητική, συναισθηματική, ηθική και ψυχολογική ανάπτυξη τους. Και οι δύο γονείς πρέπει να είναι παρόντες σε όλες τις φάσεις ανάπτυξης των παιδιών τους, προσφέροντας σημαντική καθοδήγηση και αγωγή. Τα παιδιά χρειάζονται μια καλή βάση για την ανάπτυξή τους, και ένα καλό στήριγμα για τα όσα προβλήματα του και την ομαλή ένταξή του στην κοινωνία. Οι ψυχολόγοι αναγνωρίζουν το ρόλο και των δύο γονιών στην ανάπτυξη του παιδιού και υποστηρίζουν ότι, ανεξάρτητα από την κηδεμονία, τα παιδιά χρειάζονται και τους δύο γονείς στο μέγαλωμά τους (Judith Wallerstein - Sandra Blakeslee, 2003).

«Συνεπώς, αν και αυτές οι αλλαγές στις κοινωνικές ορμές και πεποιθήσεις έχουν αλλάξει πολύ την φύση των οικογενειών μετά το διαζύγιο, σήμερα, ανεξάρτητα από το ποιος έχει την κηδεμονία, οι γονείς είναι υποχρεωμένοι να διατηρούν επαφή μεταξύ τους για χάρη των παιδιών τους. Αυτός είναι ένας νέος και πολύπλοκος ρόλος συνεργασίας των γονιών που δεν γίνεται εύκολα κατανοητός. Πολλοί σύζυγοι έχουν ακόμα αφελή νοοτροπία για τη σχέση τους μετά το διαζύγιο. Ορισμένοι υποθέτουν ότι δεν θα έχουν μεγάλη επαφή. Στο κάτω, γι' αυτό χώρισαν. Θέλουν τον άλλον έξω από τη ζωή τους. Άλλοι υποθέτουν ότι η σχέση τους δεν θα αλλάξει πολύ. Θα επιστρέψουν στη ζωή τους όπως την ήξεραν, με τη διαφορά ότι θα ζουν σε ξεχωριστά σπίτια. Ωστόσο, δεν συμβαίνει τίποτα από τα δύο. Η μακροχρόνια σχέση ανάμεσα στους συζύγους αναπόφευκτα αλλάζει μετά το χωρισμό. Γεννιέται μια νέα σχέση και, όσο παράξενο κι αν ακούγεται, δεν μπορούν εκ των προτέρων να προβλέψουν πως θα είναι, με βάση το παρελθόν. Μια όμορφη και τρυφερή σχέση μπορεί να μετατραπεί σε μια σχέση γεμάτη μίσος. Μια σκληρή ή δυστυχημένη σχέση μπορεί να φέρει ανακωχή και να μετατραπεί σε όμορφη φιλία» (Judith Wallerstein - Sandra Blakeslee, 2003, σελ.160).

7. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΑΖΥΓΙΟΥ ΣΤΟ ΠΑΙΔΙ

Πολλά παιδιά και έφηβοι εξηγούν το διαζύγιο ως απόρριψη ή εγκατάλειψη των ιδίων. Δεν κατανοούν η δεν μπορούν να κατανοήσουν όλες τις επιπτώσεις που έχει ένας αποτυχημένος γάμος στους ενήλικες. Από τη μία πλευρά, η αντίληψη ότι το διαζύγιο έχει κακές συνέπειες δεν λαμβάνει υπόψη ότι πολλά παιδιά ξεπερνούν τη θλίψη τους και εξελίσσονται σε φυσιολογικά, αρκετά ευχαριστημένα μέλη της κοινότητας. Εάν όλα τα διαζύγια, όλα τα διαλυμένα σπίτια οδηγούσαν σε σοβαρά ψυχολογικά προβλήματα, τότε πράγματι η κοινωνία θα βρισκόταν ενώπιον ενός τρομερού προβλήματος.

Από την άλλη πλευρά, στις μέρες μας ο μεγαλύτερος κίνδυνος ή η πιθανότητα διαζυγίου συναντάται κατά το τέταρτο έτος του γάμου. Με άλλα λόγια, είναι πολύ πιθανό τα παιδιά κατά την διάρκεια του διαζυγίου να είναι μικρά σε ηλικία. Ο χωρισμός – το γεγονός που στην πραγματικότητα τραυματίζει τα παιδιά – είναι πιθανό να προηγείται αρκετά χρόνια του διαζυγίου και δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο χωρισμός είναι βαθύτατα οδυνηρός για τα παιδιά. Για τους περισσότερους ενήλικες που περνούν από τη διαδικασία του χωρισμού ο κόσμος τους καταρρέει, και είναι πραγματικά πολύ εύκολο να αγνοήσουν τα παιδιά τους, να μειώσουν τη σημασία που τυχόν θα τους έδιναν ή να αποτύχουν να υποστηρίξουν το παιδί σε αυτή τη δοκιμασία. Τι συμβαίνει με το συναίσθημα του παιδιού, την απόγνωση, το θυμό, τη λύπη, την ντροπή ή την σύγχυση; Αυτό που συμβαίνει με τα παιδιά μοιάζει πάρα πολύ με την πορεία που ακολουθείται σε κατάσταση πένθους. Από μία άποψη, τα πράγματα είναι χειρότερα όταν τα παιδιά επιθυμούν να δουν τους γονείς τους ξανά μαζί και η επιθυμία τους δεν είναι δυνατόν να πραγματοποιηθεί ή όταν οι γονείς καυγαδίζουν έντονα σχετικά με το μοίρασμα της αγάπης.

Είναι πιθανό να έχετε διαβάσει ότι τα παιδιά θεωρούν τον εαυτό τους υπεύθυνο για τη διάλυση του γάμου των γονιών τους και ότι νιώθουν ένοχα γι' αυτό. Στην πραγματικότητα, τέτοιες αντιδράσεις δεν φαίνεται να είναι ευρέως διαδεδομένες. Πολύ πιο συνηθισμένος είναι ο θυμός απέναντι στους γονείς εξαιτίας του χωρισμού. Τα παιδιά, όλων των ηλικιών, συχνά εκφράζουν την επιθυμία για επανασύνδεση των γονιών τους και κατηγορούν τον καθένα ή και τους δυο μαζί για τη διακοπή της σχέσης τους.

Ένας χωρισμός των συζύγων μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα τα παιδιά να επανεξετάσουν τις δικές τους σχέσεις με τους γονείς τους και, πράγματι, να αμφισβητούν όλες τις κοινωνικές σχέσεις. Συγκεκριμένα, τα μικρότερα παιδιά κάνουν την θλιβερή συνειδητοποίηση ότι όλες οι κοινωνικές σχέσεις δεν διαρκούν για πάντα. Εάν η μαμά και ο μπαμπάς μπορούν να δώσουν τέλος στο γάμο τους, τότε τι είναι ασφαλές; Δεν θα μπορούσε να συμβεί το ίδιο και στη δική τους σχέση με την μαμά ή τον μπαμπά; Πολλές ανώριμες αντιδράσεις, από τον έναν ή και από τους δύο γονείς σε μια τέτοια στιγμή, αποτελούν εκδηλώσεις φόβου εγκατάλειψης, και πιθανόν τέτοιοι φόβοι να είναι πιο έντονοι εάν έχει σταματήσει η επικοινωνία με τον έναν γονέα. Αν, όμως, οι σχέσεις ανάμεσα στους γονείς και το παιδί παραμένουν άθικτες και υποστηρικτικές, αυτοί οι φόβοι συνήθως έχουν μικρή χρονική διάρκεια (Herbert 1998).

Επιπλέον, πιο πρόσφατες έρευνες δείχνουν ότι τα παιδιά χωρισμένων γονέων προσαρμόζονται καλύτερα από ότι παλιότερα. Πιο συγκεκριμένα, τα παιδιά χωρισμένων γονέων συχνά βιώνουν μικρότερη οικονομική σταθερότητα, παρουσιάζουν περισσότερες πιθανότητες να κάνουν αυξημένη χρήση αλκοόλ και να καπνίζουν, να έχουν χειρότερες επιδόσεις στο σχολείο, και μεγαλύτερα ποσοστά ανεργίας στη μετέπειτα ενήλικη ζωή τους. Παράγοντες που μπορεί να επηρεάσουν το παιδί να προσαρμοστεί στις νέες συνθήκες που δημιουργούνται μετά το διαζύγιο είναι η ηλικία του παιδιού, το χρονικό διάστημα που πέρασε από το διαζύγιο, η οικονομική ασφάλεια, το είδος και το μέγεθος της γονικής διαμάχης και ο τρόπος που αντιμετωπίζεται το παιδί από τους γονείς του. Πολύ σημαντικό είναι το γεγονός ότι στο 50% των περιπτώσεων παιδιών που παρουσίασαν προβλήματα προσαρμοστικότητας, τα οικονομικά προβλήματα έπαιξαν τον πιο σημαντικό ρόλο.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω η γονική διαμάχη παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στην προσαρμογή του παιδιού μετά το διαζύγιο. Η συνεχής διαμάχες μεταξύ των γονέων προκαλούν μεγαλύτερη συναισθηματική ανασφάλεια στα παιδιά. Αντιθέτως, όταν οι γονείς λύνουν τις διαφορές τους με συζητήσεις και συμβιβασμούς, μειώνονται ο φόβος, η ανησυχία και τα άλλα συμπτώματα που μπορεί να προκαλέσει το διαζύγιο σε ένα παιδί.

Μάλιστα οι έρευνες δείχνουν ότι οι οικογενειακές διαμάχες κατά τη διάρκεια του γάμου έχουν μεγαλύτερη επίπτωση στον ψυχισμό του παιδιού από ότι οι διαμάχες κατά τη διάρκεια ή μετά το διαζύγιο. Για παράδειγμα, τα παιδιά που ζουν σε οικογένειες όπου υπάρχουν έντονοι και συχνές διαμάχες είναι πιο πιθανό να έχουν

προβλήματα στο σχολείο και προβλήματα συμπεριφοράς γενικότερα, συμπεριλαμβανομένων: ανυπακοή, επιθετικότητα, χαμηλή αυτοπεποίθηση, αντικοινωνική συμπεριφορά και κατάθλιψη.

Όλα τα παιδιά δεν αντιδρούν με τον ίδιο τρόπο στο διαζύγιο των γονέων τους. Όσον αφορά το παιδί, βασικοί παράγοντες που σχετίζονται με τον αντίκτυπο του διαζυγίου των γονέων του αποτελούν η ηλικία και το επίπεδο της γνωστικής του ανάπτυξης, το φύλο του, η προσωπικότητα του, και οι δεξιότητες χειρισμού καταστάσεων. Όσον αφορά τους γονείς και τη στάση τους, την αντίδραση του παιδιού επηρεάζουν ο χειρισμός της κατάστασης από αυτούς πριν και μετά το χωρισμό, η εικόνα που παρουσιάζεται στο παιδί από τον ένα για τον άλλο γονέα μετά το χωρισμό, αλλά και η σχέση των γονέων με το παιδί. Τέλος, με την ομαλή προσαρμογή του παιδιού στο διαζύγιο σχετίζονται η ύπαρξη αδελφών και διαθέσιμου δικτύου υποστήριξης (Λουμάκου· Μπρουσκέλη, 2010).

8. ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ ΣΤΟ ΔΙΑΖΥΓΙΟ

Η αύξηση του ποσοστού των διαζυγίων κατά τις τελευταίες δεκαετίες κίνησε έντονα το ερευνητικό ενδιαφέρον σχετικά με τις αντιδράσεις του παιδιού στο διαζύγιο των γονέων του. Οι αντιδράσεις αυτές διαφοροποιούνται ανάλογα με την ηλικία του παιδιού, και με το εξελικτικό στάδιο στο οποίο βρίσκεται κατά το διάστημα διάλυσης της οικογένειας.

8.1. ΒΡΕΦΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ

Τα βρέφη επηρεάζονται από την συναισθηματική κατάσταση του ατόμου που τα φροντίζει. Οι αντιδράσεις τους περιλαμβάνουν αυξημένα επίπεδα ανησυχίας, κολικούς, κλάμα, προβλήματα ύπνου, άγχος αποχωρισμού, γαστρεντερολογικά προβλήματα, επιθετικότητα και αναπτυξιακή παλινδρόμηση. Ακόμη είναι πιθανόν να παρουσιάσουν και ψυχοκινητική καθυστέρηση, σε περίπτωση που τα ερεθίσματα που δέχονται είναι ακατάλληλα ή ανεπαρκή για την ψυχοκινητική τους ανάπτυξη (Λουμάκου· Μπρουσκέλη, 2010).

8.2 ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ

Συνήθως, τα παιδιά αυτής της ηλικίας έχουν την εντύπωση ότι οι ενήλικες ελέγχουν απόλυτα τα πάντα, ακόμα και τον καιρό. Όταν το παιδί πονά, πιστεύει ότι οι γονείς του μπορούν να του πάρουν τον πόνο με ένα φιλί. Όταν πεινάει, το φαγητό εμφανίζεται ως διά μαγείας. Όταν νυστάζει και κλείνει τα μάτια του το βράδυ, δε φοβάται να πάει για ύπνο, επειδή η μαμά και ο μπαμπάς θα το προστατέψουν από τις τρομακτικές σκιές που κρύβονται στο σκοτάδι.

Αυτή η αίσθηση του παιδιού πως ο κόσμος είναι ένα ασφαλές μέρος όπου όλες οι ανάγκες του καλύπτονται, καταρρέει συθέμελα εξαιτίας του διαζυγίου. Κι έτσι, πολύ φυσικά, η πρώτη αντίδρασή του είναι ο τρόμος. Τι θα μου συμβεί; Ποιος θα με ταΐζει; Ποιος θα με φροντίζει; Επειδή τα παιδιά δεν έχουν την αίσθηση του χρόνου, δεν καταλαβαίνουν την έννοια της ημέρας ή της εβδομάδας, δεν ξέρουν ότι η μέρα διαδέχεται τη νύχτα και δεν έχουν επίσης αίσθηση της απόστασης. Είναι απόλυτα αντιληπτό λοιπόν, πώς νιώθουν όταν δε βλέπουν έναν από τους γονείς τους για μία εβδομάδα, πόσο μάλλον για ένα μήνα. Πιστεύουν απλά ότι οι γονείς τους έφυγαν και τα εγκατέλειψαν. Θα πάρει πολλά χρόνια για στα παιδιά να καταλάβουν ότι όταν κάποιος λείπει δε σημαίνει και ότι δε θα ξαναγυρίσει ποτέ.

Επίσης, όταν οι γονείς παίρνουν διαζύγιο τα παιδιά δεν αντιλαμβάνονται τις απότομες αλλαγές στη διάθεση των γονέων τους, την έλλειψη υπομονής τους, την ξαφνική τους αδιαφορία για την ώρα του ύπνου ή το παιχνίδι και τις υπόλοιπες δραστηριότητές που όμως αποτελούν ότι πιο πολύτιμο στη ζωή τους. Έτσι, με αυτή την συμπεριφορά των γονέων τα παιδιά νιώθουν ότι βρίσκονται στο περιθώριο της ζωής των γονιών τους. Επιπλέον, σε πολλές οικογένειες η μητέρα, η οποία πρέπει να

δουλέψει, να φροντίσει το σπιτικό και φυσικά να ξαναβρεί την χαμένη της κοινωνική ζωή, δύσκολα επιστρέφει ξανά στο πρόγραμμα που της επέτρεπε να αφιερώνει όλο της το χρόνο στο παιδί της. Δεν είναι, λοιπόν, περίεργο που τα παιδιά θυμούνται αυτή την απώλεια με θλίψη μέχρι την ενηλικίωσή τους. Ευτυχώς όμως, η θλίψη του μικρού παιδιού μπορεί να ανακουφιστεί με τη φροντίδα των γονιών.

Μέσα στο παράδεισο των παιχνιδιών, όπου τα περισσότερα παιδιά εξαντλούν την περισσότερη ενέργειά τους στο παιχνίδι, πολλά παιδάκια την περίοδο του διαζυγίου κάθονται μελαγχολικά, αγνοώντας τελείως τα άφθονα πολύχρωμα παιχνίδια. Η λογική της παιδιάστικής σκέψης τους είναι τρομαχτική, καθώς η ανησυχία και το ερώτημα που τους καίει είναι: «Αν ένας γονιός μπορεί να με εγκαταλείψει, τι θα τους εμποδίσει να το κάνουν και οι δύο;». Και επειδή τα περισσότερα παιδιά δεν ενημερώνονται από πριν για το διαζύγιο και ξυπνούν ένα πρωί ανακαλύπτοντας ότι ο ένας γονιός λείπει, πιστεύουν ότι το ίδιο ακριβώς θα συμβεί και με τον δεύτερο γονιό και ότι θα μείνουν έρημα και θα πεθάνουν της πείνας. Για αυτό είναι σημαντικό οι γονείς να ενημερώνουν εκ των προτέρων τα παιδιά τους και να τα διαβεβαιώνουν συνεχώς για την αγάπη τους (Judith Wallerstein-Sandra Blakeslee, 2003).

Επίσης, τα μικρά παιδιά υποφέρουν περισσότερο από τα μεγαλύτερα, γιατί δεν έχουν τρόπους να παρηγορηθούν. Είναι πολύ μικρά για να το πετύχουν. Για αυτό πιπιλάνε το δάχτυλο, κουνιούνται πέρα δώθε, παριστάνουν το μωρό ή ξεσπούν σε ουρλιαχτά. Κάνουν οτιδήποτε μπορεί να τραβήξει την προσοχή της μαμάς ή του μπαμπά. Τα παιδιά συχνά ξεχνούν τα επιτεύγματά τους στην ανάπτυξη, είτε αυτά αφορούν την τουαλέτα και την ομιλία είτε το πολιτισμένο παιχνίδι στον παιδικό σταθμό. Το παιδί μπορεί να προσκολληθεί στους γονείς του, να μην τους αφήνει από τα μάτια του και να μην θέλει τον παιδικό σταθμό που λίγο καιρό πριν λάτρευε. Ακόμα και αν δεν έχει αλλάξει κάτι στις καθημερινές του συνήθειες κάθε αποχωρισμός του δημιουργεί αφόρητο άγχος. Σε πολλά παιδιά μάλιστα παρατηρείται αυξημένη δυστροπία ή επιθετικότητα (Judith Wallerstein-Sandra Blakeslee, 2003, σελ.65).

Είναι πολύ δύσκολο για ένα παιδί, που έχει συνηθίσει να θεωρεί τους γονείς του μονάδα, να τους διαχωρίσει και να συνεχίσει να αισθάνεται ασφάλεια και προστασία. Πολλές φορές μάλιστα τα κοριτσάκια φαντασιώνονται για εβδομάδες ή μήνες και χρόνια τη μέρα που θα γυρίσει ο μπαμπάς. Όταν ένα παιδάκι ξυπνά το πρωί και βλέπει ότι η μαμά ή ο μπαμπάς έχει φύγει, συνειδητοποιεί ότι δεν υπάρχουν πλέον οι καθημερινές σκηνές στην οικογένεια, για παράδειγμα, ο μπαμπάς να ξυρίζεται, η

μαμά να φτιάχνει το πρωινό. Μέσα σε μια στιγμή ο κόσμος μετατρέπεται σε ένα παράξενο, αφιλόξενο και τρομακτικό μέρος, όπου ακόμα και οι πιο στενές σχέσεις διαλύονται.

Η δυστυχία τους μεγαλώνει από το γεγονός ότι τα μικρά παιδιά πιστεύουν πως αυτά ευθύνονται για το διαζύγιο. Βέβαια, όταν μεγαλώσουν θα καταλάβουν τις αιτίες του διαζυγίου, ιδιαίτερα με την βοήθεια των γονιών τους. Τα περισσότερα διαζύγια συμβαίνουν όταν τα παιδιά είναι κάτω των έξι ετών, και έτσι συχνά τα περισσότερα παιδιά κατηγορούν τον εαυτό τους για τον χωρισμό, διότι δεν είναι ακόμα ικανά να κατανοήσουν τις αιτίες (Judith Wallerstein-Sandra Blakeslee, 2003).

Συνοψίζοντας όλα τα παραπάνω και σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας των Waller-stein, Corbin και Lewis (1988), τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας, στο διάστημα που ακολουθεί το διαζύγιο, δεν μπορούν να εκτιμήσουν σωστά το διαζύγιο, τα κίνητρα, τα συναισθήματα των γονέων τους, ποιος ήταν ο δικός τους ρόλος στο διαζύγιο και τι θα συμβεί στο μέλλον. Μπορεί να αισθάνονται ένοχα, να κατηγορούν τους εαυτούς τους για το διαζύγιο, να φοβούνται ότι θα τα εγκαταλείψουν και οι δυο γονείς, να μην ερμηνεύουν σωστά τα συναισθήματα και τις συμπεριφορές των γονέων τους, και να φαντασιώνουν ότι οι γονείς τους θα ξανασμίξουν. Επίσης το παιδί διακατέχεται από άγχος και λόγω της νοητικής ανωριμότητας του διατηρεί λιγότερες αναμνήσεις για την οδυνηρή αυτή περίοδο και τελικά δημιουργεί καλή σχέση με τον γονέα που έχει την επιμέλεια. Παρόλο που μπορεί να συνεχίσουν να νιώθουν θυμό και κατάθλιψη τα περισσότερα έχουν καλή προσαρμογή μετά από πέντε με δέκα χρόνια.

Η αποχώρηση του ενός γονέα προκαλεί φόβο εγκατάλειψης στο παιδί. Φοβάται ότι θα το εγκαταλείψει και ο άλλος γονέας, και εξαιτίας τις αδυναμίας του να αντιληφθεί τους λόγους αποχώρηση αυξάνονται τα επίπεδα άγχους του. Είναι πιθανόν μάλιστα να έχει έντονες φαντασιώσεις εγκατάλειψης, θανάτου ή τραυματισμού των γονέων του. Το κλάμα, η προσκόλληση στον γονέα ή τον εκπαιδευτικό τις ώρες του νηπιαγωγείου, η άρνηση να συνεχίσει ευχάριστες δραστηριότητες της καθημερινότητας του, αποτελούν χαρακτηριστικές αντιδράσεις του (Λουμάκου-Μπρουσκέλη, 2010). «Η αίσθηση ότι δεν αξίζει την αγάπη των άλλων, οι ενοχές, οι εφιάλτες, οι κρίσεις θυμού, οι φοβίες, οι διαταραχές του ύπνου, η παλινδρόμηση και η ενούρηση υποδηλώνουν τη δυσκολία του παιδιού να προσαρμοστεί στα νέα δεδομένα. Η διατάραξη της ομαλής δραστηριοποίησης του στο παιχνίδι αποτελεί ένδειξη αδυναμίας να χειριστεί τις συγκρούσεις μέσω του παιχνιδιού και της

φαντασίας. Η υπερκινητικότητα, η θορυβώδης ή εριστική συμπεριφορά, αλλά και η παραίτηση από το παιχνίδι εκφράζουν τη θλίψη του παιδιού» (Λουμάκου-Μπρουσκέλη, 2010, σελ. 98).

8.3. ΑΝΑΛΟΓΑ ΜΕ ΤΟ ΦΥΛΟ

Πολλές έρευνες έχουν γίνει για να διαπιστωθεί αν οι επιπτώσεις του διαζυγίου στο παιδί είναι διαφορετικές ανάλογα με το φύλο του. Σε έρευνα των Wallerstein, Corbin και Lewis (1988), η σύγκριση παιδιών που ζούσαν με την χωρισμένη μητέρα τους και παιδιών που ζούσαν με τους γονείς τους οι οποίοι δεν είχαν χωρίσει, έδειξε ότι τα αγόρια ήταν εκείνα που παρουσίαζαν προβλήματα συμπεριφοράς, προβλήματα στις διαπροσωπικές σχέσεις, προβλήματα στο σχολείο, επιδείκνυαν ανυπακοή και είχαν επιθετική συμπεριφορά, ακόμη και μετά από δύο με τρία χρόνια μετά το διαζύγιο των γονέων τους. Όσον αφορά τα κορίτσια, οποιαδήποτε αντιδραστική συμπεριφορά είχε υποχωρήσει μέσα στα δύο χρόνια μετά το διαζύγιο. Αναφέρεται ότι τα παιδιά σχολικής ηλικίας προσαρμόζονται καλύτερα όταν ζουν με τον γονέα του ίδιου φύλου. Τα αγόρια, των οποίων την επιμέλεια έχει ο πατέρας, είναι πιο ώριμα, πιο κοινωνικά και ανεξάρτητα και έχουν μεγαλύτερη αυτοεκτίμηση σε σύγκριση με τα κορίτσια, των οποίων την επιμέλεια έχει ο πατέρας. Ωστόσο, τα αγόρια που ζουν με τον πατέρα μετά το διαζύγιο είναι λιγότερο επικοινωνιακά, εκφράζουν λιγότερη στοργή, ενώ τα κορίτσια που ζουν με τον πατέρα είναι πιο επιθετικά, έχουν περισσότερα προβλήματα συμπεριφοράς και επιδεικνύουν λιγότερη προ-κοινωνική συμπεριφορά σε σύγκριση με τα κορίτσια που ζουν με την μητέρα (Furstenberg, 1988).

«Οι Clarke-Stewart, Vandell, McCartney, Owen και Booth (2000) ερεύνησαν τις επιπτώσεις του διαζυγίου των γονέων όταν τα παιδιά τους είναι ακόμη σε πολύ μικρή ηλικία, όχι μεγαλύτερα από 36 μηνών. Σε σχέση με το φύλο του παιδιού, από τα αποτελέσματα τους προκύπτει ότι τα αγόρια επηρεάζονται περισσότερο από το χωρισμό των γονέων, όσον αφορά τη γνωστική τους ικανότητα, κατά την ηλικία των 15 μηνών. Τα κορίτσια, αντίθετα, επιδεικνύουν αρνητική συμπεριφορά απέναντι στην μητέρα τους και κατά την ηλικία των 6 μηνών και των 15 μηνών. Ωστόσο, οι ίδιοι ερευνητές παραδέχονται ότι βρέθηκαν ελάχιστες διαφορές όσον αφορά το φύλο, οι οποίες μάλιστα εκμηδενίστηκαν στις ηλικίες των 24 και 36 μηνών. Παρομοίως, οι πιο

πρόσφατες έρευνες καταλήγουν στο συμπέρασμα, ότι οι διαφορές μεταξύ των φύλων, ως προς την επίδραση του διαζυγίου, κυμαίνονται από ελάχιστες έως μηδαμινές» (Λουμάκου-Μπρουσκέλη, 2010, σελ. 101).

Γενικά τα αγόρια είτε ζουν με την μητέρα είτε ζουν με τον πατέρα εκδραματίζουν περισσότερο, γεγονός που αποδίδεται στο ότι το διαζύγιο φαίνεται να επηρεάζει περισσότερο τα αγόρια από ό, τι τα κορίτσια, και ότι οι γονείς τείνουν να καυγαδίζουν περισσότερο παρουσία των αγοριών παρά των κοριτσιών. Οι ερευνητές αναφέρουν ότι τα ζευγάρια που έχουν αγόρια χωρίζουν κατά 9% λιγότερο από τα ζευγάρια που έχουν κορίτσια, γεγονός που μπορεί να οφείλεται είτε στο ότι οι πατέρες είναι περισσότερο συνδεδεμένοι με τα αγόρια και δεν θέλουν να απομακρυνθούν με το διαζύγιο, είτε στο ότι οι μητέρες δεν αποτολμούν να αναθρέψουν ένα αγόρι μόνες τους και μένουν σε ένα μη ικανοποιητικό γάμο, ενώ το αγόρι έτσι εκτίθεται σε περισσότερες συγκρούσεις (Λουμάκου-Μπρουσκέλη, 2010)

8.4. ΜΑΚΡΟΠΡΟΘΕΣΜΑ

Οι επιπτώσεις ενός διαζυγίου στο παιδί είναι εμφανείς ακόμη και όταν αυτό ενηλικιωθεί. Ο χωρισμός των γονέων επηρεάζει τη σωματική και ψυχολογική υγεία του παιδιού, ακόμη και αρκετά χρόνια μετά το γεγονός του διαζυγίου. Εξετάζοντας την ψυχολογική κατάσταση κατά την ενήλικη ζωή και βρέθηκε ότι δεν διαφοροποιούνταν από εκείνα των οποίων οι γονείς δεν είχαν χωρίσει. Η ύπαρξη σοβαρών συγκρούσεων στην οικογένεια ήταν αποφασιστικός παράγοντας για την πρόκληση ψυχολογικής επιβάρυνσης αφού μετά από έρευνες βρέθηκε ότι τη μεγαλύτερη επιβάρυνση παρουσίαζαν εκείνοι οι ενήλικοι που ήταν παιδιά μη χωρισμένων γονέων που συγκρούονταν συνέχεια, στην συνέχεια εκείνοι που ήταν παιδιά γονέων που συγκρούονταν έντονα και κατέληξαν σε διαζύγιο, και τελευταία εκείνοι που απλώς βίωσαν το διαζύγιο των γονέων τους (Λουμάκου-Μπρουσκέλη, 2010).

«Σύμφωνα με έρευνα που διεξήχθη στις ΗΠΑ και συμπεριέλαβε 4.242 ενήλικους μέσης ηλικίας (Maier & Lachman, 2000), το διαζύγιο των γονέων συνδέθηκε για τα αγόρια στο μέλλον με λιγότερο θετικές σχέσεις με τους άλλους, μικρότερη αποδοχή του εαυτού τους, χαμηλότερο βαθμό ικανότητας ελέγχου του περιβάλλοντός τους και αυξημένα ποσοστά κατάθλιψης. Το διαζύγιο βρέθηκε να σχετίζεται για κορίτσια και

αγόρια με μετέπειτα σωματικά προβλήματα υγείας, ενώ παρατηρήθηκε ότι στους ενήλικους που βίωσαν το διαζύγιο των γονέων τους ο αντίκτυπος ήταν μεγαλύτερος ακόμη και από αυτόν που βίωσαν το θάνατο ενός γονέα. Μεταξύ των άλλων, το διαζύγιο των γονέων φαίνεται να οδηγεί σε εκπαίδευση χαμηλότερου επιπέδου, χαμηλότερο εισόδημα, χαμηλότερα επίπεδα οικογενειακής στήριξης, και αύξηση της χρήσης ουσιών, τα οποία είναι πιθανόν να οδηγήσουν σε προβλήματα υγείας στο μέλλον»(Λουμάκου-Μπρουσκέλη,2010,σελ.102).

Η Wallerstein (2005), μετά από εικοσιπενταετή έρευνα που έκανε σε παιδιά χωρισμένων γονέων κατέληξε ότι υπάρχουν σημαντικές διαφορές στον τρόπο που αντιδρούν μακροπρόθεσμα τα παιδιά διαφορετικού φύλου. Τα αγόρια κατά την ενηλικίωση τους παρουσιάζουν απόσυρση, ακόμη και αποφυγή των νέων σχέσεων. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι το 42% των παιδιών χωρισμένων γονέων δεν είχαν παντρευτεί αργότερα ως ενήλικοι, σε σύγκριση με τα υπόλοιπα παιδιά των μη χωρισμένων γονέων που είχαν μείνει άγαμοι σε ποσοστό 6%. Οι μισοί από τους άγαμους άνδρες που προέρχονταν από χωρισμένους γονείς είχαν καταλήξει να είναι απομονωμένοι και να έχουν συμπτώματα κατάθλιψης. Σε αντίθεση με τους άνδρες ήταν πολύ λίγες οι γυναίκες που έμεναν μόνες τους. Παρά τους φόβους τους, τολμούσαν συνήθως να συνάψουν σχέσεις με άνδρες που γνώριζαν ελάχιστα ή με άνδρες που είχαν πολλά προβλήματα και χρειάζονταν να «διασωθούν». Επίσης, διαπιστώθηκε ότι οι γυναίκες αυτές είχαν την τάση να εναλλάσσουν συχνά εραστές και να αποδεικνύουν ότι μπορούν να είναι δυνατές όπως οι άνδρες, αλλά παράλληλα συνήθως δεσμεύονται πολύ γρήγορα σε γάμο.

Επίσης παρατηρήθηκαν διαφορές όσον αφορά τις αντιλήψεις του αγοριού και του κοριτσιού για τον πατέρα και την μητέρα που χώρισαν. Οι συγκρούσεις μεταξύ των γονέων επηρέασαν αρνητικά τις αντιλήψεις του γιού για την σχέση του με την μητέρα, παρά τις αντιλήψεις του για την σχέση του με τον πατέρα. Επιπλέον, οι συγκρούσεις των γονέων επηρέασαν περισσότερο την αντίληψη του γιού για την σχέση του με την μητέρα του, παρά τις αντιλήψεις της κόρης για τη σχέση της με την μητέρα της (Λουμάκου-Μπρουσκέλη,2010) .

Έπειτα από εικοσιπενταετή μελέτη παιδιών που προερχόταν από διαζευγμένες οικογένειες, οι Wallerstein και Lewis (2004) καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι το διαζύγιο δεν αποτελεί απλώς ένα στρεσογόνο παράγοντα που σταδιακά το παιδί ξεπερνά, αλλά μια εμπειρία που πραγματικά αλλάζει τη ζωή του. Τα εν λόγω παιδιά αντιμετωπίζουν πλέον διαφορετικά στην ζωή τους θέματα σχέσεων, εμπιστοσύνης

και δεσμεύσεων για αργότερα, ως ενήλικοι δυσκολεύονται να συνάψουν σχέσεις αγάπης, σεξουαλικής οικειότητας, καθώς και να δεσμευτούν σε γάμο για να αναλάβουν το ρόλο του γονέα. Όπως εξηγούν οι ερευνητές, όσο συχνά και αν βλέπουν τα παιδιά αυτούς τους διαζευγμένους γονείς τους, έχουν χάσει για πάντα την εικόνα του ζεύγους των γονέων τους και όταν ενηλικιώνονται, τους λείπουν οι κλασικές εικόνες ενηλίκων που ζουν μαζί και χτίζουν καθημερινά μια σταθερή σχέση. Παρατηρείται διαιώνιση του διαζυγίου από γενιά σε γενιά και οι λόγοι που εξηγούν την αύξηση των πιθανοτήτων για τη λύση ενός γάμου παιδιών που προέρχονται από διαζευγμένες οικογένειες είναι, μεταξύ άλλων:

- κοινωνικό-οικονομικές συνθήκες και πορεία ζωής: έναρξη σεξουαλικής ζωής σε μικρότερη ηλικία και συνεπώς πιθανές εγκυμοσύνες εκτός γάμου και ασθενέστερη επίβλεψη των νεαρών κοριτσιών σε μια μονογονεϊκή οικογένεια ή, ακόμη περισσότερο, σε οικογένεια με έναν νέο, θετό γονέα,
- αντικοινωνική συμπεριφορά και έλλειψη υπευθυνότητας γονέων και παιδιών που υπονομεύει τον μετέπειτα γάμο των παιδιών,
- διαταραγμένες σχέσεις μέσα στην οικογένεια και κυρίως διαταραγμένες σχέσεις των γονέων με τα παιδιά αντίθετου φύλου,
- έλλειμμα δεξιοτήτων διατήρησης σχέσεων και επίλυσης προβλημάτων που παρατηρείται στα παιδιά από χωρισμένες οικογένειες. Τα παιδιά αυτά υπολείπονται σε στρατηγικές, όπως παρουσίαση πληροφοριών και εναλλακτικών λύσεων, προσπάθεια αντίληψης της θέσης του άλλου, συμβιβασμοί, προσπάθεια επίτευξης συναίνεσης. (Λουμάκου-Μπρουσκέλη, 2010).

8.5. ΠΑΙΔΙΑ ΜΕ ΕΙΔΙΚΕΣ ΑΝΑΓΚΕΣ

Με τον όρο «παιδί με ειδικές ανάγκες», εννοούμε ένα παιδί που υποφέρει από κάποια σωματική ή πνευματική αναπηρία ή ασθένεια. Η λίστα είναι μεγάλη και τραγική: εγκεφαλική παράλυση, επιληψία, άσθμα, μυϊκή δυστροφία, αυτισμό, καρκίνο, διαβήτη κτλ. Τα παιδιά που υποφέρουν από τέτοιες παθήσεις είναι υποχρεωμένα να πηγαίνουν συχνά σε γιατρούς, κλινικές και θεραπευτικά

προγράμματα. Συχνά πονούν. Ορισμένα πρέπει να ακολουθούν συγκεκριμένη διατροφή, να ασκούνται και να απέχουν από δραστηριότητες. Παρόλο που η φροντίδα αυτών των παιδιών έχει προοδεύσει πολύ και πολλά από αυτά ζουν φυσιολογική ζωή, η παιδική τους ηλικία χαρακτηρίζεται από αυτές τις ειδικές ανάγκες. Όλα έχουν ανάγκη από έναν απόλυτα αφοσιωμένο γονιό που θα τους προσφέρει τα πάντα.

Οι γονείς των παιδιών με ειδικές ανάγκες αντιμετωπίζουν το ίδιο δίλλημα – Να αφοσιωθώ στις δικές μου ανάγκες ή να δώσω προτεραιότητα στο παιδί μου; – αλλά γι' αυτούς το ερώτημα είναι εκατό φορές πιο δύσκολο. Παρόλο που όλα τα παιδιά είναι ευάλωτα την εποχή του χωρισμού και τα επόμενα χρόνια, τα παιδιά που υποφέρουν από κάποια ασθένεια ή αναπηρία αποτελούν ιδιαίτερη κατηγορία. Μοιάζουν να χρειάζονται τους γονείς τους κάθε στιγμή. Αντίθετα με τα υγιή αδέρφια τους, έχουν ειδικές ανάγκες που δεν περιμένουν μέχρι να νιώσουν έτοιμοι οι γονείς να τις καλύψουν. Γενικά, υποφέρουν περισσότερο με κάθε καθυστέρηση.

Τα παιδιά με ειδικές ανάγκες καταβάλλουν υπεράνθρωπες προσπάθειες για να περάσουν από το ένα στάδιο ανάπτυξης στο άλλο. Ένα υγιές μωρό μαθαίνει να στέκεται, να κάθεται, να στηρίζεται στα πόδια του και μετά από μερικές τούμπες να συνεχίσει να περπατά χωρίς να πέφτει. Ένα υγιές μωρό μπουσουλάει, αργότερα περπατάει, μετά τρέχει, καταβάλλοντας αρκετή προσπάθεια ανάμεσα στα στάδια. Μαθαίνει να πέφτει για να καταπολεμήσει το φόβο του. Είναι αποφασισμένο να περπατήσει και έτσι, τα καταφέρνει μόνο του.

Για το παιδί με κάποια αναπηρία το να μάθει να στέκεται, να περπατά, να τρέχει και να μιλά είναι πιο δύσκολο. Ανάλογα με την ιδιαιτερότητά του, μπορεί να αποκτήσει γνώσεις όπως κάθε άλλο παιδί, αλλά θα του πάρει περισσότερο χρόνο. Χρειάζεται την αγάπη και την κατανόηση του γονιού σε κάθε του βήμα.

Κάθε αλλαγή είναι πιο δύσκολη για τα ευάλωτα παιδιά. Όμως για τα παιδιά με ειδικές ανάγκες η αλλαγή παίρνει μορφή “μαμπούλα”. Οι αποχωρισμοί το τρομοκρατούν. Μπροστά σε κάθε αλλαγή φοβάται και αποδιοργανώνεται. Δεν έχει την εσωτερική δύναμη που χρειάζεται για να προσαρμοστεί στις αλλαγές. Η απώλεια ενός αγαπημένου ανθρώπου, συνήθειας, ζώου ή περιβάλλοντος του δημιουργεί πανικό. Κάθε αποχωρισμός του επαναφέρει τη θλίψη και τον πόνο των προηγούμενων.

Το διαζύγιο φέρνει μαζί του ότι φοβάται περισσότερο το παιδί. Οι αλλαγές είναι βίαιες και γρήγορες. Οι γονείς δεν είναι διαθέσιμοι όπως πριν. Το παιδί ίσως πρέπει

να αλλάξει σχολείο, να έχει καινούργιους δασκάλους και συμμαθητές. Στην προσπάθειά του να συμβαδίσει με τις αλλαγές μπορεί να μείνει πίσω στα μαθήματά του. Ένα βήμα μπροστά και ένα ή δύο βήματα πίσω. Ωστόσο, υπάρχει τρόπος οι γονείς να βοηθήσουν, ώστε αυτή η μετάβαση να γίνει πιο ομαλά.

Αν το παιδί είναι υπό ιατρική φροντίδα ή σε κάποιο ειδικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα, το πρώτο πράγμα που πρέπει να κάνουν οι γονείς είναι να συμβουλευτούν τους ανθρώπους που δουλεύουν μαζί του. Να συζητήσουν τα σχέδια τους και να ζητήσουν τη συμβουλή τους για το τι πρέπει να κάνουν, ώστε το παιδί να δεχτεί πιο εύκολα το διαζύγιο. Ό,τι κι αν κάνουν θα πρέπει να κινηθούν αργά. Αν πρόκειται να κάνει μι νέα επέμβαση ή αναρρώνει από κάποιο επώδυνο επεισόδιο, δεν είναι η κατάλληλη στιγμή να χωρίσουν. Θα πρέπει να περιμένουν μέχρι να μην υπάρχει κάτι τόσο σοβαρό στη ζωή του. Αν το διαζύγιο υποχρεώνει τους γονείς να αντικαταστήσουν τους ανθρώπους που το φροντίζουν, θα πρέπει να δώσουν αρκετό χρόνο στο παιδί να συνηθίσει το νέο άνθρωπο στη ζωή του. Αν το παιδί πρέπει να μοιράζει το χρόνο ανάμεσα σε δυο σπίτια, θα πρέπει να του δώσουν χρόνο να συνηθίσει πριν από κάθε επίσκεψη.

Είναι απαραίτητο να πουν στο παιδί τους, τους λόγους διαζυγίου, επιλέγοντας τον κατάλληλο τόπο και χρόνο. Καλό θα ήταν να του το πουν και οι δυο γονείς μαζί, αλλά αν δεν γίνεται να το πουν χωρία. Να το διαβεβαιώσουν όσο μπορούν, ότι δε φταίει αυτό για το διαζύγιο και να του πουν ότι το αγαπούν και ότι θα συνεχίσουν να το φροντίζουν. Αυτά τα παιδιά συχνά νιώθουν πως γίνονται βάρος και αποτελούν απογοήτευση για τους γονείς. Και σε κάποιο βαθμό αυτό μπορεί να ισχύει. Κατηγορούν τον εαυτό τους για το διαζύγιο περισσότερο από τα υγιή παιδιά. Σκέφτονται ότι αν ήταν σαν τα άλλα παιδιά, οι γονείς τους δεν θα χώριζαν.

Το διαζύγιο μπορεί να προκαλέσει κατάθλιψη στο παιδί και να το αποθαρρύνει. Μπορεί να νιώθει ότι όσο σκληρά και αν προσπαθήσει δε θα τα καταφέρει. Τα σκοτεινά συναισθήματα μπορεί να διαρκέσουν για πολύ καιρό μετά το διαζύγιο, που σημαίνει ότι χρειάζεται την βοήθεια των γονιών του περισσότερο από ποτέ. Θα πρέπει να διπλασιάσουν τις προσπάθειές τους, να το ενθαρρύνουν σε κάθε του βήμα και να επαινούν για κάθε του επιτυχία. Περισσότερο απ' όλα πρέπει να διατηρούν το κουράγιο τους και να υπενθυμίζουν στον εαυτό τους ότι οι νέες προσαρμογές χρειάζονται χρόνο.

Οι γονείς μπορούν να ζητήσουν την υποστήριξη και τη συμβουλή των δασκάλων και του παιδίατρου για να διευκολύνουν τη ζωή τους και να προσπαθήσουν να

συμφωνήσουν με τον\την πρώην σύντροφο τους για τις υλικές ανάγκες του παιδιού. Θα πρέπει να συνεχίσουν να μοιράζονται τις ευθύνες και μετά το χωρισμό για να μπορούν να σχεδιάζουν μαζί το μέλλον. Να συζητήσουν για τις οικονομικές υποχρεώσεις , για παράδειγμα την ασφαλιστική κάλυψη, ώστε να πληρώνονται τα ιατρικά έξοδα του παιδιού. Θα πρέπει να θυμούνται, ότι αν είναι γονείς ενός παιδιού με ειδικές ανάγκες, θα πρέπει να πάρουν κάποιες δύσκολες αποφάσεις (Judith Wallerstein-Sandra Blakeslee, 2003).

9. ΟΙ ΔΕΣΜΟΙ ΑΓΑΠΗΣ

Είναι απαραίτητο να υπενθυμίσουμε στους εαυτούς μας πόσο σημαντικές είναι οι συναισθηματικές προσκολλήσεις των παιδιών, εάν θέλουμε να αντιληφθούμε πλήρως τη σοβαρότητα της αναστάτωσης τους πριν, κατά τη διάρκεια και μετά το διαζύγιο. Όλα τα βρέφη χρειάζεται να προσκολληθούν σε έναν γονέα για να επιβιώσουν. Οι δεσμοί αγάπης και εμπιστοσύνης του παιδιού αποτελούν σημαντική πηγή χαράς για τη μητέρα και τον πατέρα του. Το συναισθηματικό δέσιμο του παιδιού με τους γονείς του, η δημιουργία δεσμού, αποτελεί θεμέλιο για τη φυσιολογική του ανάπτυξη. Ο Eric Erikson (1965) υποστηρίζει ότι το κύριο καθήκον κατά τη νηπιακή ηλικία είναι η ανάπτυξη βασικής εμπιστοσύνης προς τους άλλους. Πιστεύει ότι, κατά τους πρώτους μήνες και τα πρώτα χρόνια της ζωής, τα παιδιά μαθαίνουν για την ασφάλεια – αν ο κόσμος είναι ένα καλό και ασφαλές μέρος για να ζήσουν ή πηγή πόνου, δυστυχίας και αβεβαιότητας. Επειδή τα βρέφη είναι τόσο εξαρτημένα για τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα, έχουν ανάγκη να ξέρουν ότι μπορούν να βασίζονται στον εξωτερικό κόσμο.

Αυτή η εμπιστοσύνη απειλείται σε μεγάλο βαθμό καθ' όλη τη χρονική διάρκεια του διαζυγίου. Ο χωρισμός παιδιού και γονέων, που αποτελεί μέρος του διαζυγίου, οδηγεί τους ανθρώπους σε μεγάλο πόνο. Δεν διευκολύνεται η κατάσταση όταν αναποφάσιστοι γονείς χωρίζουν, ξανασμίγουν, χωρίζουν ξανά... και ούτω καθ' εξής. Είναι σκληρό οι ελπίδες των παιδιών να μεγαλώνουν, μετά να διαλύονται και μετά να ξαναγεννιούνται (Herbert 1998).

9.1. ΑΓΧΟΣ ΑΠΟΧΩΡΙΣΜΟΥ

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι πρόωροι και παρατεταμένοι αποχωρισμοί του παιδιού από τους γονείς του διαταράσσουν το συναισθηματικό του κόσμο. Οι φόβοι των παιδιών παρουσιάζουν ένα σαφές πρότυπο κατά την ανάπτυξή τους. Κάθε ηλικία φαίνεται να έχει ένα σύνολο από δικές της κρίσεις και άγχη προσαρμογής. Μελέτες της συμπεριφοράς υγιών – φυσιολογικών παιδιών που αποχωρίστηκαν από τους γονείς τους κατά το δεύτερο ή τρίτο έτος της ζωής τους δείχνουν, συνήθως, μια αρκετά προβλέψιμη ακολουθία συμπεριφοράς, που περιγράφεται παρακάτω.

- Κατά το πρώτο στάδιο, ή στάδιο της «διαμαρτυρίας», τα παιδιά αντιδρούν στο χωρισμό – ως θεωρήσουμε ότι προκαλείται από την εισαγωγή της μητέρας στο νοσοκομείο – με κλάματα και θυμό. Απαιτούν την επιστροφή της μητέρας τους και είναι αισιόδοξα ότι θα τα καταφέρουν να τη φέρουν πίσω. Αυτό το στάδιο μπορεί να διαρκέσει αρκετές μέρες.
- Κατά το δεύτερο στάδιο ή στάδιο της «απόγνωσης» τα παιδιά γίνονται πιο ήσυχα, αλλά είναι φανερό ότι ανησυχούν όσο και πριν για την απουσία της μητέρας τους και ότι ακόμη αναζητούν την επιστροφή της. Παρόλο που οι ελπίδες τους έχουν εξασθενίσει. Συχνά τα στάδια εναλλάσσονται: η ελπίδα μετατρέπεται σε απόγνωση και η απόγνωση σε ανανεωμένη ελπίδα.
- Στο τρίτο και τελευταίο στάδιο ή στάδιο «αδιαφορίας» συμβαίνει μια μεγαλύτερη αλλαγή: τα παιδιά φαίνεται ότι ξεχνούν τη μητέρα τους έτσι ώστε, όταν την ξαναβλέπουν, κατά έναν περίεργο τρόπο παραμένουν αδιάφορα στην παρουσία της και ίσως δίνουν την εντύπωση ότι δεν την γνωρίζουν.

Σε καθεμία από αυτές τις φάσεις τα παιδιά συχνά έχουν εκρήξεις οργής και παρουσιάζουν επεισόδια καταστροφικής συμπεριφοράς. Μετά την επανασύνδεση με τους γονείς τους μπορεί να μην ανταποκρίνονται και να μην έχουν απαιτήσεις. Σε τι βαθμό θα συμβεί αυτό, και για πόσο χρονικό διάστημα, εξαρτάται από τη διάρκεια του αποχωρισμού και από το αν γίνονταν ή όχι συχνές επισκέψεις όλη αυτή την περίοδο. Για παράδειγμα, αν τα παιδιά στερήθηκαν τις επισκέψεις για αρκετές εβδομάδες και έχουν φτάσει στα πρώτα στάδια της αδιαφορίας, είναι πιθανό η απουσία ανταπόκρισης να εξακολουθεί για χρονικές περιόδους που κυμαίνονται από λίγες ώρες έως αρκετές ημέρες. Όταν επιτέλους αυτή η έλλειψη ανταπόκρισης υποχωρήσει, τα παιδιά εκδηλώνουν ισχυρή αμφιθυμία για τη μητέρα τους. Είναι δυνατόν να υπάρξει θύελλα συναισθημάτων: έντονη προσκόλληση και, κάθε φορά

που η μητέρα τα αφήνει έστω και για μια στιγμή, οξύ άγχος και οργή. Εδώ μιλά μία μητέρα:

Από τη στιγμή που την άφησα γιατί έπρεπε να μπω στο νοσοκομείο (δύο περίοδοι, 17 ημέρες η καθεμιά, όταν το παιδί ήταν δύο ετών), δεν με εμπιστεύεται πια. Δεν μπορώ να πάω πουθενά – στους γείτονες ή στα μαγαζιά – πρέπει πάντα να την παίρνω μαζί. Δεν με άφηνε. Έτρεχε σαν τρελή στο σπίτι. Μια φορά είπε: «Αχ, μαμά, νόμισα ότι είχες φύγει!». Δεν μπορεί να το ξεχάσει. Ακόμη βρίσκεται γύρω μου όλη την ώρα. Και εγώ απλώς κάθομαι, τη βάζω στα γόνατα μου και της δείχνω ότι την αγαπώ. Αν δεν το κάνω, λέει: «Μαμά δεν μ' αγαπάς πια». Τότε είμαι υποχρεωμένη να καθίσω.

Εάν αυτές είναι οι αντιδράσεις ενός νηπίου απέναντι στη σύντομη απουσία της μητέρας του, τότε τι συμβαίνει με το παιδί που έρχεται αντιμέτωπο με τη διάλυση της οικογένειάς του και με την μόνιμη απώλεια ενός από τους γονείς του; Τα σημάδια και φόβοι του χωρισμού θα είναι πολύ μεγαλύτερα (Herbert 1998).

10. Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ ΜΕ ΤΟΝ ΠΑΤΕΡΑ ΜΕΤΑ ΤΟ ΔΙΑΖΥΓΙΟ

Η ανάθεση της επιμέλειας του παιδιού στον έναν γονέα συνήθως ισοδυναμεί με ανάθεση του στην μητέρα, ιδιαίτερα αν το παιδί είναι μικρότερο των 12 ετών. Αν και δεν υπάρχουν εγγυήσεις ότι το παιδί θα λάβει την καλύτερη δυνατή ανατροφή μόνο αν μεγαλώσει με την μητέρα του, τα μικρότερα παιδιά είναι προτιμότερο να μεγαλώνουν με τον γονέα που παίζει πρωταρχικό ρόλο στην ανατροφή τους (Κογκίδου, 1995). Πέρα από την προκατάληψη σχετικά με το περιεχόμενο των ρόλων των φύλων, δεν υπάρχουν λόγοι άρνησης στον πατέρα που συμμετείχε ενεργά στην ανατροφή του παιδιού του να μην αναλάβει την επιμέλεια του. Είναι όμως σημαντικό να προτιμάται το άτομο που με επάρκεια και σταθερότητα ανταποκρινόταν μέχρι τον χωρισμό στις ανάγκες του παιδιού, αφού αυτό θα συμβάλει στην διαμόρφωση θετικής εικόνας εαυτού και εμπιστοσύνης στο κοινωνικό περιβάλλον (Κογκίδου, 1995).

Οι Wallerstein και Lewis (2009) δημοσίευσαν πρόσφατα τα αποτελέσματα της εικοσιπενταετούς έρευνάς τους που αφορούν το ρόλο του πατέρα μετά το χωρισμό.

Το δείγμα αποτελούνταν πλέον από ενήλικους που προερχόταν από χωρισμένους γονείς όταν αυτοί ήταν παιδιά, και σύμφωνα με τα συμπεράσματα που προέκυψαν:

- Παρατηρήθηκε μεγάλη ποικιλία/εύρος των αντιδράσεων τους και του επιπέδου διατήρησης σχέσεων με το παιδί. Έτσι, υπήρχαν πατέρες που είχαν ιδιαίτερα στενές σχέσεις με το παιδί πριν από τον χωρισμό και διέκοψαν ολοκληρωτικά όταν το διαζύγιο δεν ήταν δική τους επιλογή, ή πατέρες που προτίμησαν να μην δημιουργήσουν νέα οικογένεια αλλά να αρκεστούν στην αποδοχή της αγάπης και της συμπόνιας από το παιδί, επιλέγοντας μια μοναχική ζωή.
- Είναι αδύνατον να προβληθεί η «μετά το διαζύγιο» σχέση του παιδιού με τον πατέρα. Οι πολλές αλλαγές που έρχονται στα χρόνια που ακολουθούν, τόσο για το παιδί όσο και για τον πατέρα (για παράδειγμα, νέος γάμος, νέα θετά αδέρφια, νέοι απόγονοι, νέα διαζύγια) απαιτούν με τη σειρά τους νέες αλλαγές, νέους συμβιβασμούς και προσαρμογές στη σχέση γονέα-παιδιού.
- Αντίθετα με τα αναμενόμενα, μια στενή σχέση πατέρα-παιδιού πριν από το διαζύγιο δεν προβλέπει την διατήρηση αυτής της σχέσης μετά από τη διάλυση του γάμου, αλλά αντίθετα αυτές είναι οι σχέσεις που δοκιμάζονται περισσότερο μετά το διαζύγιο. Ο πόνος που αισθάνεται ο γονέας όταν χρειάζεται να αποχωριστεί το παιδί του ή όταν χρειάζεται να αποδεχτεί ένα λιγότερο κεντρικό ρόλο στη ζωή του παιδιού του, ίσως συμβάλλει στην αρνητική αυτή τροπή.
- Ο ρόλος της πιθανής νέας γυναίκας στην ζωή του πατέρα είναι αποφασιστικός: αν αυτή επιθυμεί την επαφή του πατέρα με το παιδί του, ελέγξει τους φόβους της και αν δεν συγκρουστούν μητέρα και μητριά, είναι πιθανότερο η επαφή πατέρα-παιδιού να διατηρηθεί σε ικανοποιητικό επίπεδο.
- Ο ρόλος της μητέρας του παιδιού είναι ιδιαίτερα σημαντικός. Αν η ίδια λόγω θυμού προβάλλει εμπόδια στην επικοινωνία γονέα-παιδιού, η επαφή των δύο δυσκολεύει. Ο σημαντικός ρόλος της μητέρας στην εξέλιξη της σχέσης της του παιδιού με τον πατέρα του μετά το διαζύγιο έχει

επιβεβαιωθεί και από τα ευρήματα άλλων ερευνών» (Λουμάκου-Μπρουσκέλη,2010, σελ. 114).

11. ΤΟ ΔΙΑΖΥΓΙΟ ΩΣ ΠΕΝΘΟΣ

Ο Clulow (1991) εξετάζει τις ομοιότητες και τις διαφορές του διαζυγίου και του πένθους και επισημαίνει ότι και τα δύο αποτελούν μεγάλες αλλαγές και προκαλούν στασιμότητα στη ζωή ενός ατόμου. Οι ίδιες αντιδράσεις που εκδηλώνουν οι άνθρωποι όταν πενθούν ή όταν αντιμετωπίζουν το θάνατο παρατηρούνται και στα άτομα που έχουν βιώσει μια απώλεια λόγω διαζυγίου: συνυπάρχουν το σοκ, η διαμαρτυρία, ο θυμός, η εμμονή, η κατάθλιψη και η απελπισία.

Βραχυπρόθεσμα, το διαζύγιο μπορεί να βιωθεί ως μια πολύ θλιβερή εμπειρία. Λόγω του θυμού ή του φόβου διαπράττουν «έναν ψυχολογικό φόνο» του άλλου, όπου ο άλλος απότομα αφαιρείται από τη ζωή τους. Οι μακροπρόθεσμες επιπτώσεις εξαρτώνται από το κατά πόσο έχουν μπορέσει να συμβιβαστούν με το διαζύγιο, από τα παιδιά τους, και από τα υποστηρικτικά δίκτυα που διαθέτουν.

Σπάνια το διαζύγιο είναι αποτέλεσμα ομοφωνίας , όπου και οι δύο σύζυγοι επιθυμούν να χωρίσουν. Στις περισσότερες περιπτώσεις ο ένας σύντροφος επιθυμεί το διαζύγιο, ενώ ο άλλος δεν θέλει να χωρίσει. Επιπλέον, δεν είναι σπάνιο, ακόμη και αυτός που ζητάει διαζύγιο να έχει μπερδεμένα συναισθήματα. Ακόμη, πολύ συχνά το διαζύγιο δεν επιφέρει και τη συναισθηματική λύση του γάμου, δεν εγγυάται ότι οι δύο σύντροφοι θα σταματήσουν να έχουν αισθήματα ο ένας για τον άλλο. Ο Clulow (1991) παρατήρησε διαζευγμένους γονείς και κατέγραψε το θυμό, την εξαγριώση, τις ενοχές, το φόβο, την κατάθλιψη και την αντίληψή τους ότι αδικήθηκαν από τις δικαστικές αποφάσεις σχετικά με το διαζύγιο. Σύμφωνα με τον Clulow (1991), σε ένα γάμο υπάρχουν δεσμοί που διακόπτονται. Αυτοί είναι: οικονομική δεσμοί, χωροταξική δεσμοί (το σπίτι και τα υπάρχοντά τους), δεσμοί που έχουν ως γονείς, κοινωνικοί δεσμοί που προέρχονται από το γεγονός ότι αποτελούν μέλη ενός οικογενειακού και φιλικού περιβάλλοντος, νομικοί δεσμοί και συναισθηματικοί δεσμοί. Αυτό που είναι πλέον σημαντικό σε ένα γάμο είναι οι συναισθηματικοί δεσμοί, το προσωπικό νόημα που έχει ένας γάμος για τον κάθε σύζυγο, γι' αυτό και η διακοπή τους έχει σοβαρές επιπτώσεις. Ο γάμος δεν είναι απλώς ένας κοινωνικός θεσμός αλλά μια προσωπική σχέση, στην οποία επενδύουμε συναισθηματικά, και

μέσα στην οποία ελπίζουμε να βρούμε συντροφικότητα, ασφάλεια, οικειότητα, σεξουαλική ικανοποίηση και συναισθηματική πληρότητα, που θα οδηγήσει σε ωριμότητα. Η συναισθηματική επένδυση λειτουργεί τόσο σε συνειδητό, όσο και σε ασυνειδητό επίπεδο: έχουμε την τάση να βλέπουμε τον άλλον όχι όπως είναι αλλά όπως θα θέλαμε να είναι. Είναι ευνόητος ότι αλλαγές στην συμπεριφορά του κάθε συντρόφου απειλούν την ισορροπία που έχει επιτευχθεί. Επισημαίνεται ότι η απώλεια του συντρόφου αποτελεί σε κάποιο βαθμό και την απώλεια ενός μέρους από την προσωπική ζωή και της επένδυσης στη σχέση.. Ο Clulow (1991) στη σύγκριση αυτή του διαζυγίου με την απώλεια που προκαλείται από θάνατο, υποστηρίζει ότι απαιτείται περισσότερος χρόνος για να συνέλθει κάποιος από ένα διαζύγιο από ό,τι από ένα θάνατο. Υπολογίζεται ότι απαιτείται από ένα έως δύο χρόνια για να πενήσει κανείς ένα νεκρό, ενώ για την απώλεια που προέρχεται από το διαζύγιο απαιτούνται δύο έως πέντε χρόνια. Έτσι, σε προσωπικό επίπεδο, ο θάνατος μερικές φορές μπορεί να είναι πιο εύκολο να αντιμετωπιστεί παρά το διαζύγιο. Ίσως γι' αυτόν το λόγο οι δύο κύριες αντιδράσεις, η λύπη και ο θυμός, εκφράζονται διαφορετικά, ανάλογα με το αν ένας γάμος τέλειωσε λόγω θανάτου ή διαζυγίου. Στην περίπτωση του θανάτου κυριαρχεί η λύπη, ενώ στην περίπτωση του διαζυγίου κυριαρχεί ο θυμός που στρέφεται προς τους άλλους ή προς τον εαυτό του. Στην περίπτωση του θανάτου, έχουμε ένα πτώμα που κηδεύεται, και όπου συμμετέχει ο κοινωνικός περίγυρος και ενθαρρύνεται ο θρήνος, ενώ στην περίπτωση του διαζυγίου δεν υπάρχει αυτή η κοινωνική και ψυχολογική διευκόλυνση, αλλά αντίθετα δημιουργείται μια ασάφεια ως προς την προσωπική ταυτότητα και την κοινωνική θέση.

Αν και οι δύο σύντροφοι πρέπει να πενήσουν την απώλεια, η εμπειρία αυτού που εγκαταλείπεται, είναι διαφορετική από την εμπειρία αυτού που φεύγει. Πόνος ματαιώσεις και εχθρότητα δημιουργούνται πριν το διαζύγιο και από τους δύο συζύγους, αλλά αυτός που αποφασίζει να φύγει βρίσκεται σε διαφορετική, πιο ευνοϊκή θέση.

Συχνά το διαζύγιο επιφέρει τη συνέχεια της σχέσης με τον πρώην σύζυγο, ιδίως όταν υπάρχουν παιδιά. Οι συνέπειες του διαζυγίου για τα παιδιά παρατηρείτε ότι συχνά είναι πιο σοβαρές από ό,τι θα ήταν αν πέθαινε ένας από τους δύο γονείς τους. Οι δεσμοί του παιδιού με τον γονέα που ζει συνήθως ενισχύονται με το πένθος, ενώ με το διαζύγιο εξασθενούν επειδή οι γονείς μοιράζουν την αφοσίωση τους στο παιδί. Έπειτα από ένα θάνατο οι συγγενείς και φίλοι στηρίζουν τα παιδιά προσφέροντας συμπαράσταση και πρακτική βοήθεια. Με το διαζύγιο τα παιδιά όχι μόνο «χάνουν»

τον έναν γονέα, αλλά συνήθως και τους παππούδες και τους συγγενείς, και κάποιους φίλους του γονέα που δεν έχει την επιμέλειά τους.

Όπως για τον γονέα, έτσι και για το παιδί το διαζύγιο μπορεί να έχει οικονομικές επιπτώσεις. Όπως για τον γονέα, έτσι και για το παιδί το γεγονός ότι ο ένας γονέας έφυγε επειδή το ήθελε έχει ιδιαίτερη σημασία για την εξήγηση της αιτίας του διαζυγίου. Συχνά τα παιδιά όχι μόνο δεν έχουν επαρκείς πληροφορίες για τους λόγους του διαζυγίου αλλά αισθάνονται ότι δεν είναι κανένας από τους δύο γονείς διαθέσιμος για τέτοιες εξηγήσεις ή που μπορεί να αντέξει τέτοιες ερωτήσεις. Ακόμη, αισθάνονται ένοχα για αυτό που συνέβη, νιώθουν θυμό γιατί αισθάνονται αδυναμία αφού οι δικές τους επιθυμίες έχουν αγνοηθεί, γιατί στο διαζύγιο οι επιθυμίες των παιδιών και των γονέων συγκρούονται, πράγμα που δεν συμβαίνει στην περίπτωση του θανάτου (Λουμάκου-Μπρουσκέλη,2010).

12. ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΗ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΟΥ

ΔΙΑΖΥΓΙΟΥ ΑΠΟ ΠΑΙΔΙ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΓΟΝΕΙΣ

Η Hist (1981) μελέτησε παιδιά ηλικίας 6-11 ετών και τις μητέρες τους που είχαν πάρει διαζύγιο μέσα στα προηγούμενα πέντε χρόνια, κατέγραψε τις απόψεις των μητέρων για τις αντιδράσεις των παιδιών τους και στη συνέχεια κατέγραψε την εμπειρία των ίδιων των παιδιών. Βρήκε ότι τα παιδιά ήθελαν να είναι περισσότερο χρόνο με τους πατέρες τους, ανυπομονούσαν να τους δουν και στην μεγαλύτερη πλειονότητα τους θεωρούσαν ότι είχαν καλή ή εξαιρετική σχέση με τον πατέρα τους. Οι εκτιμήσεις των παιδιών διέφεραν σημαντικά από αυτές των μητέρων τους όσον αφορά την ατμόσφαιρα στο σπίτι πριν από το διαζύγιο, την ένταση των συναισθημάτων τους πριν και μετά το διαζύγιο και το κατά πόσο το διαζύγιο ήταν μια καλή εναλλακτική λύση. Οι μητέρες είχαν την τάση να παρουσιάζουν μία πιο «ρόδινη» εικόνα στα παιδιά τους, πιθανόν λόγω των ενοχών τους. Περίπου στα μισά παιδιά ειπώθηκε πριν το διαζύγιο ότι οι γονείς τους θα χωρίσουν ενώ στο ένα τρίτο των παιδιών ειπώθηκε μετά το διαζύγιο. Περισσότερα από τα μισά παιδιά (54%) είπαν ότι τους ανακοινώθηκε μόνο από την μητέρα, το 15% είπε ότι τους ανακοινώθηκε μόνο από τον πατέρα, ενώ το 13% είπαν ότι δεν τους το είπε κανείς. Αντίθετα το 74% των μητέρων αναφέρει ότι τους το είπαν οι ίδιες. Παρόμοιες

διαφορές υπάρχουν και όσον αφορά την εκτίμηση του αντίκτυπου που είχε το διαζύγιο στα παιδιά, με το 66% των παιδιών να λένε ότι αναστατώθηκαν όταν τους το είπαν, ενώ το 44% των μητέρων αντιλήφθηκαν ότι τα παιδιά τους αναστατώθηκαν και οι υπόλοιπες θεώρησαν ότι τα παιδιά τους το κατανόησαν, ή δεν επηρεάστηκαν, ή ένιωσαν ανακούφιση.

Όσον αφορά το κυριότερο μειονέκτημα του χωρισμού, τα μισά παιδιά απάντησαν ότι τους λείπει ο πατέρας τους, ενώ το ένα τρίτο είπαν ότι φοβούνται γιατί τώρα μπορούν να στηριχθούν στον ένα γονέα. Είναι εμφανές ότι παρόλο που αυτή η έρευνα δεν αφορούσε το πόσο σημαντικός έκρινε το παιδί ότι ήταν γι αυτό ο πατέρας, τα ευρήματα το αποκαλύπτουν, γεγονός που φαίνεται να αγνοείται σε μεγάλο βαθμό από την μητέρα (Λουμάκου· Μπρουσκέλη, 2010).

13. ΟΤΑΝ ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΔΙΑΛΕΞΕΙ

«Τα παιδιά σε περίπτωση διαζυγίου ίσως αναγκαστούν να πάρουν το μέρος του ενός γονιού. Πολύ συχνά όλα τα παιδιά γίνονται το αντικείμενο της διαμάχης των συζύγων και αποτελούν το δελεαστικό στόχο για αμοιβαία ανταλλαγή κατηγοριών σχετικά με θέματα όπως η παραμέληση, η μεταχείριση και τα λοιπά. Καθώς τα παιδιά είναι ανίσχυρα, γίνονται ιδανικά εξιλαστήρια θύματα όταν οι γονείς αισθάνονται δυστυχημένοι και απογοητευμένοι. Ως απόγονος του αντιπαθητικού (πιθανός μισητού) συζύγου, το παιδί είναι δυνατόν να αντανακλά ιδιότητες και χαρακτηριστικά ενοχλητικά για τον άλλο σύντροφο. Αυτό το είδος παράλογης σκέψης προέρχεται από την παρατεταμένη φύση των εντάσεων και την εχθρότητα που γεννιέται σε έναν δυστυχημένο γάμο. Η πίεση που ασκείται στους ενήλικες οι οποίοι είναι υποχρεωμένοι να ζουν σε κοντινή απόσταση παρά την ασυμφωνία τους τους οδηγεί σε πράξεις και μοχθηρά και σκληρά σχόλια τα οποία δεν επέτρεπαν στους εαυτούς τους να κάνουν ή να πουν υπό κανονικές συνθήκες. Η απαίτηση από ένα παιδί να διαλέξει ανάμεσά τους είναι εξαιρετικά αθέμιτη.

Όταν ένα παιδί πιέζεται, μπορεί να παίξει ένα παιχνίδι του τύπου «εσένα αγαπώ περισσότερο», για να προστατεύσει τον εαυτό του και να δείξει, ίσως, προτίμηση για το γονέα με τον οποίο ζει. Αυτό το παιχνίδι είναι δυνατόν να παίζεται για όσο χρονικό διάστημα μπορεί να αποφεύγει τη συνάντηση και με τους δύο γονείς ταυτόχρονα. Η οικογενειακή θεραπεία, όπου όλα τα μέλη της οικογένειας έρχονται

αντιμέτωπα το ένα με το άλλο, καθιστά τέτοια παιχνίδια λιγότερο πιθανά για όλους τους ενδιαφερόμενους. Το παιδί που έχει χρησιμοποιήσει αυτή την τακτική για αρκετό χρονικό διάστημα θα χρειαστεί βοήθεια ώστε να βρει νέους τρόπους να σχετιστεί με τους γονείς του, και το αντίστροφο» (Herbert 1998 σελ. 30).

14. Η ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ ΣΤΟ

ΔΙΑΖΥΓΙΟ

Η προσαρμογή του παιδιού στη νέα οικογένεια είναι δυσκολότερη όσο μεγαλύτερο είναι στην ηλικία κατά την περίοδο του διαζυγίου, όταν έχει ήδη ταλαιπωρηθεί στο παρελθόν από ψυχολογικά προβλήματα, όταν έχει βιώσει συζυγικές διαμάχες και όταν αυτό δεν έχει εκ των προτέρων καλές σχέσεις με την μητέρα.

«Κατά τον Isaacs (2002) οι παράγοντες προσαρμογής συνοψίζονται σε τρεις συνολικά κατηγορίες: το οικογενειακό πλαίσιο και οι σχέσεις μεταξύ των μελών της οικογένειας, τα ατομικά χαρακτηριστικά των ενηλίκων και των παιδιών, και το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον του παιδιού. Όσον αφορά το οικογενειακό πλαίσιο, η απουσία διαμάχης και συγκρούσεων μεταξύ των μελών της οικογένειας και η αυστηρή, υπεύθυνη και υποστηρικτική επιμέλεια σχετίζεται με την ομαλή προσαρμογή του παιδιού στη νέα δομή της οικογένειας. Όσον αφορά τα ατομικά χαρακτηριστικά, της προσωπικότητας του παιδιού, όπως η έλλειψη ιδιοτροπιών, η κοινωνική ωριμότητα και η γνωστική ικανότητα, συμβαδίζουν με την ομαλή προσαρμογή. Επιπλέον σε σχέση με την ηλικία, οι έφηβοι και, σε σχέση με το φύλο, τα κορίτσια, παρουσιάζουν μεγαλύτερες δυσκολίες προσαρμογής στη νέα δομή της οικογένειας. Όσον αφορά τη θετική συμβολή του ευρύτερου κοινωνικού

περιβάλλοντος, οι συνομήλικοι, οι παππούδες και γιαγιάδες, το σχολείο και τα άλλα δίκτυα κοινωνικής υποστήριξης διαδραματίζουν ουσιώδη ρόλο στην προσαρμογή του παιδιού».

Οι ερευνητές χρησιμοποιούν συνήθως εννοιολογικά μοντέλα και μεθοδολογία που είναι πιθανότερο να εντοπίσουν αρνητικές παρά θετικές συνέπειες του διαζυγίου στα παιδιά. Παρά το γεγονός ότι, οι συνέπειες του διαζυγίου είναι συνήθως αρνητικές, δεν πρέπει να αγνοούνται οι θετικότερες επιρροές του διαζυγίου στο παιδί, όπως η ικανοτήτων αντιμετώπισης νέων προκλήσεων και μιας θετικότερης αυτοεικόνας, όταν το παιδί καταφέρει να νικήσει τις νέες προκλήσεις. Σύμφωνα με το Μοντέλο των Προκλήσεων, οι προσαρμογή του παιδιού στο διαζύγιο εξαρτάται, εκτός από τα προσωπικά του χαρακτηριστικά και την υποστήριξη που του παρέχεται, και από την κατάσταση που αντιμετωπίζει κατά τη περίοδο του χωρισμού, καθώς και από την προσαρμογή του σε προηγούμενες καταστάσεις. Αναλυτικότερα, οι παράγοντες που επηρεάζουν την προσαρμογή χωρίζονται σε:

- Προσωπικούς, οι οποίοι περιλαμβάνουν το φύλο, την ηλικία, το επίπεδο γνωστικών και κοινωνικών ικανοτήτων και το χαρακτήρα του παιδιού. Εκείνα που προσαρμόζονται αποτελεσματικότερα στο διαζύγιο είναι: τα κορίτσια αντίθετα των αγοριών στην προεφηβική ηλικία, οι μεγαλύτερες ηλικίες, τα παιδιά με ανεπτυγμένες γνωστικές δεξιότητες, καθώς και τα παιδιά με «εύκολο» χαρακτήρα, τα οποία υιοθετούν ευκολότερα τα νέα δεδομένα.
- Οικογενειακούς, οι οποίοι περιλαμβάνουν το γονεϊκό πρότυπο, τον επαναπροσδιορισμό των ρόλων, τις σχέσεις μεταξύ γονέα – παιδιού, την οικογενειακή ατμόσφαιρα πριν και μετά το διαζύγιο, τη διευθέτηση για την επιμέλεια, τη δημιουργία του νέου νοικοκυριού, την ανάληψη νέων ρόλων στη νέα οικογένεια και το νέο γάμο του γονέα. Έτσι, παράγοντες που ευνοούν την ομαλή προσαρμογή του παιδιού αποτελούν, οι κατάλληλοι χειρισμοί των γονέων που λειτουργούν ως πρότυπα καθώς και η δυνατότητα της οικογένειας να επαναπροσδιορίσει τους ρόλους του κάθε μέλους της οικογένειας ανάλογα με τα νέα δεδομένα. Επιπρόσθετα, σε περίπτωση νέου γάμου, το παιδί προσαρμόζεται ευκολότερα σε μια νέα οικογένεια με θετό πατέρα από ό,τι με μία θετή μητέρα.
- Περιβαλλοντικούς, οι οποίοι περιλαμβάνουν τα επίπεδα «πρόκλησης» από το περιβάλλον. Συγκεκριμένα, τα παιδιά προσαρμόζονται ομαλότερα όταν το

κοινωνικό-οικονομικό επίπεδο της νέας οικογένειας είναι υψηλότερο και υπάρχει σε μεγάλο βαθμό κοινωνική υποστήριξη.

➤ Πολιτισμικούς, που περιλαμβάνουν την αντίληψη για το διαζύγιο, τις διαδικασίες επίλυσης συγκρούσεων και την απουσία οικονομικών διακρίσεων κατά των γυναικών. Την ομαλή προσαρμογή του παιδιού στα νέα οικογενειακά δεδομένα ενισχύουν τα παρακάτω: α) η αντιμετώπιση του διαζυγίου ως βιώσιμης, (χωρίς να ξεφεύγει από το φυσιολογικό) επιλογής, από τους σημαντικούς για το παιδί ενήλικους (για παράδειγμα, συγγενείς, δάσκαλοι), β) οι σύγχρονες δυνατότητες για την έκδοση διαζυγίου με περισσότερο συμβιβαστικές διαδικασίες, αλλά και γ) η στήριξη της μητέρας, η οποία αναλαμβάνει συνήθως την επιμέλεια του μικρού παιδιού αλλά αντιμετωπίζει σημαντικά οικονομικά προβλήματα.

Τα παιδιά που ήδη έχουν ψυχολογικά προβλήματα και προβλήματα συμπεριφοράς κινδυνεύουν περισσότερο από προβλήματα προσαρμογής, ενώ χαρακτηριστικά του παιδιού όπως η ελκυστική εξωτερική εμφάνιση, η αίσθηση του χιούμορ, η ευφυΐα, οι κοινωνικές δεξιότητες και οι καλές σχέσεις εκτός οικογένειας (με τους συμμαθητές του, το προσωπικό του σχολείου) δείχνουν να διευκολύνουν την ομαλή προσαρμογή του παιδιού.

Σε έρευνες που έχουν γίνει συγκρίθηκαν παιδιά μονογονεϊκών οικογενειών και παιδιά που μεγάλωναν σε οικογένεια με τους δύο τους γονείς. Η γονεϊκή απουσία, οι οικονομικές δυσκολίες και κυρίως οι συγκρούσεις μέσα στην οικογένεια δείχνουν να επηρεάζουν την προσαρμογή του παιδιού. Επιπλέον, τα παιδιά που ζουν με θετό γονέα – και μεταξύ αυτών κυρίως τα κορίτσια – αντιμετωπίζουν περισσότερα προβλήματα από ό, τι αυτά που μεγαλώνουν με τους βιολογικούς γονείς.

Όσον αφορά τα παιδιά πολύ μικρής ηλικίας (0-3 ετών) υποστηρίζεται ότι η εξέλιξη του παιδιού δεν εξαρτάται από την οικογενειακή κατάσταση των γονέων του αλλά κυρίως από το οικογενειακό εισόδημα, το εκπαιδευτικό επίπεδο της μητέρας, την εθνικότητα, τις αντιλήψεις όσο αφορά την ανατροφή του παιδιού, την ύπαρξη συμπτωμάτων κατάθλιψης της μητέρας και την ικανότητά της να δίνει νέα ερεθίσματα στο παιδί. Παρόλο που για ένα παιδί το διαζύγιο των γονέων του είναι μεγάλο τραύμα και προκαλεί σοβαρές επιπτώσεις, υπάρχει διαφωνία όσον αφορά την προσαρμογή του. Ένας παράγοντας που συμβάλλει στην καλύτερη προσαρμογή του παιδιού είναι η ομοφωνία, η κοινή πορεία και των δύο γονέων στην παροχή σταθερότητας, πειθαρχίας και φροντίδας στο παιδί. Η ομοφωνία των δύο γονέων όσον αφορά την αντιμετώπιση αυτών των θεμάτων, προϋποθέτει ότι οι χωρισμένοι

γονείς έχουν λύσει τα προβλήματα τους σε μεγάλο βαθμό, αποφεύγουν να ενημερώσουν το παιδί για τυχόν διαφωνίες τους, επικαλούνται το συμφέρον του παιδιού και δεν το βάζουν στη μέση όταν διαφωνούν (Λουμάκου· Μπρουσκέλη, 2010).

15. ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΓΑΜΟΣ - ΘΕΤΟΙ ΓΟΝΕΙΣ

Όταν ένας από τους δύο γονείς παντρεύεται για δεύτερη φορά, βρίσκεται στο κατώφλι μιας νέας συντροφικότητας που ελπίζει πως θα κρατήσει για πάντα. Του δίνεται η ευκαιρία για ένα νέο ξεκίνημα στη ζωή του, και έτσι απωθεί από το μυαλό του κάθε αμφιβολία για το μέλλον. Πιστεύει ότι είναι πλέον κατάλληλα εξοπλισμένος για να αντιμετωπίσει οποιοδήποτε πρόβλημα προκύψει.

Παρόλο που αυτά τα συναισθήματα είναι ανθρώπινα, δεν είναι αρκετά για να ξεκινήσει ο γάμος με τις καλύτερες προϋποθέσεις. Ο δεύτερος γάμος είναι πολύ διαφορετικός από τον πρώτο, γιατί υπάρχουν ήδη παιδιά. Μπορεί να είναι μια υπέροχη εμπειρία, αλλά δεν αποτελεί μια νέα αρχή. Αντίθετα, είναι ένα νέο κεφάλαιο ζωής για τον γονέα που ξαναπαντρεύεται, αλλά και για τα παιδιά του. Από την πλευρά του ο γονέας παρόλο που ελπίζει για το καλύτερο, φοβάται και ανησυχεί ότι η καταστροφή, δηλαδή το διαζύγιο, μπορεί να ξαναχτυπήσει. Τα παιδιά επίσης παλεύουν με τους φόβους και τις ελπίδες τους, αλλά ως παιδιά έχουν διαφορετικές ανησυχίες από τον γονιό τους. Τα περισσότερα παιδιά χαίρονται και ανακουφίζονται όταν βλέπουν τον γονιό του ευτυχισμένο. Αν συμπαθούν το νέο σύντροφό του, είναι χαρούμενα γιατί έχουν να κάνουν πράγματα μαζί του. Τα αγόρια ιδιαίτερα δέχονται με ευχαρίστηση μια σωστή αντρική φιγούρα. Αν ο νέος σύντροφος μπορεί να προσφέρει συμβουλές για πράγματα που το ενδιαφέρουν, το παιδί είναι ακόμα πιο ευχαριστημένο. Το ίδιο ισχύει και για τα κορίτσια με τις μητριές.

Ταυτόχρονα όμως τα παιδιά παρατηρούν στενά τους γονείς τους γιατί γνωρίζουν πόσο εύκολα μπορεί να πάει κάτι στραβά. Θυμούνται τους καβγάδες, τη θλίψη και τον θυμό. Εύχονται για το καλύτερο και αναστενάζουν από ανακούφιση όταν βλέπουν τον γονιό τους χαρούμενο. Ωστόσο, έχουν ιδιαίτερες ανησυχίες, όπως όλα τα παιδιά των διαζευγμένων γονιών. Φοβούνται μήπως το νέο πρόσωπο τραβήξει πάνω του όλη την προσοχή του γονιού και παραμελήσει αυτά. Από τη στιγμή που τώρα ο νέος σύντροφος παίζει ένα σημαντικό ρόλο στην οικογένεια, θέλουν να ξέρουν

περισσότερα. Θα είναι αυστηρός ή επιεικής; Καλός ή κακός; Δίκαιος ή εγωιστής; Θα κάθεται στη θέση του μπαμπά στο τραπέζι; Θα κοιμάται στο κρεβάτι του μπαμπά; Μήπως αυτό σημαίνει ότι η μαμά και ο μπαμπάς δεν θα τα ξαναβρούν ποτέ; κ.α. Πολλές φορές ο φόβος τους είναι μήπως τώρα θα τα αγαπούν λιγότερο ή ότι θα σπαταλούν περισσότερο χρόνο στο νέο σύντροφο παρά σε αυτά. Επιπλέον, αν αγαπήσουν το νέο τους γονιό, αισθάνονται ότι προδίδουν το βιολογικό τους γονιό.

Ο φόβος να καταλήξουν προδότες είναι ιδιαίτερα έντονος αν ο γονιός που έχει μείνει μόνος είναι δυστυχισμένος. Αυτό είναι ένα σοβαρό ζήτημα στο δεύτερο γάμο, γιατί το παιδί μπορεί να θέλει να διατηρήσει την πίστη του στον άλλο γονιό. Τα παιδιά ανησυχούν για πολλά πράγματα. Οι κόρες που δένονται πολύ με τις μητέρες τους μετά το διαζύγιο βλέπουν το νέο σύντροφο ως αντίπαλο που θέλει να πάρει την πρώτη θέση στην καρδιά της μητέρας τους. Φυσικά, αυτό μπορεί να γίνει. Πολλές ανησυχίες των παιδιών βασίζονται σε μια πραγματικότητα που απαιτεί προσαρμογή από όλους. Οι αντιδράσεις των παιδιών λοιπόν διαφέρουν. Κάποια παιδιά βλέπουν το ζήτημα ως «αντικατάσταση» του αγαπημένου τους προσώπου και αντιτίθενται έντονα σε αυτό. Κάποια άλλα δεν παρουσιάζουν ακραίες αντιδράσεις. Ανάλογα με την ηλικία, τις σχέσεις του παιδιού με τους γονείς, το χαρακτήρα, την προσωπικότητα του, το παιδί διαμορφώνει μια άποψη την οποία σαφώς πρέπει οι γονείς να την ακούσουν και να τη συζητήσουν (Judith Wallerstein-Sandra Blakeslee, 2003).

Ένα ακόμη σημαντικό πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι σχέσεις που έπονται προηγούμενων οικογενειών με παιδιά είναι ο περιορισμός της ιδιωτικής ζωής του ζευγαριού από τις συνεχείς «επιθέσεις» ή «εισβολές» των «πρώην». Οι άντρες που «παντρεύονται» μια πρώην οικογένεια συναντούν συνήθως αντίσταση από τα παιδιά της γυναίκας τους, τα οποία δυσκολεύονται να δεχθούν τον καινούργιο άντρα, που βλέπουν να παίρνει τη θέση του πατέρα τους. Εξίσου, δύσκολη είναι και η κατάσταση για μία γυναίκα που πρέπει να «μοιράζεται» το σύντροφό της με την παλιά του οικογένεια. Οι πιο προσωπικές στιγμές του ζευγαριού απειλούνται από τηλεφωνήματα των παιδιών του/της πρώην σε σχέση με τα παιδιά. Ο ελεύθερος χρόνος, τα Σαββατοκύριακα, οι διακοπές πρέπει να μοιραστούν, πολλές φορές μετά από περίπλοκες και ψυχοφθόρες συνεννοήσεις. Και δεν είναι μόνον αυτό: η ζωή του ζευγαριού αποκτά αναγκαστικά μια «διαφάνεια» που δεν είναι επιθυμητή, εφόσον η πρώην σύζυγος λαμβάνει συνεχώς πληροφορίες σχετικά με τα σχέδια, τους ρυθμούς και τις συνήθειές του. Φαίνεται λοιπόν ότι κάθε άλλο παρά ρόδινα είναι τα πράγματα για τις νεοσύστατες «δεύτερες» σχέσεις και οικογένειες. Και όμως, πολλές τα

καταφέρνουν να ξεπεράσουν αυτά τα προβλήματα, ή τουλάχιστον να ζουν με αυτά, χωρίς να αισθάνονται ότι η ζωή τους θυσιάζεται στο βωμό του παρελθόντος.

«Κατά τους Hetherington, Stanley-Hagan και Anderson (1989) η προσαρμογή του παιδιού στην νέα οικογένεια, είτε αυτή είναι μονογονεϊκή είτε οικογένεια με θετό γονέα, εξαρτάται από:

- Την ύπαρξη ή μη πολλαπλών στρεσογόνων παραγόντων για το παιδί, όπως οι διαμάχες, οι οικονομικές δυσκολίες, αλλά και η ανάληψη νέων ρόλων στην οικογένεια,
- τα προσωπικά χαρακτηριστικά του παιδιού όπως ο χαρακτήρας του, η ευφυΐα του, η ανεξαρτησία του, η εσωτερική ή εξωτερική εστίαση ελέγχου και η αυτοεκτίμησή του,
- την ηλικία του παιδιού κατά το χωρισμό και, συνεπώς, το εξελικτικό στάδιο στο οποίο βρίσκεται,
- το φύλο του παιδιού, αφού τα αγόρια που ζουν με την μητέρα παρουσιάζουν αυξημένα ποσοστά σε προβλήματα συμπεριφοράς και διαπροσωπικών σχέσεων με χαρακτηριστική ανυπακοή, επιθετικότητα και εκδραμάτιση, ενώ τα κορίτσια δείχνουν να αντιδρούν όταν η μητέρα τους επιχειρήσει νέο γάμο,
- την οικονομική ευμάρεια της νέας οικογένειας που προκύπτει μετά το διαζύγιο ή έπειτα από νέο γάμο του κηδεμόνα,
- τις σχέσεις των γονέων μετά το διαζύγιο,
- τα επίπεδα ανταπόκρισης των γονέων στο νέο τους ρόλο, παρά τα ψυχολογικά, συναισθηματικά ή προβλήματα υγείας που είναι πιθανόν να αντιμετωπίσουν κατά το διάστημα μετά το χωρισμό, δηλαδή ένα διάστημα όπου οι καταστάσεις γύρω από το παιδί αλλάζουν ταχύτατα και αυτό έχει ανάγκη τη σταθερότητα,
- την επικοινωνία με τον απόντα γονέα: η επικοινωνία με τον ικανό, υποστηρικτικό και ομαλά προσαρμοσμένο πατέρα που δεν έχει την επιμέλεια, δείχνει να υποστηρίζει το παιδί και ιδιαίτερα το αγόρι, ενώ η συνεχής

ανάμειξη της μητέρας όταν δεν έχει την επιμέλεια δείχνει να προτρέπει σε διαμάχες, κυρίως μεταξύ του παιδιού και της θετής μητέρας,

- την ύπαρξη ή μη υποστηρικτικών συστημάτων όπως το σχολείο ή το κέντρο ημέρας για το παιδί, οι φίλοι, η ευρύτερη οικογένεια που περιλαμβάνει την γιαγιά, τον παππού, τα βιολογικά και τα θετά αδέρφια. Η θερμή, υποστηρικτική σχέση του παιδιού με τα άτομα και τις δομές του προσδίδει ασφάλεια, σταθερότητα και δομημένο ή προβλέψιμο περιβάλλον αντίστοιχα, σε μια περίοδο που η ρουτίνα του έχει διακοπεί» (Λουμάκου· Μπρουσκέλη, 2010, σελ. 111).

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω όταν ο γονέας ενός παιδιού ξαναπαντρεύεται – και συνήθως έτσι γίνεται – μπορεί να εμφανιστούν προβλήματα προσαρμογής. Στον αυξανόμενο αριθμό οικογενειών που δημιουργούνται, οι δυσκολίες του ετεροθαλούς παιδιού, όπως και τα προβλήματα του θετού γονέα είναι πολλά. Έρευνες στην ψυχολογία δείχνουν ότι όταν οι γονείς ξαναπαντρεύονται, υποβάλλουν τα παιδιά σε κάποιο βαθμό τραυματικής εμπειρίας. Οι ερευνητές έχουν διαπιστώσει ότι τα παιδιά τα οποία ζουν σε καινούρια (από νέο γάμο) σπιτικά βιώνουν υψηλότερα επίπεδα αβεβαιότητας, ανασφάλειας και πίεσης. Η πλειοψηφία του αρχικού δείγματος των διαζευγμένων στην έρευνα της Βιρτζίνια τελικά ξαναπαντρεύτηκε. Στις οικογένειες όπου ο ένας γάμος ήταν πρόσφατος, τα αγόρια και τα κορίτσια παρουσίαζαν σημαντικά προβλήματα αντικοινωνικής συμπεριφοράς, ειδικά οι νεαροί και νεαρές έφηβοι. Δύο χρόνια μετά την πραγματοποίηση του καινούριου γάμου, η συμπεριφορά, τόσο των αγοριών όσο και των κοριτσιών, φάνηκε να βελτιώνεται.

Όταν ο γονέας που βρίσκει νέο σύζυγο είναι του ίδιου φύλου με το παιδί, υπάρχει μεγαλύτερος κίνδυνος να εμφανιστούν ψυχολογικά προβλήματα. Βεβαίως, τα ευρήματα αυτά είναι στατιστικά και αντικατοπτρίζουν απλώς έναν ελάχιστο αυξημένο κίνδυνο. Υπάρχουν, φυσικά, πολλά παραδείγματα θετών γονέων που φέρνουν μεγάλη ευτυχία και ανακούφιση στα παιδιά που υιοθετούν. Οι προστριβές, η ζήλια και η αμφιθυμία, που είναι συνηθισμένα χαρακτηριστικά στις σχέσεις θετού παιδιού – θετού γονέα, μπορούν να ξεπεραστούν με συναισθηματική συμμετοχή. Αυτό σημαίνει ότι ο γονιός πρέπει να προσπαθήσει να δει τα πράγματα από την πλευρά του παιδιού –

αυτό είναι το πιο σωστό πράγμα που μπορεί να κάνει ο γονέας.

Εκείνο που μπορεί να είναι περισσότερο καταστροφικό από το φόβο της ζήλιας, και που προκαλείται από τον καινούριο γάμο, είναι ο φόβος της εγκατάλειψης που νιώθει το παιδί όταν οι γονείς αφοσιώνονται συνεχώς στη νέα τους σχέση και τους δίνουν προτεραιότητα σε σύγκριση με τη σχέση με το παιδί τους.

Για ορισμένα παιδιά το τραύμα είναι δυνατόν να μετριαστεί αν οι γονείς χειριστούν με τέτοιο τρόπο τα πράγματα ώστε τα παιδιά τους να προστατευθούν από τα πιο δυσάρεστα χαρακτηριστικά ενός γάμου που θα χειροτερέψει την κατάσταση. Στην ιδανική περίπτωση, η επικοινωνία με το γονέα που έφυγε θα πρέπει να είναι συχνή, χωρίς ζήλια και συναγωνισμό για στοργή. Δυστυχώς, ειδικά όταν υπάρχει στην οικογένεια βία, η επαφή με τον απόντα γονέα μπορεί να δηλητηριάσει την ατμόσφαιρα και να είναι ριψοκίνδυνη (Herbert 1998)

16. ΕΝΩΣΗ ΤΩΝ ΔΥΟ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΩΝ

Όταν δύο οικογένειες πρόκειται να ενωθούν, μπορεί να προκύψουν έντονα προβλήματα και ιδιαίτερα αν ο νέος/α σύζυγος έχει παιδιά. Αν και τα παιδιά έχουν την ευκαιρία να δημιουργήσουν όμορφες φιλίες με τα ετεροθαλή αδέρφια τους, ωστόσο, μπορεί να προκύψουν και έντονες αντιπαλότητες. Κανένας όμως από τους συζύγους δεν μπορεί να προβλέψει την πορεία αυτών των σχέσεων, μπορεί όμως να ελέγξει την κατεύθυνσή τους. Φυσικά πολλά εξαρτώνται από τον αριθμό των παιδιών και από το ποσό κοντινές είναι οι ηλικίες τους. Αν τα παιδιά του ενός γονιού είναι πολύ μικρά και του άλλου έφηβοι, όλοι μπορεί να χαρούν μ' αυτή την ένωση. Τα μεγαλύτερα παιδιά συχνά θέλουν να βοηθούν στη φροντίδα και το παιχνίδι των μικρότερων και αλληλοθαυμάζονται. Τα μικρά παιδιά συνήθως καλοδέχονται ευκολότερα τα μεγαλύτερα τη ζωή τους.

Προβλήματα προκύπτουν όταν παιδιά με κοντινές ηλικίες ζητούν το ίδιο είδος φροντίδας από τους γονείς. Το φύλο παίζει σημαντικό ρόλο. Τα κορίτσια και τα αγόρια σε κοντινές ηλικίες μπορεί να ανταγωνίζονται σκληρά, να τσακώνονται και να χτυπιούνται. Αυτό μπορεί να γίνει ένας εφιάλτης για τους γονείς.

Πριν από το γάμο λοιπόν, είναι σημαντικό για τα παιδιά που πρόκειται να ενωθούν σε μία οικογένεια, οι γονείς να μιλήσουν με κάθε παιδί ξεχωριστά, για να μάθουν τα

συναισθήματά του. Έτσι, θα θέσουν τις βάσεις για τη μελλοντική τους σχέση, ενώ συγχρόνως θα δείξουν το ενδιαφέρον τους για το κάθε παιδί. Με αυτή τη συζήτηση θα κάνουν το πρώτο βήμα προς τα θετά παιδιά και θα διαβεβαιώσουν τα δικά τους ότι τα αγαπούν το ίδιο με πριν.

Αυτό όμως που φοβούνται περισσότερο τα παιδιά σε μια οικογένεια που τώρα ενώνεται είναι με μια λέξη, η αδικία. Φοβούνται ότι τα άλλα παιδιά θα παίρνουν περισσότερα υλικά αγαθά και δώρα στα γενέθλια ή στις άλλες γιορτές, φοβούνται το γεγονός ότι θα πρέπει να μοιράζονται τη μητέρα τους, βαθιά μέσα τους ανησυχούν για τη μεροληψία. Θα αγαπά η μητριά μου περισσότερο τα παιδιά της από εμένα; Θα αγαπά ο γονιός μου περισσότερο εμένα από τα ετεροθαλή αδέρφια μου; Ή θα έρχομαι πάντα δεύτερος; Αυτό που φοβούνται περισσότερο είναι να μην χάσουν την επαφή τους με το βιολογικό γονιό.

Αυτοί οι φόβοι δεν είναι παράλογοι. Είναι λυπηρό αλλά αληθινό ότι πολλοί γονείς δείχνουν μεγαλύτερη προτίμηση στα δικά τους παιδιά παρά στα θετά τους. Άλλοι υποχωρούν δίνοντας προτεραιότητα στα παιδιά του συζύγου για να μην κατηγοριοποιηθούν για μεροληψία. Για να είναι λοιπόν οι γονείς ήσυχοι, θα πρέπει να είναι τρομερά δίκαιοι. Θα πρέπει να είναι τρομερά οργανωτικοί για να αποφύγουν να δημιουργηθούν αρνητικά συναισθήματα ανάμεσα στα παιδιά. Είναι ανάγκη να ανταμείβεται κάθε ιδιαίτερη συνεργασία. Στην καθημερινή ζωή το βάρος της ανάμεικτης οικογένειας είναι πολύ μεγαλύτερο από αυτό των ενωμένων οικογενειών, γιατί τα παιδιά πάντα αναζητούν αποδείξεις ανισότητας. Μέχρι να περάσει το τεστ ο κάθε γονιός, δε θα υπάρξει πίστη και εμπιστοσύνη στην οικογένεια.

Επίσης, πολλά παιδιά παρουσιάζουν μια άσχημη συμπεριφορά, δημιουργώντας μικρά ή μεγάλα προβλήματα στο σχολείο. Δεν θα πρέπει να κυριεύει τους γονείς ο θυμός. Η άσχημη συμπεριφορά μπορεί να είναι μια προσπάθεια ενός παιδιού να ξανασμίξει η οικογένεια που είχε πριν το γάμο. Το παιδί αυτό μπορεί να νιώσει περιθωριοποιημένο και πολύ δυστυχισμένο και ο μόνος τρόπος να το δείξει είναι ίσως η κακή συμπεριφορά. Φυσικά, η συμπεριφορά του μπορεί να είναι δείγμα ότι θέλει να ζήσει με τον άλλο βιολογικό του γονιό. Γι' αυτό οι γονείς θα πρέπει να λαμβάνουν πολύ σοβαρά υπόψη τους αυτές τις ενδείξεις. Είναι καλό να υπάρξει μια συζήτηση με το παιδί προκειμένου να μάθουν τις ανησυχίες του. Αν η ευκαιρία να ζήσει με τον άλλο τον γονιό όντως υφίσταται, είναι δίκαιο να αφήσουν το παιδί να δοκιμάσει. Ο άλλος γονιός μπορεί να είναι ικανός και να το επιθυμεί. Στις ανάμεικτες οικογένειες υπάρχουν πολλά μέλη, πολλή φασαρία και περισσότερο χάος. Κάθε παιδί χρειάζεται

να περάσει και λίγο χρόνο ήσυχα.

Οι ανάμεικτες οικογένειες όμως έχουν και τα καλά τους. Όταν λειτουργούν σωστά, προσφέρουν την ευκαιρία μακροχρόνιας φιλίας ανάμεσα στα ετεροθαλή αδέρφια που διαρκεί μέχρι την ενήλικη ζωή τους. Οι οικογενειακές συγκεντρώσεις είναι γεμάτες ζωντάνια και γέλιο (Judith Wallerstein-Sandra Blakeslee, 2003).

17. ΨΥΧΟΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ

17.1. ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

Εκτός από τις παρεμβάσεις με επίκεντρο τα παιδιά, υπάρχουν οι παρεμβάσεις με επίκεντρο τους γονείς, είτε με στόχο να γίνουν καλύτερες οι σχέσεις τους με τα παιδιά, είτε με στόχο την προσωπική τους προσαρμογή στα νέα δεδομένα. Τα προγράμματα αυτά βοηθούν τους γονείς να έρθουν σε επαφή με τα δικά τους συναισθήματα για το διαζύγιο, να καταλάβουν περισσότερο με ποιο τρόπο τα παιδιά τους βίωσαν το διαζύγιο και τη γνώμη τους για αυτό, αλλά και να επικοινωνήσουν με τα παιδιά τους πολύ πιο αποτελεσματικά για θέματα που αφορούν το διαζύγιο (Λουμάκου· Μπρουσκέλη, 2010).

Παρεμβάσεις με στόχο τη μείωση των αρνητικών συνεπειών του διαζυγίου στα παιδιά – στρατηγικές στήριξης.

Παρά την ύπαρξη «θετικών» πλευρών στη λήξη ενός γάμου με διαζύγιο, αυτό παραμένει κατά κύριο λόγο ένα γεγονός ζωής που το παιδί καλείται να αντιμετωπίσει με επιτυχία, προκειμένου να μην επηρεαστεί αρνητικά η εξελικτική του πορεία. Αυτή η προσπάθειά του παιδιού μπορεί να βοηθηθεί από:

- Τα εκπαιδευτικά προγράμματα που απευθύνονται σε γονείς, και συγκεκριμένα, προγράμματα που επιμορφώνουν σχετικά με το ρόλο του γονέα, ή και προγράμματα ειδικά για χωρισμένους γονείς. Στην Ελλάδα, τα εκπαιδευτικά προγράμματα που απευθύνονται σε γονείς, δεν αποτελούν εξολοκλήρου παρεμβάσεις με στόχο το χειρισμό καταστάσεων που προκύπτουν από το διαζύγιο. Ωστόσο, κάτι τέτοιο θα ήταν ιδιαίτερα χρήσιμο, αφού οι γονείς συνήθως είναι ενήμεροι για τα εξής: α) ότι πρέπει να μειώσουν τις συγκρούσεις, β) ότι πρέπει να αποφεύγουν να μεταχειρίζονται τα παιδιά ως

μέρος της σύγκρουσης, και γ) ότι πρέπει να έχουν καλή σχέση με τα παιδιά τους. Όμως, συνήθως αντιλαμβάνονται ελάχιστα τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν τα παιδιά τους κατά τη διάρκεια της όλης διαδικασίας. Επιπλέον, οι έρευνες δείχνουν ότι μετά το διαζύγιο οι γονείς δυσκολεύονται να διατηρήσουν τις καλύτερες συμπεριφορές γονεϊκότητας όπως το να ελέγχουν τις δραστηριότητες του παιδιού, να προσφέρουν ζεστασιά και στήριξη και να τηρούν τους κανόνες με συνέπεια.

- Μια Κοινωνική Πολιτική που να αναγνωρίζει τις οικονομικές δυσκολίες που αντιμετωπίζει ο γονέας που έχει την επιμέλεια του παιδιού, οι οποίες με τη σειρά τους προκαλούν άγχος και επηρεάζουν την ικανότητά του να συνεχίζει να υποστηρίζει αποτελεσματικά το ρόλο του γονέα. Η οικονομική δυσκολία του γονέα είναι πιθανόν να οδηγήσει σε σημαντικές αλλαγές στην καθημερινότητα του παιδιού (όπως μετακόμιση, αλλαγή σχολείου και τα λοιπά) που με τη σειρά τους αυτές επηρεάζουν την ευημερία του παιδιού.
- Οι αρνητικές συνέπειες του διαζυγίου αλλά και η αντίληψη της κοινωνίας σχετικά με την ύπαρξη δυσκολιών σε μία οικογένεια με χωρισμένους γονείς, στιγματοποιεί τα συγκεκριμένα παιδιά. Ωστόσο, την τελευταία δεκαετία, τουλάχιστον στην Ευρώπη, το διαζύγιο αντιμετωπίζεται από πολύ μεγαλύτερο ποσοστό ανθρώπων ως πιθανή εξέλιξη κάθε γάμου. Επομένως, αποτελούν σημαντικές παρεμβάσεις οι εξής: το να συμβουλεύουν τα παιδιά σχετικά με την εξέλιξη ενός γάμου σε διαζύγιο και η διαβεβαίωση τους ότι δεν είναι τα μόνα στην ίδια κατάσταση και η ενημέρωσή τους σχετικά με την ύπαρξη πολλών οικογενειών που λειτουργούν αποτελεσματικά και μετά το διαζύγιο (Λουμάκου· Μπρουσκέλη, 2010).

17.2. ΓΙΑ ΤΟ ΠΑΙΔΙ

Τα προγράμματα που αναφέρονται σε παιδιά βοηθούν με το να καθυστερήσουν τα παιδιά από τα αρνητικά τους, εξηγώντας τα θέματα στα οποία υπάρχουν απορίες και παρέχοντας προτάσεις σε πρακτικά προβλήματα προς επίλυση. Συνήθως πραγματοποιούνται στο σχολείο και ο στόχος τους είναι εκπαιδευτικός και θεραπευτικός. Οι τεχνικές που χρησιμοποιούνται μεταξύ άλλων είναι η αφήγηση ιστοριών, το παιχνίδι ρόλων, η χρήση οπτικοακουστικού υλικού, οι ασκήσεις με στόχο την επίλυση προβλημάτων σχέσεων, η ζωγραφική, η δημιουργία εφημερίδας

από την ομάδα ή ενός τηλεοπτικού προγράμματος με θέμα το διαζύγιο.

Η αποτελεσματικότητα όλων αυτών των προγραμμάτων έχει αποδειχθεί σε αρκετές περιπτώσεις. Η αξιολόγησή τους δείχνει ότι είναι αποτελεσματικά όσον αφορά τα προβλήματα συμπεριφοράς, την επίδοση του μαθητή, τη διευκόλυνση της προσαρμογής του αλλά και το άγχος που βιώνει. Ανάλογα ήταν και τα αποτελέσματα προγράμματος με στόχο να αναπτύξουν ικανότητες τα παιδιά να χειρίζονται αγχώδης καταστάσεις, όπως το διαζύγιο και η μεταγραφή σε νέο σχολείο. Τα οφέλη του προγράμματος ήταν φανερά όσον αφορά την ικανότητα των παιδιών να βρίσκουν αποτελεσματικές λύσεις.

Ωστόσο, ενώ η έρευνα συνήθως επικεντρώνεται σε παράγοντες προσαρμογής που έχουν σχέση με τα χαρακτηριστικά του παιδιού, όπως η ηλικία και το φύλο, οι παρεμβάσεις έχουν στόχο να βοηθήσουν τα παιδιά να καταλάβουν τη σημασία του διαζυγίου και να αναπτύξουν τις απαραίτητες δεξιότητες χειρισμού της κατάστασης.

Όπως και για κάθε άλλη οικογένεια, έτσι και για την οικογένεια με χωρισμένους γονείς πρέπει να υπάρχει απόλυτη ειλικρίνεια, ψυχραιμία σε καταστάσεις ψυχικής έντασης και σεβασμό στην ανάγκη του παιδιού για επαφή και με τους δύο γονείς του (Λουμάκου· Μπρουσκέλη, 2010). «Συνήθως, οι γονείς που προσαρμόζονται με επιτυχία στην εξέλιξη αυτή, είναι σε θέση να βοηθήσουν και το παιδί τους να προσαρμοστεί ομαλά, αρκεί:

- Να ακούν τις ερωτήσεις και τα σχόλια του παιδιού τους. Είναι πιθανόν η απορία ή το σχόλιό του να κρύβουν βαθύτερες ανησυχίες. Αν, για παράδειγμα, ανησυχεί για την ώρα που θα το παραλάβουν, είναι πιθανόν να ταλαιπωρείται από φόβους εγκατάλειψης.
- Να μένουν ανοιχτοί στις ανάγκες του παιδιού τους. Να καθησυχάζουν ή να εξηγούν όπου χρειάζεται, αλλά να του δίνουν προσωπικό χρόνο και να είναι προετοιμασμένοι, αν χρειαστεί, να αναζητήσουν εξωτερική βοήθεια από συμβούλους, θεραπευτές, ομάδες στήριξης.
- Να δημιουργήσουν νέες «παραδόσεις» και ιεροτελεστίες. Να παρουσιάσουν νέους τρόπους οργάνωσης και τέλεσης οικογενειακών εκδηλώσεων, όπως γιορτές και διακοπές. Να υιοθετήσουν νέα τελετουργικά και συνήθειες όπως, για παράδειγμα, το ψήσιμο χριστουγεννιάτικων γλυκών μία συγκεκριμένη μέρα του χρόνου, και να το διατηρήσουν ως ένα νέο ετήσιο έθιμο.

- Να διατηρήσουν την επαφή του παιδιού με τους συγγενείς του συζύγου. Ειδικά αν το παιδί είχε συνηθίσει την πολύ συχνή επαφή, για παράδειγμα με τα ξαδέρφια του ή τους παππούδες του, είναι ωφέλιμο για αυτό να διατηρήσει- τουλάχιστον- μέρος των επαφών του.
- Να αφήσουν επαρκή χρόνο για την προσαρμογή όλων. Ακόμη και οι γονείς χρειάζονται χρόνο για να θρηνησουν για την απώλεια και στη συνέχεια να προχωρήσουν με νέες δυνάμεις.
- Να βεβαιώσουν το παιδί ότι δεν πρόκειται για δικό του λάθος. Ωστόσο, δεν πρέπει να δίνεται υπερβολική έμφαση σε αυτό το θέμα. Η αίσθηση ευθύνης του παιδιού για το χωρισμό απαντάται πιο συχνά σε ηλικίες μικρότερες των 7 ετών, αν και είναι πιθανόν να διαπιστωθεί και σε μεγαλύτερες ηλικίες.
- Να βεβαιώσουν για την ασφάλεια του παιδιού, καθώς και τη δυνατότητά του να επικοινωνεί και με τους δύο γονείς. Η αίσθηση της απώλειας της ασφάλειας αποτελεί βασικό παράγοντα κακής προσαρμογής του παιδιού. Η τήρηση της ρουτίνας της καθημερινότητάς του ως έχει, κατά το δυνατόν, η παραμονή στο υπνοδωμάτιό του, η διατήρηση των αγαπημένων του παιχνιδιών ενδυναμώνουν το αίσθημα της ασφάλειας του παιδιού. Επιπλέον, το παιδί χρειάζεται να γνωρίζει ότι είναι δυνατόν να έρθει άμεσα σε επαφή με τον γονέα που δεν έχει την επιμέλεια, έστω μέσω τηλεφωνικής ή ηλεκτρονικής επικοινωνίας.
- Να διατηρήσουν το πρόγραμμα, την καθημερινότητα, τη ρουτίνα. Ακόμη και αν κάποια πράγματα άλλαξαν, πολλά άλλα παραμένουν τα ίδια και δεν έχει αλλάξει τελείως ο κόσμος τους.
- Να παραμείνουν σταθεροί σε θέματα πειθαρχίας. Πρόκειται και πάλι για την τήρηση σταθερότητας σε ό, τι γνώριζε μέχρι τώρα το παιδί. Το παιδί χρειάζεται να γνωρίζει ότι παραμένουν οι ευθύνες του απέναντι στον γονέα του ότι οι βασικές του υποχρεώσεις δεν έχουν αλλάξει. Αν οι γονείς αλλάξουν συμπεριφορά λόγω τύψεων ή επειδή θεωρούν ότι δεν μπορούν να επιβαρύνουν με άλλες ευθύνες το παιδί, το φοβίζουν και επιβεβαιώνουν την εντύπωσή του ότι τα πράγματα έχουν αλλάξει ριζικά και μάλλον η κατάσταση είναι σοβαρή.
- Να μην τοποθετούν στη μέση το παιδί. Είναι δελεαστικό πολλές φορές το γεγονός ότι το παιδί βλέπει συχνά τον πρώην σύντροφο και, συνεπώς, θα μπορούσε να του μεταφέρει μηνύματα. Αυτό όμως επιβαρύνει ιδιαίτερα το

παιδί και επιπλέον, εκτίθεται όταν το μήνυμα οδηγήσει σε αρνητική αντίδραση» (Λουμάκου· Μπρουσκέλη, 2010, σελ. 123).

Τέλος υπάρχουν εξαιρετικά βιβλία- παραμύθια, όπως: «Όταν η μαμά και ο μπαμπάς χωρίζουν» της Marge Heegard, « Ο μπαμπάς δεν μένει πια μαζί μας» της Μπέτι Μπέγκεχολντ, «Η οικογένεια μου αλλάζει» του Pat Thomas, «Πάκι, Τα παιδιά δεν χωρίζουν ποτέ» της Ρένας Ρώσση- Ζαΐρη, «Ο χιονάνθρωπος πήρε την μαμά» της Βούλα Μαστόρη, « Η Μίλη, η Μόλη και οι μπαμπάδες τους» του Gill Pittar, « Ροζ Μπλε» της Ιωαννίδου Όλγας, που βοηθούν τα παιδιά να μάθουν να έρχονται αντιμέτωπα με την θλίψη που ακολουθεί το διαζύγιο.

18. ΖΗΤΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΒΟΗΘΕΙΑ ΤΟΥ ΕΙΔΙΚΟΥ

Σε κάθε μορφή ψυχοθεραπείας ή συμβουλευτικής υποστήριξης μετά το χωρισμό των γονέων, ο ειδικός προσπαθεί να δημιουργήσει ένα κλίμα όπου το κάθε μέλος της οικογένειας νιώθει ότι τα αισθήματα και οι αντιλήψεις του γίνονται κατανοητά και λαμβάνονται σοβαρά υπόψη, χωρίς όμως να αποδέχεται την πίεση για «συμμαχία» με τον ένα ή τον άλλο γονέα. Με βάση την μακρόχρονη κλινική τους εμπειρία με μονογονεϊκές οικογένειες, οι Morawetz και Walker (1984) αναφέρουν τις ακόλουθες χρήσιμες υποθέσεις για τον ειδικό σε σχέση με τον μονό-γονέα κατά την αρχική φάση της θεραπείας.

1. Ο μονός-γονέας μπορεί να διακατέχεται από έντονη αμφιβολία σχετικά με την χρησιμότητα μιας κατάστασης στην οποία πρέπει να δεχθεί συμβουλές από ειδικούς.
2. Ο μονός-γονέας που φέρνει τα παιδιά για θεραπεία μπορεί να φοβάται ότι ο θεραπευτής θα τον κατηγορήσει για την αποτυχία του/της.
3. Ο μονός-γονέας, προσπαθώντας να δικαιωθεί για το έντονο αίσθημα της αποτυχίας του/της, επιζητεί τη συμμαχία με το θεραπευτή ενάντια στον/στην πρώην σύζυγο.
4. Μορφές συμπεριφοράς που παρουσιάζονται ως παθολογικά συμπτώματα μπορεί να αποτελούν φυσιολογικές αντιδράσεις σε ένα συγκεκριμένο στάδιο του χωρισμού ή της διαδικασίας του θρήνου.

5. Μερικές οικογένειες επιζητούν θεραπεία αφού έχει περάσει η αρχική περίοδος της κρίσης του χωρισμού και η οικογένεια φαίνεται να έχει συνέλθει από το αρχικό έντονο βίωμα του συναισθηματικού τραύματος.

Επίσης, οι Morawetz και Walker αναφέρουν τις ακόλουθες χρήσιμες υποθέσεις για τον ειδικό αναφορικά με τα παιδιά των μονογονεϊκών οικογενειών κατά την αρχική φάση της θεραπείας:

- 1) Τα παιδιά που τα φέρνουν οι γονείς τους για θεραπεία παρουσιάζουν ποικίλες αντιδράσεις. Μπορεί να συμπεριφέρονται με τρόπο επιθετικό, προκλητικό ή να απομονώνονται. Ο θεραπευτής πρέπει να κατανοεί ότι οι αρχικές αυτές αρνητικές αντιδράσεις των παιδιών για θεραπεία είναι δυνατόν να προέρχονται από πολλές αιτίες. Το παιδί μπορεί να νιώθει ντροπή ή θυμό επειδή κατηγορείται για προβληματική συμπεριφορά, ή μπορεί να νομίζει ότι θα του ζητηθεί ξανά να «πάρει το μέρος» του ενός ή του άλλου γονέα (Χατζηχρήστου, 1999).
- 2) Είναι σημαντικό για το θεραπευτή να περιμένει ότι κάθε παιδί θα αντιμετωπίσει με διαφορετικό τρόπο το χωρισμό των γονέων του και ότι μερικές μορφές συμπεριφοράς, οι οποίες μπορεί να φαίνονται παθολογικές, αποτελούν συνήθεις αντιδράσεις θρήνου για την απώλεια ενός ατόμου. Οι αντιδράσεις των παιδιών συσχετίζονται με ποικίλους παράγοντες, μεταξύ των οποίων είναι: το στάδιο της ψυχοκοινωνικής ανάπτυξης του παιδιού, οι αξίες του συγκεκριμένου συστήματος οικογένειας, η θέση του παιδιού στη δομή της οικογένειας και στις «συμμαχίες» των μελών, οι συνθήκες του διαζυγίου και η αντιμετώπισή του από τους γονείς και τα μέλη της εκτεταμένης οικογένειας, καθώς και η αναδιοργάνωση των σχέσεων, άλλοι παράγοντες που προκαλούν επιπρόσθετο άγχος. Όπως οικονομικές δυσκολίες ή η μετακόμιση σε καινούργια γειτονιά ή σχολείο (Χατζηχρήστου, 1999, σελ.170).
- 3) Αν και οι αντιδράσεις του κάθε παιδιού διαφέρουν, υπάρχουν ορισμένες συνήθεις αντιδράσεις στο χωρισμό των γονέων τους σε κάθε στάδιο της ανάπτυξής τους, οι οποίες έχουν περιγραφεί αναλυτικά με βάση τα αποτελέσματα ερευνών (Χατζηχρήστου, 1999, σελ.170).

Για να υπάρξει μια ειλικρινή επικοινωνία ανάμεσα στο θεραπευτή και τα παιδιά, θα πρέπει ο θεραπευτής να αποφεύγει να πάρει «θέση» υπέρ του ενός ή του άλλου γονέα. Τα παιδιά είναι ευαίσθητα και ανησυχούν ιδιαίτερα για τη θλίψη και τον πόνο

των γονέων τους. Ο θεραπευτής είναι απαραίτητο να υποθέτει ότι, αν και ένα παιδί σπάνια θα υποστηρίξει τον απόντα γονέα όταν ο άλλος είναι παρών, κρυφά ελπίζει και επιθυμεί να μην πάρει ο θεραπευτής τη θέση κανενός γονέα εναντίον του άλλου (Morawetz & Walker, 1984). Μόνον έτσι το παιδί μπορεί να νιώσει ότι οι βαθύτερες εσωτερικές του ανησυχίες, που αποτελούν και την αιτία της προβληματικής του συμπεριφοράς, γίνονται κατανοητές και σεβαστές (Χατζηχρήστου, 1999).

Τα ζητήματα που εξετάζονται και συζητιούνται στις συμβουλευτικές παρεμβάσεις για τους ενήλικους μετά το χωρισμό, συνήθως περιλαμβάνουν τα ακόλουθα: το θρήνο για την απώλεια της πυρηνικής οικογένειας και του/της συζύγου, τη μοναξιά, το θυμό και άλλα έντονα συναισθήματα, τη μετάβαση σε μια άλλη κατάσταση –του μόνου-γονέα και του ενήλικου– χωρίς συντροφική σχέση, οικονομικά προβλήματα, θέματα εργασίας, την καθημερινή φροντίδα του σπιτιού και της οικογένειας, τις αλλαγές στις σχέσεις με τον/την πρώην σύζυγο και τους συγγενείς, τα υποστηρικτικά δίκτυα, την αναζήτηση άλλου συντρόφου και την δημιουργία συντροφικής σχέσης, το δεύτερο γάμο. Όσον αφορά τα παιδιά, τα ζητήματα που εξετάζονται περιλαμβάνουν τα ακόλουθα: την ενημέρωση των γονέων ούτως ώστε να κατανοήσουν τις αντιδράσεις των παιδιών και να διευκολύνουν την έκφραση των συναισθημάτων τους, τη δημιουργία κατάλληλου κλίματος στην οικογένεια για να συζητηθούν οι λόγοι που ώθησαν στο διαζύγιο και οι ανησυχίες των παιδιών, τη ρύθμιση ζητημάτων που σχετίζονται με την ανάθεση της επιμέλειας και την εξέταση του μεταβατικού σταδίου για τους γονείς που έχουν την επιμέλεια και, κατά συνέπεια, τις κυριότερες ευθύνες για την ανάπτυξη και ανατροφή των παιδιών. Επίσης, αναλύονται η σπουδαιότητα της κατάλληλης ανατροφής των παιδιών και της συνέπειας στις μεθόδους πειθαρχίας (Kurdek, 1981), η σπουδαιότητα της επικοινωνίας των παιδιών και με τους δυο γονείς, η διατήρηση των συχνών και συνεπών επισκέψεων από το γονέα που δεν έχει την επιμέλεια (Wallerstein & Kelly, 1980) και η σημασία της αποφυγής συγκρούσεων μεταξύ των γονέων και συγκρούσεων σχετικά με την αφοσίωση και την πίστη προς τον ένα ή τον άλλο γονέα. Τέλος, οι γονείς εκπαιδεύονται σε συγκεκριμένες μεθόδους και τρόπους ποιοτικής επικοινωνίας με τα παιδιά, μεθόδους διαπαιδαγώγησης και τήρησης των ορίων, καθώς και σε τεχνικές διαπραγμάτευσης και επίλυσης των συγκρούσεων. Οι συμβουλευτικές παρεμβάσεις είναι πολύ βοηθητικές και για τους δύο γονείς (Χατζηχρήστου, 1999, σελ.171) .

Οι ψυχολογικές αντιδράσεις των παιδιών λοιπόν, είναι ποικίλες. Γι' αυτό και η προσαρμογή τους μετά το διαζύγιο αποτελεί ένα σημαντικό στόχο της

συμβουλευτικής. Στις συμβουλευτικές παρεμβάσεις με τα παιδιά (οι οποίες διαφοροποιούνται ανάλογα με την ηλικία τους, το στάδιο ανάπτυξής τους και το χρονικό διάστημα στη διαδικασία του διαζυγίου) τα ζητήματα που εξετάζονται περιλαμβάνουν: έκφραση των συναισθημάτων και της θλίψης τους για την απώλεια της αρχικής μορφής της οικογενειακής τους ζωής και της φυσικής παρουσίας του ενός γονέα σε καθημερινή βάση, κατανόηση των λόγων του διαζυγίου, αντιμετώπιση πιθανών ενοχών που αισθάνεται το παιδί, αποδοχή των αρνητικών συναισθημάτων και επιβεβαίωση ότι πρόκειται για φυσιολογικά συναισθήματα σ' αυτή την περίοδο, επιβεβαίωση της αγάπης των γονέων τους, προσαρμογή στις αλλαγές της οικογενειακής τους κατάστασης, προσαρμογή στο πρόγραμμα επισκέψεων και επαφής του παιδιού με τον γονέα που δεν έχει την επιμέλεια, έκφραση των αισθημάτων που προέρχονται από τις συγκρούσεις σχετικά με την αφοσίωση και πίστη προς τον ένα ή τον άλλο γονέα, εξέταση των πιθανών τρόπων αντιμετώπισης συγκεκριμένων δυσκολιών καθώς και συναισθηματική υποστήριξη από φίλους και συγγενείς. Ο πλέον κατάλληλος χρόνος για τη συμβουλευτική υποστήριξη των παιδιών είναι το αρχικό διάστημα (μεταξύ πρώτου και έκτου μήνα) μετά το χωρισμό των γονέων (Wallerstein & Kelly, 1977). Τότε υπάρχει μεγαλύτερη πιθανότητα για αποτελεσματικότερες αλλαγές στο σύστημα της οικογένειας που μεταβάλλεται. Επιπρόσθετα, επειδή πολλές αποφάσεις σχετικά με τα παιδιά λαμβάνονται εκείνο το χρονικό διάστημα, η συμβουλευτική παρέμβαση παρέχει μια ευκαιρία για ευρύτερη διερεύνηση των συνεπειών και των εναλλακτικών λύσεων (Χατζηχρήστου, 1999).

20. ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ

Θα πρέπει στην αρχή να ξεκαθαρίσουμε κάτι πολύ σημαντικό: οι ειδικοί φαίνεται να συμφωνούν ότι οι γονείς που βιώνουν εντάσεις στον γάμο τους αποτελούν λανθασμένα πρότυπα για τα παιδιά τους, κυρίως σε ό, τι αφορά τις σχέσεις τους με άλλους. Τα παιδιά που βλέπουν τον πατέρα και την μητέρα τους να συμπεριφέρονται ο ένας στον άλλον με επιθετικότητα, εριστικότητα ή περιφρόνηση είναι αρκετά πιθανό να έχουν δυσκολίες στις σχέσεις τους με τους φίλους τους και αργότερα με τους συντρόφους τους. Επίσης εκδηλώνουν συχνά διαταραχές διαγωγής, αντικοινωνική συμπεριφορά και έχουν χαμηλή σχολική επίδοση. Εξίσου επιβλαβείς επιδράσεις στα παιδιά έχει και η κατάσταση κατά την οποία οι γονείς είναι αδιάφοροι

και απαθείς ο ένας προς τον άλλον. Με άλλα λόγια, δεν είναι το διαζύγιο που πληγώνει τα παιδιά, αλλά η κακή επικοινωνία που μπορεί να υπάρχει μεταξύ των συζύγων και πριν από το διαζύγιο.

Παράλληλα, είναι σημαντικό να διευκρινίσουμε ότι δεν παρουσιάζουν προβλήματα συμπεριφοράς ή ψυχικής υγείας όλα τα παιδιά που βιώνουν τη διάλυση της οικογένειάς τους. Προστατευτικούς παράγοντες αποτελούν κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των παιδιών, όπως η ιδιοσυγκρασία, οι γνωστικές δεξιότητες, η αυτοεκτίμηση και η εικόνα που έχουν για τον εαυτό τους, η καλή ποιότητα της σχέσης ανάμεσα στους γονείς, η παρουσία σημαντικών προσώπων που λειτουργούν υποστηρικτικά (συγγενείς, αδέρφια, συνομήλικοι). Ένας ακόμα προστατευτικός παράγοντας είναι η προσαρμογή των γονέων στο διαζύγιο. Όταν ο γονέας που αναλαμβάνει τη φροντίδα των παιδιών μπορεί να παρέχει κατάλληλη συναισθηματική υποστήριξη και οι προσδοκίες του είναι ανάλογες της ηλικίας των παιδιών, διευκολύνει την προσαρμογή τους. Με άλλα λόγια είναι σημαντικό τα παιδιά να μην επιστρατεύονται, για να φροντίσουν τον γονέα, ούτε πρακτικά ούτε συναισθηματικά. Ο βαθμός στον οποίο τα παιδιά κατανοούν τη διαδικασία του διαζυγίου και τις αλλαγές που αυτό συνεπάγεται, καθώς και οι ψυχολογικές αντιδράσεις τους, εξαρτώνται από την ηλικία τους.

Τα παιδιά προσχολικής ηλικίας, έχουν μεγαλύτερη ανάγκη τους γονείς τους. Οι γονείς είναι αυτοί με τους οποίους αισθάνονται μεγαλύτερη ασφάλεια και ευχαρίστηση, οι φίλοι ακόμα έρχονται δεύτεροι. Ο κόσμος τους περιστρέφεται γύρω από γύρω από τα ίδια και τις δικές τους περιστάσεις, η μαμά και ο μπαμπάς υπάρχουν μόνο μαζί στο ίδιο σπίτι. Είναι πολύ δύσκολο να καταλάβουν τι σημαίνει «δεν ζουν πια μαζί» και ακόμα δυσκολότερο να κατανοήσουν τους λόγους στους οποίους οφείλεται αυτό. Τα παιδιά σχολικής ηλικίας από την άλλη μεριά μπορεί να έχουν ακούσει για διαζύγια, να ακούν καλύτερα τι αυτό σημαίνει, όμως δεν μπορούν να δεχτούν το γεγονός ότι οι γονείς τους δεν είναι αγαπημένοι και χωρίζουν. Γενικότερα τα παιδιά μέχρι την εφηβεία δυσκολεύονται πολύ για να αποδεχτούν το γεγονός. Όσο πιο μικρά είναι, τόσο πιθανότερο είναι να νιώθουν τα ίδια ενοχές για το διαζύγιο, να νομίζουν ότι επειδή ήταν «κακά» παιδιά ή επειδή «κούρασαν» πολύ τους γονείς τους, φταίνε αυτά που φεύγει ο ένας από τους δύο. Γι' αυτό και είναι συνηθισμένο σε περιπτώσεις διαζυγίου να λένε τα παιδιά στους γονείς ότι «δεν θα ξανακάνουν αταξίες» και θα «κάθονται φρόνημα».

Όταν οι συνθήκες του χωρισμού είναι καλές και οι γονείς παραμένουν διαθέσιμοι συναισθηματικά στα παιδιά τους, ώστε να μπορέσουν αυτά να επεξεργαστούν τα περίπλοκα συναισθήματα που νιώθουν, θα μπορέσουν να περάσουν αυτή τη δύσκολη μεταβατική περίοδο χωρίς σοβαρές επιπτώσεις στην ψυχική τους υγεία. Πολλές φορές όμως, έστω προσωρινά, τα παιδιά εκδηλώνουν διαταραχές στην καθημερινή τους συμπεριφορά. Ειδικότερα τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας μπορεί να εμφανίσουν διαταραχές στον ύπνο ή στο φαγητό, επιθετικότητα, παλινδρόμηση μσε προηγούμενες συμπεριφορές και αυξημένη προσκόλληση στον ένα γονέα. Τα παιδιά σχολικής ηλικίας μπορεί να εκδηλώσουν θλίψη και έντονο θυμό, καθώς και αδυναμία συγκέντρωσης και παραμέληση των μαθημάτων τους. Οι έφηβοι μπορούν να απομονωθούν περισσότερο ή αντίθετα να αναζητήσουν διέξοδο εκτός σπιτιού παραμελώντας τις υπόλοιπες υποχρεώσεις τους. Μπορεί να είναι πιο θλιμμένοι ή και οργισμένοι. Αυτό που πρέπει να έχουν οι γονείς κατά νου είναι ότι όλες αυτές οι εκδηλώσεις που στην ουσία είναι εκδηλώσεις πένθους και θλίψης γι' αυτό που χάθηκε είναι αναμενόμενες. Εάν όμως δεν είναι μόνο προσωρινές ή εάν διαταράσσουν συστηματικά και σε μεγάλο βαθμό τη λειτουργικότητα του παιδιού, θα πρέπει να ζητηθεί βοήθεια από ειδικό.

Πολλοί γονείς αναρωτιούνται πως θα μιλήσουν στα παιδιά τους για το διαζύγιο και ανησυχούν μήπως τα στεναχωρήσουν. Συχνά η στιγμή της ανακοίνωσης αναβάλλεται έως τη στιγμή που οι γονείς φτάσουν στο σημείο να μην μπορούν να κρύψουν το χωρισμό. Τα παιδιά όμως αντιλαμβάνονται ότι κάτι δεν πάει καλά, παρευρίσκονται σε τσακωμούς, ακούν ή κρυφακούν σχόλια των γονιών τους ή άλλων συγγενών και βλέπουν την αλλαγή στην διάθεση και στην συμπεριφορά των γονιών του.

Όταν πλέον οι γονείς έχουν αποφασίσει ότι θα χωρίσουν και είναι σίγουρο ότι αυτό επιθυμούν, είναι πολύ σημαντικό μέσα σε πνεύμα συνεργασίας να έχουν κοινή στάση ως προς τα παιδιά τους. Πιο συγκεκριμένα θα πρέπει:

- ο Να εξηγήσουν από κοινού με ήπιο τρόπο τη συμβαίνει: ότι δηλαδή οι δυο τους δεν μπορούν να συνεχίσουν να είναι μαζί και ότι υπάρχουν λόγοι για τους οποίους συμβαίνει αυτό, οι οποίοι θα γίνουν κατανοητοί με τον καιρό. Οι γονείς θα πρέπει να δώσουν σε αυτή τη συζήτηση τη σοβαρότητα που της αρμόζει, όχι παρεμπιπτόντως και με χαμόγελα, με στόχο να «ελαφρύνουν» την κατάσταση.

- Να εκφράσουν την απογοήτευση που νιώθουν και οι ίδιοι για την εξέλιξη αυτή στη σχέση τους. «Δεν επιθυμούσαμε κάτι τέτοιο, όταν πριν χρόνια ερωτητήκαμε, παντρευτήκαμε και ύστερα αποκτήσαμε εσάς... μπορεί να είναι λυπηρό ότι τα συναισθήματα των συζύγων αλλάζουν καμιά φορά στην πορεία, αλλά όταν αυτό συμβαίνει, είναι καλό να το αντιμετωπίζουν. Κρίνουμε ότι είναι προτιμότερο να ζούμε χώρια και χωρίς εντάσεις, παρά μαζί και με συνεχείς διαφωνίες. Έτσι πιστεύουμε ότι θα μπορούμε να είμαστε και καλύτεροι γονείς».
- Να τα διαβεβαιώσουν ότι εξακολουθούν να είναι γονείς τους όπως και πριν, ανεξάρτητα από το γεγονός ότι δεν θα είναι πλέον σύζυγοι και ότι τα αγαπούν και θα είναι δίπλα τους σε κάθε χαρά και λύπη.
- Να τους πουν ότι δεν είναι τα ίδια υπεύθυνα για το χωρισμό, γιατί πολλά παιδιά νιώθουν ενοχές και συνδέουν το χωρισμό των γονιών τους με κάτι που τα ίδια έκαναν (μια αταξία).
- Να τα ενθαρρύνουν να εκφράσουν τα συναισθήματά τους και να διατυπώνουν ερωτήσεις στις οποίες πρέπει να προσπαθούν να δίνουν όσο το δυνατόν πιο ξεκάθαρες απαντήσεις.
- Να συζητούν για τις αλλαγές που θα συμβούν στη ζωή τους, αφού προηγουμένως έχουν διευθετήσει πρακτικά ζητήματα: που θα μείνουν, με ποιόν, πως θα επικοινωνούν και πότε με το γονέα που δεν θα μένει μαζί τους. Το παιδί έχει ακόμη την ανάγκη να νιώσει ότι έχει ακόμα κάποιον έλεγχο κατάστασης, έχει ανάγκη από κάποια προβλεψιμότητα στη ζωή του. Είναι λοιπόν απαραίτητη η παραπάνω πληροφόρηση και διαβεβαίωση. Μάλιστα, στο βαθμό που αυτό είναι εφικτό, μπορεί να εκφράσει και τις δικές του προτιμήσεις και να ληφθούν από κοινού αποφάσεις. Για παράδειγμα μπορεί να πει και αυτό την γνώμη του για το ποιες μέρες είναι καλύτερες για έξοδο με το γονιό που δεν μένει μαζί, μέρες που δεν αναστατώνουν πολύ το πρόγραμμα του.
- Από την άλλη μεριά να μην τα ενισχύσουν στην επιθυμία τους να παρεμβαίνουν και να ελέγχουν πολλές λεπτομέρειες στην καθημερινότητα της οικογενειακής ζωής, όπως: «να έρθει την Κυριακή» ή «να πάμε εκεί

μαζί» ή «δεν θέλω αυτή την ώρα. Θέλω την άλλη...». Οι γονείς παρακινημένοι από την ενοχή τους ότι πλήγωσαν τα παιδιά τους με την απόφαση τους για ένα διαζύγιο, συχνά υποκύπτουν και δίνουν έτσι στα παιδιά περισσότερο εξουσία από όσο πρέπει. Το αποτέλεσμα είναι σύγχυση και ενθάρρυνση διαφόρων φαντασιώσεων για το πώς αυτά θα μπορούσαν να βοηθήσουν τη σχέση των γονιών να αποκατασταθεί. Τα παιδιά έτσι αρχίζουν μια αγωνιώδη προσπάθεια για να τα ξαναβρούν οι γονείς τους και αναλώνουν πολλή ψυχική ενέργεια στο να διαπραγματεύονται όρια και να εκφράζουν έμμεσα τον θυμό τους εξουσιάζοντας τους γονείς. Υπάρχει μια πολύ λεπτή ισορροπία που θα πρέπει να κρατήσουν οι γονείς: πρέπει να μπορούν τα παιδιά να εκφράζουν ελεύθερα τι νιώθουν και τι επιθυμούν, αλλά πρέπει επίσης να ακούσουν από τους γονείς τους ότι «οι αποφάσεις αυτές, όπως και η απόφαση για το διαζύγιο, είναι αποφάσεις των γονιών. Ξέρω ότι σε δυσαρεστούν αλλά έτσι είναι». Ακόμα κι αν ακούγεται παράδοξο, αυτό εμποδίζει τα παιδιά «να χειρίζονται» με διάφορους τρόπους την καθημερινότητα, για να φέρουν τους γονείς κοντά και τα ωθεί να επενδύσουν τον χρόνο, τη σκέψη και την ψυχική τους ενέργεια στη δική τους ζωή, στα ενδιαφέροντα και τους φίλους τους.

- ο Να ενημερώσουν οι γονείς και άλλα σημαντικά άτομα (δασκάλους, συγγενείς, φίλους, γιατρούς κ.α.) για το διαζύγιο και να πουν στο παιδί ότι όλοι είναι ενημερωμένοι, ενθαρρύνοντας το έτσι να χρησιμοποιήσει τους ανθρώπους στο οικείο περιβάλλον του, για να συζητήσει εάν χρειαστεί.

Αν και όλα τα παραπάνω είναι πολύ σημαντικά, ωστόσο συχνά οι γονείς ξεχνούν ότι τα λόγια δεν φτάνουν. Στην πραγματικότητα το σημαντικότερο για ένα παιδί που βιώνει ένα διαζύγιο είναι ο τρόπος με τον οποίο οι γονείς θα χειριστούν την μεταξύ τους σχέση και η στάση που θα κρατήσουν απέναντι στα παιδιά. Συνήθως τα συναισθήματα των συζύγων που εισέρχονται στην διαδικασία του διαζυγίου είναι έντονα: θυμός, ενοχές, ανασφάλεια, πίκρα και απογοήτευση είναι μόνο μερικά από αυτά. Πολλές φορές οι γονείς κατηγορούν ο ένας στον άλλον στα παιδιά, τα οποία χρησιμοποιούνται ως «ενδιάμεσοι» ή ως «σύμμαχοι» του ενός από τους δύο γονείς, με αποτέλεσμα να εισπράττουν την εχθρότητα που αναπτύσσεται μεταξύ των γονέων. Αυτή η ατμόσφαιρα επιβαρύνει τη συναισθηματική κατάσταση των παιδιών και τα

κρατά αιχμάλωτα. Με αποτέλεσμα τα παιδιά να αντιδρούν εκδηλώνοντας προβλήματα συμπεριφοράς.

Το διαζύγιο είναι τουλάχιστον στην αρχή μια δύσκολη περίοδος για όλους. Εάν όμως υπάρχει καλή συνεργασία μεταξύ των γονέων, είναι ίσως λιγότερο επιβλαβές για την ψυχική υγεία ενός παιδιού από την συνέχιση μιας συνύπαρξης που έχει συνεχή και σοβαρά προβλήματα, στα οποία εκτίθενται τα παιδιά. Είναι φυσιολογικό οι γονείς να δυσκολεύονται να χειριστούν την καινούρια κατάσταση του διαζυγίου. Είναι λοιπόν σημαντικό να ζητούν την βοήθεια ειδικών συμβούλων, ώστε να μπορέσουν να εκφράσουν τα συναισθήματά τους, να ελέγξουν τις αντιδράσεις τους και να αναλάβουν την ευθύνη του χωρισμού τους απέναντι στα παιδιά.

21. ΜΕΡΙΚΑ ΠΡΕΠΕΙ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΑ

Ενθαρρύνεται το γονέα και το παιδί να επικοινωνήσουν μεταξύ τους. Συχνά, μετά από ένα διαζύγιο/χωρισμό τον παιδί κυριεύεται από σιγή, είναι σιωπηλό από το σοκ και τη λύπη. Αυτό μπορεί να τρομάζει και να αποξενώνει.

Μέσα από το παιχνίδι, τη ζωγραφική οικογενειακά

δέντρα και ιστορίες, διερευνήστε τον τρόπο με τον οποίο το παιδί σκέφτεται, αισθάνεται και ενεργεί. Οποιαδήποτε ιστορία που έχει ως θέμα της την απώλεια μπορεί να είναι κατάλληλη για να βοηθήσει τα παιδιά να εκφράσουν τις ανησυχίες και τα συναισθήματά τους σχετικά με τη διάλυση της οικογένειάς τους. Μπορείτε ίσως να φτιάξετε τις δικές σας ιστορίες ή να χρησιμοποιήσετε βιβλία με εικόνες ή παιχνίδια για να ενθαρρύνετε την επικοινωνία.

Τα περισσότερα παιδιά αισθάνονται καλύτερα ένα χρόνο μετά την απώλεια, όμως η πορεία της θλίψης διαρκεί συνολικά δύο περίπου χρόνια, όπως και για τους ενήλικες, και ακόμη περισσότερο όταν υπάρχουν ξαφνικές, απρόσμενες κρίσεις.

Φυσικά, αυτό δεν αποκλείει την επιστροφή του πόνου, της λύπης και την επιθυμία να έχει και τους δύο γονείς δίπλα του, σε διακοπές ή σε άλλες συγκεκριμένες εποχές, ή όταν το παιδί είναι άρρωστο. Είναι σκληρό να αντέξει οτιδήποτε του θυμίζει οικογενειακές καταστάσεις και παραδόσεις.

Είναι σημαντικό:

- Να κρατάτε επαφή με την οικογένεια, να είστε διαθέσιμοι όταν σας χρειαστεί και να παρέμβετε εάν σας έχει ζητηθεί.
- Ακούστε το παιδί και δώστε του την ευκαιρία να εκφράσει τη λύπη του και άλλα συναισθήματα, στο βαθμό που θέλει κάθε φορά να τα μοιραστεί.
- Ενθαρρύνεται τα παιδιά να μιλήσουν για το διαζύγιο και για την αίσθηση της απώλειας
- Εξηγήστε τους γιατί νιώθουν έτσι αν είναι απαραίτητο και διευκρινίστε τους ότι είναι φυσικό να αισθάνονται έτσι.
- Να είστε ειλικρινείς και ανοιχτοί στις ερωτήσεις
- Ρωτήστε τα παιδιά τι είδους βοήθεια/υποστήριξη θέλουν.
- Ρωτήστε τους γονείς τι είδους βοήθεια/υποστήριξη θέλουν.
- Μέσω της συζήτησης, μοιραστείτε καλές και κακές οικογενειακές αναμνήσεις (για παράδειγμα κοιτάξτε μαζί τους τα οικογενειακά άλμπουμ με τις φωτογραφίες).
- Ενθαρρύνεται το γονέα να εξηγήσει στο παιδί το γεγονός ότι δεν είναι μόνο του ή ότι δεν κινδυνεύει να το εγκαταλείψουν.

Ιδέες για βοήθεια/υποστήριξη του παιδιού

- Προσοχή στα λόγια και στις αλλαγές της συμπεριφοράς που υποδηλώνουν προβλήματα για παράδειγμα, επίμονη κατάθλιψη, επιθετική και αντικοινωνική συμπεριφορά και ενοχοποίηση του εαυτού τους.
- Προνοήστε ώστε το παιδί να έχει ένα δικό του ήσυχο μέρος όπου θα μπορεί να ηρεμεί και να εκφράζει τα συναισθήματα του.
- Αφιερώστε χρόνο και προσοχή για να ακούσετε το παιδί.
- Αντιμετωπίστε τα δύσκολα θέματα, όπως η διαφωνία των γονέων. Να είστε ειλικρινείς στις ερωτήσεις.
- Εάν το παιδί απομονώνεται καλέστε τους φίλους του για παρέα.

- Ενθαρρύνεται το παιδί να έχει καλή σχέση και να κρατάει επαφή με τον απόντα γονέα (Herbert 1998).

22. ΜΕΡΙΚΑ ΔΕΝ ΠΡΕΠΕΙ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΑ

- «Μην συμβουλευέτε τα μέλη της οικογένειας να μην ανησυχούν ή να μην λυπούνται.
- Μην τους συμβουλευέτε σχετικά με το τι θα έπρεπε να αισθάνονται.
- Μην λέτε ότι ξέρετε πως νιώθουν... δεν ξέρετε!
- Μην λέτε: «Τώρα πια θα έπρεπε να προσαρμόζεσαι».
- Μην λέτε: «Τουλάχιστον έχεις ακόμα τη μητέρα/τον πατέρα στο σπίτι»
- Μην αρνείστε την άποψη τους (για παράδειγμα, το θυμό, την πικρία).
- Μην ενθαρρύνετε τους γονείς να αποκρύψουν τη λύπη τους από το παιδί. Πείτε: «Δεν πειράζει να κλαίς μπροστά στο παιδί σου».
- Μην λέτε: «Ο μπαμπάς/η μαμά μπορεί να επιστρέψουν σύντομα».
- Μην παραμελήσετε να επικοινωνήσετε με το σχολείο του παιδιού. Τα παιδιά, όταν είναι λυπημένα, μπορεί να εκδηλώσουν κακή συμπεριφορά και να έχουν μειωμένη απόδοση λόγω έλλειψης συγκέντρωσης, απάθειας ή χαμηλού κινήτρου (εξαιτίας του συναισθήματος της κατάθλιψης). Οι δάσκαλοι ίσως να μην είναι επαρκώς ενημερωμένοι για τους λόγους» (Herbert 1998 σελ. 26).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ολοκληρώνοντας, είναι πολύ σημαντικό να τονιστούν δύο πολύ βασικά σημεία. Αρχικά, οι γονείς οφείλουν να συνειδητοποιήσουν ότι ναι μεν το διαζύγιο δεν είναι μια απλή και ανώδυνη εμπειρία, αλλά δεν είναι απαραίτητο εξαιτίας αυτής της εμπειρίας να επηρεαστεί με το χειρίστο τρόπο η σχέση γονιού και παιδιού. Κάτι τέτοιο είναι εφικτό, εάν κατά τη διάρκεια της διαδικασίας ενός διαζυγίου στα επιμέρους θέματα (απόφαση χωρισμού, χρονικό διάστημα όπου το ζευγάρι μένει χωριστά, επίσημη έκδοση διαζυγίου και νέα ζωή ως διαζευγμένοι, αλλά και ως γονείς) φροντίσουν οι γονείς να μην εμπλέξουν τα παιδιά τους στις διαδικαστικές πτυχές του διαζυγίου τους. Σε πολλά ζητήματα οι γονείς αρμόζει να είναι ειλικρινείς και να δώσουν την ευκαιρία στα παιδιά τους να διαχειριστούν με την βοήθειά τους μια δύσκολη περίοδο για τα ίδια, που είναι ο χωρισμός των γονιών τους. Είναι άκρως σημαντικό λοιπόν, να διασφαλίσουν τη δική τους ηρεμία, ασφάλεια και ψυχραιμία, έτσι ώστε να μπορούν με υπομονή, κατανόηση και σεβασμό να είναι ποιοτικά και ουσιαστικά εκεί σε κάθε τους ανάγκη. Να είναι στοργικοί και με αφοσίωση ακόμη και έχοντας πάρει διαζύγιο.

Όλα τα παιδιά χρειάζονται προσοχή και φροντίδα. Στις περισσότερες περιπτώσεις, υπεύθυνοι γι' αυτό είναι οι γονείς των παιδιών. Γι' αυτό, χρησιμοποιείται ο όρος "γονική μέριμνα" για να περιγραφούν τα καθήκοντα και τα δικαιώματα που συνδέονται με τη φροντίδα για ένα παιδί. Εντούτοις, σε περίπτωση διαζυγίου ή χωρισμού των γονέων, παρουσιάζεται η ανάγκη να αποφασιστεί πώς θα ασκηθεί η ευθύνη αυτή στο μέλλον.

Η κατάθεση πολλαπλών αγωγών για επιμέρους ρύθμιση πολλών θεμάτων (Αγωγή Διαζυγίου, Αγωγή Διατροφής, Ασφαλιστικά Μέτρα για προσωρινή ρύθμιση της κατάστασης, πιθανόν αντίθετη Αγωγή Ρύθμισης Επικοινωνίας του άλλου συζύγου, Αγωγή συμμετοχής στα αποκτήματα κλπ) σαφώς και απαιτεί μεγάλες δαπάνες για τα δύο αντίπαλα μέρη. Καλό θα ήταν λοιπόν, πριν οι γονείς καταφύγουν στη λύση της έκδοσης διαζυγίου, να εξαντλήσουν όλες τις πιθανότητες για επίτευξη συμφωνίας με τον/την σύζυγό, ακόμη κι αν αυτό σημαίνει να υποχωρήσουν αρκετά σε κάποιες απαιτήσεις, γιατί ακόμη κι έτσι, σίγουρα θα είναι πιο κερδισμένοι απ' ό,τι αν εμπλακούν και εμπλέξουν και τα παιδιά σε δικαστική διαμάχη.

Οι γονείς θα πρέπει πάντα να έχουν υπ' όψιν τους ότι τα παιδιά έχουν δική τους

προσωπικότητα, δικές τους απόψεις και ιδέες και υποχρέωσή τους είναι να τους δίνουν την ανάλογη ελευθερία και πρωτοβουλία για να εκφράζονται.

Τα παιδιά δεν είναι μικρογραφία των μεγάλων κι έτσι πρέπει να αντιμετωπίζονται, με σεβασμό και με την ανάλογη προσοχή από τους μεγάλους, βοηθώντας τα να αναπτυχθούν ομαλά μέσα σε κλίμα μιας ήρεμης και ευτυχισμένης οικογενειακής ατμόσφαιρας, όπου επικρατεί η αγάπη, η συνεργασία, η ομόνοια και ο διάλογος.

Πολλά παιδιά προσαρμόζονται στη νέα κατάσταση που διαμορφώνεται μετά τον χωρισμό των γονέων και οι έντονες συναισθηματικές αντιδράσεις μειώνονται σε διάστημα δύο ετών μετά το διαζύγιο. Επίσης, κατά το διάστημα αυτό τα παιδιά εκτός από αγάπη χρειάζονται μια σταθερή στάση αντιμετώπισης από τους γονείς, ενώ η συνεργασία μεταξύ των γονέων διευκολύνει όχι μόνο το δικό τους ρόλο, αλλά και την προσαρμογή των παιδιών. Επομένως, η διαδικασία προσαρμογής στο διαζύγιο, είναι μια δυναμική πορεία, η έκβαση της οποίας εξαρτάται από τις επιλογές που κάθε άνθρωπος θα επιλέξει να κάνει κατά τη διάρκεια της πορείας αυτής.

Κλείνοντας λοιπόν, το διαζύγιο ή ο χωρισμός σε καμία περίπτωση δεν θα πρέπει να λειτουργεί σε βάρος των παιδιών, έτσι ώστε να μειώνονται οι πιθανότητες το παιδί να αντιμετωπίσει προβλήματα κατά την προσαρμογή του στην νέα οικογενειακή δομή αλλά και στη γενικότερη ψυχολογική του ανάπτυξη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- 1) Αλεξανδροπούλου, Ε. *Η περιουσιακή επαύξηση ως προϋπόθεση της αξιώσεως συμμετοχής στα αποκτήματα*. Αρμ Επιστημονική Επετηρίδα ΔΣΘ, 10/1989.
- 2) Βαθρακοκοκοίλη, Β. Αντ. (2004). ΕΡΝΟΜΑΚ Ερμηνεία Νομολογία Αστικού Κώδικα-Οικογενειακό Δίκαιο. Αθήνα.
- 3) Γεωργιάδης, Α. *Η αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα επί διαστάσεως των συζύγων* (ΑΚ 1400 § 2). Αρμ 49/1995.
- 4) Δημοσθένους, Π. *Γονική μέριμνα-Επιμέλεια του τέκνου και επικοινωνία μαζί του*. ΕλλΔνη 25/1984.
- 5) Κουνουγέρη, Μ. Ε. (2009). *Οικογενειακό Δίκαιο*. 4^η έκδοση, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σακκούλα.
- 6) Κογκίδου, Δ. (1995). *Μονογονεϊκές οικογένειες. Πραγματικότητα-Προοπτικές-Κοινωνική Πολιτική*, Αθήνα: Λιβάνη
- 7) Κοντοπούλου, Μ. (2007). *Παιδί και Ψυχοκοινωνικές Δυσκολίες, Μια Ψυχοδυναμική οπτική*. Αθήνα: Gutenberg.
- 8) Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Ε. *Η αξίωση διατροφής κατά τη διακοπή της συμβίωσης*. Αρμ 49/1995.
- 9) Λουμάκου Μ., Μπρουσκέλη Β., (2010), *Παιδί και γεγονότα ζωής*, Αθήνα: Gutenberg.
- 10) Ντολτό, Φ. (1997). *Όταν οι γονείς χωρίζουν*. Αθήνα : Βιβλιοπωλείο της Εστίας
- 11) Παπαχρίστου, Θ. Κ.(2005). *Εγχειρίδιο Οικογενειακού Δικαίου*. 3^η έκδοση, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σακκούλα.
- 12) Παπαχρίστου, Θ. Κ.(2005). *Εγχειρίδιο Οικογενειακού Δικαίου*. 3^η έκδοση, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σακκούλα.
- 13) Τσιάντης, Ι. (1988). *Ψυχική υγεία του παιδιού και της οικογένειας*. Τεύχος Α'. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη

- 14) Τσιάντης, Γ. (2001). *Εισαγωγή στην Παιδοψυχιατρική*. Αθήνα, Καστανιώτη.
- 15) Χατζηχρήστου, Χ. Γ. (1999). *Ο χωρισμός των γονέων, το διαζύγιο και τα παιδιά. Η προσαρμογή των παιδιών στην διπυρηνική οικογένεια και στο σχολείο*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- 16) Clarke-Stewart, K. A., Vandell, D. L., McCartney, K., Owen, M. T., & Booth, C. (2000). Effects of Parental Separation and Divorce on Very Young Children. *Journal of Family Psychology*, 14(2), 0893-3200.
- 17) Clulow, C. F. (1991). Divorce as a bereavement: similarities and differences. *Family and Conciliation Courts Review*, 28(1), 19-22.
- 18) Herbert M., (1998). Χωρισμός και διαζύγιο: βοηθώντας τα παιδιά να το αντιμετωπίσουν, Επιμ.: Β. Παπαδιώτη-Αθανασίου, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- 19) Hist, A. G. (1981). Children and divorce: the child's view. *Journal of Clinical Child Psychology*, 10(3), 161-164.
- 20) Herbert, M. (1998). *Αντιμετώπιση προβλημάτων παιδιού και εφήβου-Χωρισμός και διαζύγιο*. Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- 21) Herbert, M. (1998). *Ψυχολογικά προβλήματα παιδικής ηλικίας*. Τόμος Α', Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- 22) Maier, E. H., & Lachman, M. E., (2000). Consequences of early parental loss and separation for health and well-being in midlife. *International Journal of Behavioral Development*, 24(2), 183-189.
- 23) Spyridhs, S., (2010), www.griechischeranwalt.de/82/175/17.
- 24) Wallerstein, J.-Blakeskee, S. (2003). *Παιδιά και διαζύγιο-Οδηγός αντιμετώπισης του διαζυγίου ανά ηλικιακή φάση των παιδιών*. (Μτφρ. Ελιασα, Ν.), Αθ